

“ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI”

**mavzusidagi Respublika
ko’p tarmoqli, ilmiy
KONFERENSIYA**

#10
IYUN 2023

TAHRIRIYAT A'ZOLARI

Berdialiev A. f.f.d., prof.
Nurullaeva Sh.U. ped.f.d., prof.
Tursunov K.Sh. ped.f.d., prof.
Babadjanova D. tarix.f.d., prof.
Ernazarova G.O. ped.f.d., prof.
Abduraximova D.A. ped.f.d., prof.
Madumarov T.T. yur.f.d., prof.
Mirzayeva C.P. fil.f.d., prof.
Yuldashev M.M. fil.f.d., prof.
Xolliyev A.E. bio.f.d., prof.
Yuldashev M.M. fil.f.d., prof.
Salaeva M.S. psi.f.n., dotsent
Salayeva M.S. ped.f.d., prof.
Tojiboyeva M.A. fil.f.d., dotsent
Sabirova N.E. fil.f.d., dotsent
Norboyeva U.T. bio.f.d., dotsent
Yarmatov R.B. ped.f.d., dotsent

Egamberdiyeva N.A. tarix.f.d., dotsent
Achilov N.K. fil.f.d., dotsent
Imomova G.M. fil.f.n., dotsent
Zakirova H.R. f.f.n., dotsent
Tuhtahujjev H.B. ped.f.f.d., dotsent,
TFA Akademik
Bakiyev Z.A. ped.f.n., dotsent
Razzakov H.K. tex.f.n., f.f.d., dotsent
Ortikov O.A. tex.f.f.d., dotsent
Djuraeva M.Y. f.f.f.d.
Nabikhodjaev A.A. iqt.f.n., dotsent
Otadjanova M.O. f.f.d.
Tajibaeva M.A. fil.f.d., dotsent
Hasanov A.M. fil.f.f.d.
Kholmurodov A.E. fiz.m.f.d., dotsent
Aripov O.A. iqt.f.d., dotsent
Safarova U.A. fil.f.d., dotsent

Mas'ul kotib: M.Yusupov

**THE JOURNAL OF
INTEGRATED EDUCATION AND RESEARCH
ISSN: 2181-3558**

**ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA
AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI
№ 10-SONLI RESPUBLIKASI KO'P TARMOQLI, ILMIY KONFERENSIYA
20-IYUN 2023-YIL**

**RESEARCH OF SCIENTIFIC RESEARCH, INNOVATION,
THEORETICAL AND PRACTICAL STRATEGIES
10th REPUBLIC OF MULTIFIELD SCIENTIFIC CONFERENCE
JUNE 20, 2023**

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ 6-8 КЛАССОВ

Буранова Нилуфар Шавкатовна

Докторант 1 курса НамГУ

При организации исследовательской деятельности в средней школе необходимо уделить внимание психическому развитию детей. Каждый возраст имеет особенности психологического развития.

По мнению Сергеевой И. И. в научном журнале «Молодой ученый», «исследовательская деятельность учащихся в школе должна быть как целенаправленная систематическая работа, которая включает все ступени образования: начальное образование; основное образование; полное образование». В начальной школе учитываются возрастные психолого-физиологические особенности детей младшего школьного возраста (6-10 лет). Исследовательская деятельность в этой категории детей находится на этапе становления, поэтому возникают некоторые особенности. «Специфика исследовательской деятельности младших школьников заключается в её многосубъектности. Кроме учащегося и его научного руководителя субъектом деятельности выступают родители, без поддержки и помощи которых занятия младших школьников исследовательской деятельностью значительно затрудняются», – пишет Сергеева И. И.

Подростковый возраст характеризуется периодом между младшим подростковым возрастом и взрослостью (молодостью). Ученые-исследователи дают разные возрастные рамки этого периода. Например, А. А. Смирнов выделяет старший подростковый возраст – 16-17 лет, а Л.С. Выготский характеризует такой возраст как пубертатный период (14-17 лет). Обухова Л. Ф. пишет, что подростковый возраст является образованием культуры, имеющим историческую и социальную обусловленность.

Согласно теории Ж. Пиаже, особенностью когнитивного развития подростка является развитие мышления на уровне формальных операции. Как отмечает Т. М. Урутина, в этот период мышление приобретает личностно-эмоциональный характер. На эмоциональное состояние подростка влияет множество различных факторов, в том числе, и переживания по поводу собственных возможностей, способностей и личных качеств. Также, по мнению Сергеевой И. И., исследовательскую деятельность учащихся в основной школе, в которую входят подростки в возрасте 11-15 лет, уместно

организовывать в группах, так как у подростка есть необходимость в освоении коммуникативных навыков.

Формирование исследовательской культуры обуславливается с учётом психолого-педагогических особенностей развития детей 11-15 лет, связанных с переходом от учебных действий, характерных для начальной школы, к овладению этой учебной деятельностью на ступени основной школы, характеризующиеся направленностью на самостоятельный познавательный поиск.

Переход учащегося в основную школу совпадает с кризисом младшего подросткового возраста 11-13 лет (5-7 классы), который характеризуется с началом перехода от детства к взрослости. «Центральным и специфическим новообразованием в личности подростка является возникновение и развитие у него самосознания – представления о том, что он уже не ребенок, т.е. чувство взрослости, а также внутренней переориентацией подростка с правил и ограничений, связанных с «моралью послушания», на нормы поведения взрослых» – пишет Сергеева И. И.

Савинов Е. С. говорит о том, что в возрасте 14-15 лет (8-9 классы) наблюдается бурный, скачкообразный характер развития, то есть за весьма короткий срок происходит качественное изменение прежних особенностей, интересов и отношений ребенка. У подростка появляются значительные субъективные трудности и переживания; стремление к общению и совместной деятельности со сверстниками; изменение социальной ситуации развития – рост информационных перегрузок и изменение характера и способа общения, а также социального взаимодействия – объем и способ получения информации (СМИ, телевидение, Интернет).

В подростковом возрасте характерны повышенная эмоциональность, конфликтность, частая смена настроений, проблемы в общении, максимализм. У многих учеников отсутствует мотивация к исследовательской деятельности. Однако именно в подростковом периоде формируется критическое мышление, стремление к самоутверждению, самоуважению, самореализации. Исходя из этого, в подростковом периоде сильными мотивами в учении являются внешние факторы: стремление найти свое место в коллективе, утвердить свою индивидуальность, реализовать свои способности и интересы. У многих подростков в этот период жизни возникает новый уровень самосознания, появляются потребности познать самого себя как личность с присущими ей качествами.

Если раньше задачей средней образовательной школы было вооружение учащихся знаниями, сформировать у них определенные умения и навыки, то

целью современной школы является выявление и развитие творческих способностей каждого ребенка, формирование личности, способных к самоопределению и самовыражению.

Дереклеева Н.И. говорит, что важным условием подготовки учащихся к исследовательской деятельности является организация в общеобразовательных учреждениях НОУ (научное общество учащихся), которые способствуют развитию интеллекта учащихся, с учетом индивидуальных особенностей и склонностей. Поддержание и развитие познавательного интереса учащихся реализуется в процессе участия школьников в олимпиадах, конкурсах, конференциях и т.д.

Мы считаем, что исследовательская деятельность должна быть направлена не только на повышение уровня знаний в определенных школьных предметах, но и представлять интерес для класса, школы и более широких слоев общества. Исследовательская деятельность должна быть организована таким образом, чтобы подростки в ходе своей творческой деятельности могли взаимодействовать с одноклассниками, педагогами и приобретали навык общения в своей индивидуальной работе и в группе.

Таким образом, можно сделать вывод, что подросток вполне самостоятельно может развивать свое внимание, память, воображение, а также мышление. В этом возрастном периоде приобретает способность к умственным экспериментам, к мысленному решению задач, формируется умение размышлять логически об абстрактных предметах, мысленно учитывать и соотносить одновременно несколько признаков и характеристик объекта на основе каких-то предположений. Важной особенностью сознания учащихся в этом возрасте является также потребность в доказательствах. Поэтому можно сказать, что подростки психологически готовы к исследовательской деятельности.

Литература

1. Аксенова М. А. Психолого-педагогические особенности организации научно-исследовательской деятельности учащихся / М. А. Аксенова // Инновации в образовании. – 2015. – № 11. – С. 96-101.
2. Дереклеева Н.И. Научно-исследовательская работа в школе. - М.: Вербум-М, 2001. - 48 с.
3. Обухов А. С. Развитие исследовательской деятельности учащихся. – М.: Издательство «Прометей» МПГУ, 2006. – 224с.
4. Сергеева, И. И. Специфика исследовательской деятельности учащихся основной школы (5-9 классы). Молодой ученый. — 2012. — № 5 (40). — С. 498-501.

DOREMA MICROCARPUM KOROV. (APIACEAE) ONTOGENEZI

Хасанов Сирожиддин Салойдин ўгли
Наманган давлат Университети докторанти

Аннотация. Мазкур маколада Соябонгулдошлар (Apiaceae) оиласига мансуб эндем усимлик *Dorema microcarpum* Korov. усимлигининг онтогенез даври боскичлари ва уларнинг тавсифи хакида маълумотлар берилган. Кузатишлар давомида усимликни гуллашгача булган даврини узок давом этиши унинг заифлик даражаси юкори булишига, бу эса уларни мухофаза килиш шартлардан бири эканлиги аникланди.

Калит сузлар: Онтогенез, вегетация, латент, виргинил, ювенил, имматур, генератив, субсенил, экологик, ценотик, онтогенетик.

Хозирги кунда Узбекистан Республикаси флорасини комплекс урганиш, доривор усимлик ресурсларини аниклаш ҳамда улардан окилона фойдаланиш, алохида ахамиятга эга булган ботаник худудларни аниклаш, истикболли ва иктисодий ахамиятга эга булган усимлик турларини икклимлаштиришнинг назарий асосларини ишлаб чиқиш, камёб усимликларнинг генетик маълумотлар банкини яратиш, усимлик дунёсининг камёб ва эндем турларини саклаб қолиш ва давлат кадастрини юритиш ҳамда илмий асосларини ишлаб чиқиш долзарб масалалар каторидан жой олган. Табиатга абиотик, биотик ва антропоген омиллар таъсири натижасида биологик хилма хиллик узгаришини белгиловчи мезонларида бири сифатида бахоланган эндем, камёб ва тор таркалиш ареалиги эга булган, миллий Кизил китобга киритилган турларни хар томонлама урганиш мухим ахамият касб этади.

Айниқса, ахоли куп истикомат киладиган минтакаларда сакланиб қолган табиий худудлардаги камёб ва тор таркалиш ареалиги эга булган турларни хар томонлама урганиш ва саклаб қолиш учун мухофаза чораларини ишлаб чиқиш зарурият курсатади. Шундай турлардан бири Соябонгулдошлар (Apiaceae) оиласи мансуб Майда мевали дорема -*Dorema microcarpum* Korovin. Туркум турлари қадимдан халқ табобатида фойдаланилиб келинади. Таркибида катрон ва эфир мойлари ҳамда ёпишкок катронлар мавжуд булиб, ёпишкок катрон таркибида (47% - 72%) смола, (11% - 26%) эфир ва (0,1% - 0,3%) эфир мойлари медицинада ва фармакологияда ишлатилади.

Dorema D.Don туркумининг дунё буйича 16 тури Урта Осиё, Кавказ, Эрон, ва Афғонистонда учрайди. Урта Осиёда 8 та. Узбекистонда эса Узбекистон Миллий гербарий фондида сакланаётган гербарий намуналарини тахлил қилиш натижасида туркумининг 2 тури *D.Sabulosum* Litv. ва

D.microcarpum Kogov. таркалганлиги маълум булди [3]. Ушбу тур Узбекистон Республикасининг Кизил китобига [4], (Пименов 2019) шунингдек, Узбекистондан ташкари Киргизистон Кизил китобига ҳам киритилган [5]. Макоми- ута камёб эндемик тур.

D.microcarpum Kogov куп йиллик, монокарпик, эфемероид, геофит усимлик. Усимликнинг уруги тук жигарранг, узунлиги 4-7 мм, эни 3-4 мм, овалсимон ёки узунчок шаклда булиб, бел кисмидан тор канотчасимон куринишдаги ковурга четлари- кучли сикилган. 1000 та уругнинг огирлиги 3,74,0 г. Уругнинг униттг кучи ва унувчанлиги паст булиб узок давом этади. Табiiй шароитда экилган 1000 дона уругининг унувчанлиги 50-60% булиб, майсаларнинг яшовчанлиги 0,02-0,05% ташкил этди. Кузатишлар шуни курсатдики табiiй шароитнинг узгарувчанлиги, хаво хароратининг кескин ортиши ва тупрок юза кисмини куриши майсалар илдизининг сувсизланиши натижасида нобуд булишга олиб келади.

Виргинил даври. Майса боскичи. Уруглар экилгандан 29 кундан кейин унинг униши кузатилди (V). Табiiй шароитда уругнинг униши феврал ойининг охири март ойининг бошига тугри келади. *D.microcarpum* Kogov уругининг униши ер устки, гипокотиляр типда булиб, асосий илдизнинг пайдо булишидан бошланади. Бу илдиз 5-6 см чукурликка етганда гипокотил иккита уругпалла баргларни ер устига олиб чиқади. Уруг пусти уругпалла баргларда 3-5 кун давомида сакланади кейинчалик уларнинг ажралиши натижасида пуст ташланади. Уругпалла барглар узунчок- ланцетсимон тук яшил рангли силлик куринишда булиб, уруг униб чиккан кундан 15-22 кун утгач узунлиги 20-25мм, эни 2-3мм га етади. Бу вақтга келиб, илдизлар узунлиги 7-10см га етади. Апрель ойининг урталарига келиб онтогенезнинг ювинил боскичида поя шакилланади ва унда бир баъзан иккита оддий бутун чюзинчок-ланцет шаклидаги барглар, узун (60-70 мм) банди билан уругпаллалар асосида хосил булган гилофнинг яримигача ботиб туради. Апрель ойининг охирига келиб уругпалла барглар узунлиги 35-40 мм эни 3,5 мм га етганда курийди. Уругпаллар гилофида бугим оралиглари жуда кискарган эпикотилда бир ёки иккита барг хосил булади. Шунни такидлаш жоизки, хаётнинг биринчи йилида табiiй холда ҳам суний шароитда ҳам факат битта чин барг камдан-кам холларда иккита барг хосил килади.

Биринчи барг фазасида гипокотил остида жойлашган асосий илдиз 1-2 та ён идиз хосил килади ва йугонлашиб шолгомсимон куринишдаги шаклни хосил кила бошлайди. Терминал куртак тупрока 5-8 см чукурга кириб борганда май ойининг урталарига келиб барглар курийди ва геофитлар учун хос тарзда келгуси йилнинг бахоригача тиним холатда булади.

D.microcarpum Korov. хаётининг биринчи йилдаги вегетация даври 65-75 кун давом этади.

Ювиниль даври ўсиш даврининг иккинчи йилдан бошлаб интенсив равишда илдиз ва барглари ривожланади. Биринчи барг феврал ойининг охири март ойининг бошида тупрокка кумилган кискарган вегетатив поядаги терминал куртакнинг моноподиал усишидан бошланади. Орадан 20-25 кун утгач айрим тупларда иккинчи барг ҳосил булади. Бу даврда барглари сезиларли даражада катталашиб узунлиги 10,1 см ва эни 8,3 см га етади. Шолгомсимон қуринишдаги илдизмева 18,0 - 20,0 см чуқурликка кириб боради ва куплаб эфемер илдизлар ҳосил қилади. Июнь ойининг урталарига келиб усимликнинг ер устки қисми тулик қуриydi ва барг бандларининг пастки қисми қалин толалар қуринишда илдизмеванинг юқори қисмидаги терминал куртакни ураб олган ҳолда сакланади. Вегетация даврининг иккинчи йили 100-110 кун давом этади.

Учинчи йилдан бошлаб барглари ва илдиз ҳажми шунингдек илдизнинг юқори бўйин қисми - ҳажмининг узғариши қузатилди. Онтогенезнинг имматур босқичи аниқ ифодаланмаган. Виргинил босқичда вегетатив новданинг моноподиал усиши давом этади. Тупрокка 10-20 см кумилган, бугим оралиглари кискарган узунлиги 1-2 см новда қонуси атрофида қуриган барг бандларининг толаларини сакдайдди.

Усимлик 7-9 ёшда генератив даврга қиради. Март ойининг бошида кунлар исиши билан терминал куртақдан бирин кетин иккита ярим розетка барг ҳосил булади. Барглари қулранг тусда бўлиб, қиррали, бутун ҳамда ярмигача қесилган кичик булакчаларга турт қарра патсимон шаклга бўлинган. Баргининг ҳар икки томони қиска тукчалар билан қопланган. Вегетациянинг бошланғич даврида баргларнинг усиш тезлиги юқори бўлиб апрель ойининг охирига келиб барглари тулик шақилланиб бўлганда узунлиги 28,0-32,0 см эни 25-30 смга етади ва усишдан тухтайди. Генератив новданинг қосил бўлишини бошланиши билан барглари айрим тупларда қисман, айримларида тулик қуриши яна бошқа тупларда ёппасига гунчалаш давригача сакданиши қузатиди. Май ойининг бошларида ярим розетка барглари гилофи орасидан учбурчаксимон қуринишдаги яшил барглари билан қопланган ер усти ортотроп, монокарп генератив новда қосил булади. Бу даврда генератив новда сезиларли даражада сутка давомида 1-2 см усади. Генератив новдани усиш даврида дастлаб ҳали бир-биридан ажралмаган 4-5 та яшил учбурчаксимон баргларнинг гилофи ривожланаётган тупгулни ураб йирик “яшил гунча” қуринишни қосил қилади. Айрим ҳолларда учки

куртакнинг зарарланиши натижасида 2-4 та генератив новда косил булишига карамай моноподия тартиби сакланиши кузатилди.

Генератив новданинг усиши ва бугим ораликлари ажралиши баробарида бирин кетин поядаги гилофли барглар пасдан юкорига караб ажрала бошлайди. Гилофли баргларнинг узунлиги 5-8 см, эни 0,9-1,5 см ташкил этиб тупгул шохланишини 3-4 бугимдан бошлаб кескин редуцияланади ва гуллаш даврига келиб тулик курийди. Май ойининг охирига келиб генератив новданинг баландлиги 40-50 смга етганда ундан биринчи тартибдаги ён шох-паракладия косил булади. Генератив новданинг сутка давомида 4-5 см усиши май ойининг охири июнь ойининг бошларида розетка баргларнинг куриш вақтига тугри келади ва аксинча июнь ойининг урталарида ёппасига гуллаш даврига келиб баландлиги 100-120 смга етганда усишдан тухтайди. Генератив новдадаги бугимлар сони (15-17) ни ташкил этиб, дастлабки (1-4) бугим ораликлари бир хил узунликда (10-12 см), кейинги (5-17) бугим ораликлари киска (3-7 см) ни ташкил этади. Генератив даврга утган тупларда битта шолгомсимон йугонлашган 2-3 ён илдизли илдизмева мевалашдан кейин курийди.

D.microcarpum Korov усимлиги онтогенези боскичларини урганиш натижасида куйдаги характерли белгиларни курсатиш мумкин: поянинг усиш ривожланишига кура ярим розеткали усимликларга мансуб булиб, поянинг усиши уч фазали цикл: куртак-розеткали поя - франдиоз - брактеоз типдаги генератив нода. Онтогенезнинг ювинил ва виргинил бокичлари узок давом этиши; имматур боскичи аник ифодаланмаганлиги; онтогенезни тулик барча даврларида моноподиал усиши; онтогенезнинг биринчи йили оддий баргдан, иккинчи йили уч булакли, кейинчалик вояга етганда ва генератив даврда мураккаб турт карра патсимон баргни косил булиш томонга узгариши гетерофилияни узида акс эттиради; утган 7-9 йиллар давомида розетка барглар косил килади ва озука моддаларни шолгомсимон илдизмевада туплайди, киска усиш даврида генератив новда (100-120 см), тупгул хамда мул хосил уруг хосил килади; усимликни гуллашгача булган даврини узок давом этиши унинг заифлик даражаси юкори булишига, бу эса уларни мухофаза килиш шартлардан бири хисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Атлас лекарственных растений СССР/ Гл.ред.акад. Н.В.Цинин. М.: Медгиз, 1962. С.14-16. 702 с.
2. Акбарова М.Х., Жураев З.Н. «Распространение видов рода *Scutellaria* L. (Lamiaceae) во флоре Ферганской долины». *JournalNX*, 2020, стр. 73-78.

3. Акбарова М. Х. и др. Оценка состояния ценотических популяций *Scutellaria comosa* Juz. (Lamiaceae) Ферганской долины // Рациональное природопользование-основа устойчивого развития. - 2020. - С. 12-17.
4. Акбарова М. Х., Жураев З. Н. У. Состояние ценопопуляций *Scutellaria adenostegia* Briq. (Lamiaceae) в Ферганской долине // Science and Education. - 2020. - Т. 1. - №. 4. P.34-40
5. Давидов М. А. Биология цветения и плодоношения *Amaranthus cruentis* L. и *A. Hybridus* L. в условиях Узбекистана. - 2000.
6. Пименов М.Г. Род *Dorema* D.Don. Определитель растений Средней Азии. - Ташкент : Фан. 1983. Т. VII С.314-315.
7. Коровин Е.П. Род *Dorema* D.Don. Флора Узбекистан. - Ташкент: 1959 . Т. IV. С.443-444.
8. Тургинов О.Т., Акбарова М.Х. Распространение видовой флоры рода *Scutellaria* L. (Lamiaceae) Ферганской долины // American Journal of Plant Sciences. - 2020. - Т. 11. - С. 1533-1544.

ЗАМОНАВИЙ ХЎЖАЛИК ЮРИТИШ ШАРОИТИДА РЕСТОРАН ХИЗМАТЛАРИ СИФАТИНИ ОШИРИШНИНГ ИЖТИМОЙ- ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ

Зиявитдинов Ҳабибулло Ҳамидович

Бухоро Давлат Университети

таънч докторанти

Аннотация. Ушбу тадқиқотнинг мақсади иқтисодийнинг инновацион ривожланиши шароитида ресторан бизнесидаги тадбиркорлик тузилмаларининг фаолияти ва миллий иқтисодийга таъсирини ўрганиш ва ресторан хизматлари сифатини оширишга оид тавсиялар ишлаб чиқишдир.

Калит сўзлар: ресторан хизматлари, хизматлар сифати, глобаллашув, тенденция, компонент.

Мамлакатимизда умумий овқатланиш корхоналари сонининг ошиб бориши билан бирга, ушбу корхоналарда кўрсатилаётган хизматларга талаб ҳам узлуксиз ўсиб бормоқда. Умумий овқатланиш корхоналарида кўрсатилаётган хизматларни янада кенгайтириш ва ривожлантириш, истеъмолчилар талабларидан келиб чиққан ҳолда ва унга мувофиқ равишда ташкил этиш муҳим аҳамиятга эгадир. Овқатланиш хизматларини тақдим этаётган хўжалик субъектлари фаолиятини ривожлантиришга инновацион ёндашиш бугунги куннинг талаби ҳисобланади.

Тадбиркорлик тузилмаларининг ушбу соҳадаги функционал юкининг кенгайиши глобаллашув жараёнларининг таъсири, иқтисодий жараёнга технологик, ахборот, бошқарув инновацияларини жорий этиш имкониятларининг пайдо бўлиши ва натижада уларнинг инвестицион жозибадорлигининг ўсиши билан боғлиқ. Шуниндек, ташқи ишбилармонлик муҳитининг динамиклиги кескин рақобатни, ресторан бизнесида тадбиркорлик тузилмаларининг яшаши ва ҳаётлийлиги учун шароитларни келтириб чиқаради.

Иқтисодиётнинг хизмат кўрсатиш соҳасининг бир қисми сифатида ресторан бизнесининг бундай жадал ривожланиши ва глобаллашуви икки гуруҳ омиллар билан боғлиқ.

Биринчи гуруҳга шартли равишда жаҳон иқтисодий муҳитининг ҳозирги тенденцияларини белгиловчи омилларни киритиш мумкин. Буларга қуйидагилар киради :

1. Истеъмолчиларнинг дидини ва уларнинг эҳтиёжларини бир хиллаштириш: «ҳамма жойда ҳамма нарса тобора ўхшаш бўлиб бормоқда, чунки афзалликнинг глобал тузилиши барқарор равишда бир хиллаштирилади». Бир хил бўлган эҳтиёжни қондирадиган ва глобал миқёсда бўладиган хизматнинг типик мисоли, стандарт сифатида маҳаллий бозор хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ихтисослашувга эга бўлиши мумкин бўлган тез овқатланиш хизматидир. Масалан, McДоналдс ресторанидаги таомнинг маълум бир мамлакатдаги имтиёзлар ва урф-одатларга қараб ўзгариши.

2. Глобал истеъмолчилар сонининг ўсиши. Трансмиллий корпорацияларнинг пайдо бўлиши, шунингдек, сўнгги ярим асрда таътил вақтининг деярли тўрт баравар кўпайиши ўз уйида кўникиб қолган ҳар қандай мамлакатда хизматларни олишни кутадиган «глобал» истеъмолчининг шаклланиши учун шароит яратди.

3. Глобал ахборот каналлари. Интернет сабабли истеъмолчи маълум бир мамлакатдаги қизиқиш нуқтасида олиши мумкин бўлган хизматлар рўйхати ва сифати ҳақида хабардор бўлади; ўз навбатида, хизмат кўрсатувчи компаниялар ўз хизматларини янада самаралироқ сотишлари мумкин.

4. Глобал миқёсдаги ижобий тежамкорлик. Хизмат кўрсатиш соҳасида ва шунга мос равишда ресторан бизнесида унинг сегментларидан бири сифатида ишлаб чиқариш кўламининг ижобий тежамкорликка эришишнинг асосий тўсиғи бу талабнинг асосий қисми географик жиҳатдан тарқоқ бўлишидир, бу эса ўз навбатида маҳаллийлаштирилган йирик

бизнесни яратишни имконини пасайтиради. Шу муносабат билан бизнес ўсишининг асосий йўналиши тармоқ ресторан тузилмаларини яратишдир.

5. Қулай логистик хизматлар. Одамларни ва юкларни ташиш харажатлари доимий равишда пасайиб бормоқда, бу эса турли мамлакатлардан келган одамлар учун маълум хизматлардан фойдаланишни осонлаштиради..

6. Давлат сиёсати. Баъзи мамлакатлар маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни ҳимоя қилиш ёки савдо балансини яхшилаш учун чеклов чораларини қўлламоқда. Бироқ, умумий тенденция хизматларнинг глобаллашувига олиб келадиган тўсиқларни олиб ташлашга қаратилган.

7. Ўтказиш мумкин бўлган рақобат устунлиги. Товарлардан фарқли ўлароқ, хизматларни патентлаш мумкин эмас, яъни улар қонуний равишда нусха кўчиришдан ҳимояланмаган. Шу муносабат билан, хизмат кўрсатиш соҳасида ноу-хауга эга компаниялар бозор майдонини эгаллаш орқали уни такрорлашга интилишади, бу амалда тармоқ тузилмаларини яратиш орқали амалга оширилади.

Ресторан бизнесининг ривожланишига ва унинг глобаллашувига бевосита таъсир қилувчи омилларнинг иккинчи гуруҳига истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатларини белгиловчи омиллар, яъни мотивлар ва сабаблар киради..

Инсонни ресторан хизматларининг истеъмолчиси бўлишга ундайдиган асосий сабаблар қуйидагилардир :

- ✓ жисмоний - дам олиш, саломатликни сақлаш, ўйин-кулги, психологик дам олиш зарурати;
- ✓ маданий - янгиликларни ўрганиш истаги (фольклор, мусиқа, санъат, рақс, расм, дин, табиат);
- ✓ шахслараро - одатий ҳаётдан «қочиш» истаги, дўстлар, қариндошлар, янги танишлар орттириш истаги ва бошқалар.;
- ✓ престиж - ўз ижтимоий мавқеини яхшилаш истаги (обрў-эътибор, эътирофга бўлган эҳтиёж, шунингдек, бошқа одамларнинг кўпроқ эътиборини талаб қилиш, хизматга кўра баҳоланиш истаги).

Шундай қилиб, замонавий бизнес шароитлари ресторан бизнесида тадбиркорлик тузилмаларини ривожлантириш ва уларнинг иқтисодий, ташаббускор ва ижтимоий функцияларни бажариши учун янги талабларни белгилайди. Бундан ташқари, глобаллашаётган дунёда уларнинг ижтимоий функционал юкига устуворлик берилаяпти.

Шу муносабат билан ресторан бизнесини учта компонентнинг бирлигида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир:

1) iqtisodiy funktsiyasi moddiy manfaat olish va restoran biznesi tomonidan yaratilgan yuqori mahsulotning qoʻshilgan qiymatini oshirishni taʼminlashdan iborat boʻlgan mustaqil tadbirkorlik subʼyektlari majmua sifatida;

2) infratuzilmalarni qoʻllab-quvvatlash elementi sifatida iqtisodiy va ijtimoiy funktsiyalarni bajarish orqali boshqa tegishli tarmoqlarning oʻsishiga qoʻllab-quvvatlash;

3) aholini ish bilan taʼminlash muammosini hal qilish, jamiyatda shaxsning ijtimoiylashuviga qoʻllab-quvvatlash, biznesning ijtimoiy masʼuliyatini oshirish, xalqaro doirada mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlar koʻrsatish orqali ijtimoiy funktsiyalarni amalga oshirishni taʼminlaydigan ijtimoiy institut sifatida.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аванесова Г.А. Сервисная деятельность: историческая и современная практика, предпринимательство, менеджмент: учеб. пособие для-вузов / Г.А. Аванесова. – М.: Аспект Пресс, 2004. - 318 с.

2. Дегтярева Н.М., Пипко Е.Г. Управление качеством в условиях конкуренции. – Тольятти: ПТИС, 1999. – С.211.

3. Мазур И.И., Шапиро В.Д. Управление качеством: Учебник.- М.: Высшая школа, 2007;

SHOYIM BO‘TAYEV HIKOYALARIDA DAVR VA QAHRAMON MASALASI

Xolmatov Doston Abdujabbor o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada yozuvchi Shoyim Bo‘tayev hikoyalarida davr va qahramon masalasi, hikoyalaridagi davr va ijtimoiy muhit sotsiologik metod asosida, qahramon ruhiyati esa psixologik tahlil metodi orqali tahlil qilindi.

Tayanch so‘zlar: ijod kayfiyati, syudjet, ijtimoiy muhit, milliylik, kontrast tasvir, davr va qahramon

Keywords: creativity, system, social environment, nationality, contrasting image, period and hero

Ключевые слова: творчество, система, социальная среда, национальность, контрастный образ, период и герой

Kirish. Adabiyot olami misoli bir ummon. Bu ummondan har bir yozuvchi o‘zining istedodi qadar dur-u javohirlarini teradi. Ummon qa‘ridagi dur-u javohirlar misoli so‘zlarning sarasini ipga marjondek terib, ulardan badiiy asarni yaratish esa

juda oson ish emas. Buning uchun avvalo, Alloh bergan chinakam iste'dod hamda Adabiyotshunoslikka doir yetarli ilm bo'lishi kerak. Ana shunday o'ziga xos istedod sohibi bo'lgan Shoyim Bo'tayev bugungi kun adabiyotshunosligida o'z o'rniga ega yozuvchilardan desak xato bo'lmaydi. Sh.Bo'tayevning *"Dunyoning sarhisobi bor"*, undan so'ng *"Endi bari boshqacha"* hikoyalar to'plami chop etilgan. *"Kunbotardagi bog"* qissasi asosida *"Bog"* deb nomlangan yetti qismli videofilm yaratilgan. Bundan tashqari yozuvchining *"Shox"* romani ham ko'pchilik kitobxonlarning nazariga tushib ulgurdi.

Asosiy qism. Sh.Bo'tayev ayniqsa hikoya janrida ham barakali ijod qilayotgan yozuvchilardan. Muallif hikoylarida o'zbek xalqiga xos milliy ruh, soddalik va samimiyat nafasi ufurib turadi. Hikoyalarida qahramonning faqat dard-u hasratga to'la holatlaridan ko'ra hayotdagi turli xil insonlarga xos xarakter real voqealar asosida tasvirlanadi. Yozuvchining *"Qarz"* nomli hikoyasida birgina talaba obrazi orqali butun bir qishloq odamlariga xos soddalik, samimiylik kabi xislatlar ochib beriladi. Talaba yigitning birinchi marta ko'rib turgan Anatoliy(Tolik) ismli yigitga bir so'raganidan qarz berib yuborishi soddalikning belgisi. Tolik bu shu qishloqda yashovchi urushda qatnashib, o'sha yoqda rus ayoliga uylangan Usmon ismli kishining farzandi. Ammo Usmon o'zga yurtida uzoq yashaolmay xotini va bolalarini tashab, ancha yillar ilgari o'z yurtiga qaytib kelgan. Anatoliy esa vaqti voyasiga yetgach o'z otasini izlab shu qishloqqa keladi. Tojivoyning Tolik bilan tanishishi va o'sha zahotiyoyoq vino ichish uchun qarz so'raganda talaba bo'lishiga qaramay qarz berish jarayonlari tasvirlangan. Ammo shu choqqacha barcha Tolikka shubha nazari bilan qaraydi. Uni qanaqadir jinoyat qilib qo'ygan va shuning uchun o'zga yurtdan qochib otasini izlab kelgan degan mish-mishlar tarqatishadi. Ammo Tolik alal-oqibat qarzini uzadi. Bir qarashda jo'ngina bo'lib tuyulgan hikoya g'oyasida faqatgina Tojivoy ismli talaba yigitning Tolikka qarz berishi nazarda tutilmagan. Bu yerda ba'zi odamlarning bir insonning asl maqsadini bilmay turib, bo'lar-bo'lmas uni g'iybat qilib, turli xil malomat toshlarini yog'dirganligi ham ko'rishimiz mumkin.

Shoyim Bo'tayev asarlaridagi raviy kesatiq, pichinga usta. U sho'ro davridagi rasmiy, siyoqqa munosabatlarni o'rniga qo'yib tasvirlaydi. Bir o'rinda *"bo'yniga bo'yinbog' bog'langan xiradmand"* ning qilmish qidirmishlari bo'yinbog'ga nisbatan tasvir etiladi. Adibning *"Qora tuman"* hikoyasida ijtimoiy muhit, mustamlaka davriga xos *"tumanli"* kayfiyat ham Xolbo'ta obrazi tilidan aytilgan *"qora tuman, qora tuman.."* deya takror so'zlar qa'riga singdirib tasvirlanadi. Asardagi Xolbo'ta, Saidmurod ponsod, Zokir lakot obrazi mustamlaka davri ijtimoiy muhit odamlari. Hikoyaning nomlanishida ham ramziy ma'noni uqishingiz mumkin. *"Qora bulut"* sarlavhasi orqali o'zbek xalqi

osmonidagi salkam bir asrlik, qora tumanli kunlar birgina shu nom ostiga olingandek go‘yo.

Sh.Bo‘tayeving “Yolg‘iz odam” hikoyasini o‘qir ekansiz, undagi Zulun obrazining ichki kechinmalari, dard-u hasratlari tasvirini ko‘rishingiz mumkin. Hikoyaning boshida Zulunni o‘n ikki yosh bola bo‘lgan holida qirq yashar odamlarga tenglashtiriladi. Onasining bemorligi, hayotning turli xil qiyinchiliklariyu, achchiq-chuchuk lahzalari go‘yoki o‘n ikki yosh bolani muddatidan oldin ulg‘aytirib qo‘ygandek. Bemor onasini ko‘rish uchun kelgan hamshiraning o‘zi bilan birga olib kelgan qizchasi Zulunning hayolida najot farishtasi, yupatuvchi, taskin beruvchi qiyofada saqlanib qoladi. Yillar o‘tib farzandli bo‘lib, hayot qozonida qaynab yurgan pallalarida ham ushbu nigoh hamon ko‘z oldidan ketmaydi. Ayniqsa, doim “uyda go‘sht qolmaganli-yu, turmushidan noliyveradigan” xotini uga bo‘lgan qo‘pol munosabatlari ich-etini yeb bitiradi. Garchi ko‘nglidagi bu alamlarini birovga ayta olmasa-da, uning xatti-harakatlarida, o‘y-hayollarida unga tinchlik bermaydi. Natijada unda na hayotga bo‘lgan qiziqish na ertangi kunga umid bor. Faqatgina hamon o‘sha hayolidagi najotkor va yu[atuvchi farishta timsolidagi qizchagina unga taskin berayotgandek tuyulaveradi. Ushbu hikoya orqali insonning hayoti faqat moddiy narsalarga bog‘lanib qolmasligi, insonlar bir-birlariga ruhiy jihatdan dalda bera oladigan bir yupanch bo‘lishi kerakligini xulosa qilish mumkin, chamamda.

Yozuvchining o‘zi o‘ylagan, ko‘nglidan o‘tkazgan his-tuyg‘ulari o‘z asarlariga undagi obrazlarga ko‘chadi. Bu asarlarni qanday tahlil qilish. Undan qanday xulosa chiqarish har bir kitobxonning o‘ziga bog‘liq. Chunki har bir inson o‘zgacha biro lam, takrorlanmas taqdiorlardan iborat. Zero, Tanqidchi Belinskiy aytganidek, adabiyot bu- «xalq fikrining so‘nggi va oliy ifodasi»dir. Adabiyot ijtimoiy ongning shakllaridan yoki sohalaridan biridir. Shu bilan birga, xalq fikrining o‘ziga xos bir ifodasidir.

Xulosa. Shoyim Bo‘tayeving o‘z ijodiy uslubiga, o‘ziga xos ovozga va sozga ega. Uning ijodi milliy nasrchiligimizning eng yaxshi an‘analarini jahon nasrchiligi yutuqlari bilan omuxta tarzda ifoda etishda namoyon bo‘lmoqda. Xuddi shu jihatdan uning hikoyalari e‘tiborga loyiqdir. Garchi hikoyalarda qishloq kishilari hayoti, orzu-intilishlari haqida hikoya qilsa-da, aslida xalqimiz ma‘naviyatiga xos milliy ildizlar, manbalar va hamisha yashovchan samarali an‘analarni ham ko‘z-ko‘z qiladi.

Ayniqsa, qishloq kishilariga xos fe‘l-atvor, samimiy va beg‘ubor tuyg‘ular nihoyatda go‘zal va shirali tilda, oddiy, aniq va ravon tasvirlanadi. Shular asarga joziba bag‘ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar va internet saytlar

1. SH.Bo'tayev. Hayot. Sharq 2000.
2. Q.Yo'ldoshev "Yoniq so'z" Toshkent. 2006-y.
3. Q.Yo'ldoshev "Badiiy asar tahlili metodikasi" Toshkent. 2005-y.
4. B.To'xliyev "Adabiyot o'qitish metodikasi" Toshkent. 2008-y.
5. www.ref.uz
6. www.vikipe.uz
7. www.ziyonet.uz
8. www.ziyo.com

БЎЛАЖАК ПЕДАГОГНИ КАСБИЙ-ПЕДАГОГИК ТАЙЁРЛАШ МУАММОЛАРИ

Каримова Нилуфар Худайбердиевна

*Ўзбекистон Давлат Жахон Тиллари Университети
Педагогика ва психология кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация. Педагогик жараён қатнашчилари ўртасидаги муносабатларга демократик ва инсонпарвар тус бериш заруриятини педагогик жамоатчилик томонидан англаниши ёш мутахассисларнинг мослашиши масалаларини янгича ҳал қилишни ўрганади.

Калит сўзлар: педагог, педагогик жараён, касбий-педагогик фаолият, ўқитувчи, педагогик муомала.

Таъкидлаш керакки, таълимнинг инсонпарварлик қоидаларини амалга ошириш объектив ва субъектив хусусиятга эга муайян қийинчиликлар билан боғлиқ. Объектив қийинчиликлар орасида муомалани ташкил қилишга ўқитувчиларни анъанавий тайёрлаш масаласи ҳам бор. Мактабда шахслар аро муносабатларга инсонпарвар тус беришда ўқитувчи ролининг ортиши касбий-педагогик фаолиятга талабаларнинг мослашишини такомиллаштириш зарурлигини тақозо қилади.

Ўқитувчининг касбий шаклланишида олий таълим ҳал қилувчи рол ўйнайди, унинг мақсадларидан бири касбий-педагогик фаолиятга талабаларни мослаштиришдан иборат.

Ёш мутахассиснинг мослашиши муаммолари педагогика фанида турли жиҳатлардан ўрганилган. М.П.Будякина, Э.Р.Зеер, Г.И.Мельникова, Л.М.Растова, А.Д.Розенберг, А.А.Русалинованинг ишларида ёш мутахассисларнинг мослашиши назарияси ва амалиёти изчил баён қилинган. И.А.Милославов, А.В.Сахно, М.А.Славин, М.И.Скубляя, С.В.Овдей эса ижтимоий мослашишнинг турли хилларини кўриб чиққан. Таълим соҳасида ёш мутахассиснинг касбий оёққа туришининг ижтимоий-педагогик ва

психологик асослари С.Г.Вершловский, Ю.Н.Кулюткин, Л.Н.Лесохина, А.К.Маркова, Г.С.Сухобской, К.Г.Тротт, Р.М.Шерайзина ва бошқаларниг тадқиқотларида очиб берилган. О.А.Абдуллина, Н.Ф.Гоноболин, П.А.Жильцов, Г.В.Кондратьева, Н.В.Кузьмина, В.А.Сластенин, М.И.Скублий, М.Н.Падаяс ва бошқаларнинг ишларида ёш педагогнинг касбий-педагогик мослашиши босиқчлари. даражалари, шартлари кўриб чиқилган. Ўқитувчиларни касбий-педагогик тайёрлашни такомиллаштириш масалалари О.А.Абдуллина, И.Ф.Исаев, В.А.Кан-Калик, Н.В.Кузьмина, В.А.Сластенин, Л.Ф.Спирин, А.И.Шербаков ва бошқаларнинг ишларида очиб берилган. Уларда олий педагогик таълимнинг мақсади, вазифаси, мазмуни асослаб берилган, касбий-педагогик тайёрлаш тизими таҳлил қилинган. Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашга янгича ёндошишлар Е.Г.Белозерцев, А.А.Вербицкий, В.С.Гершунский, В.И.Загвязинский, А.Я.Найн, М.М.Поташник, Н.М.Яковлева ва бошқаларнинг ишларида очиб берилган. Мазкур ишларда инсонпарвар педагогика ғояларининг мактабдаги ўқув-тарбия жараёнига жорий қилиниши натижаси бўлган шахслараро муносабатларнинг ўзгариши билан боғлиқ бўлажак педагогни касбий-педагогик тайёрлашга жиддий эътибор берилган.

Айни пайтда талабаларни олий ўқув юртларида касбга тайёрлаш даврида уларни касбий-педагогик фаолиятга мослаштириш махсус тадқиқ қилинган ишлар етарли эмас.

Олий ўқув юртларида шароитида касбий-педагогик фаолиятга талабани мослаштиришнинг ўрганилишини қуйидаги катор сабаблар тақозо қилади:

- педагогик касбга абитуриентлар мотивациясининг пастлиги;
- ижтимоий-иқтисодий ва касбий-педагогик шароитлар ўзгариши ва уларга шахснинг мослашиши жараёни суръатларининг номутаносиблиги;
- педагогика олий ўқув юртларида битирувчиларидан инновацион фаолиятга йўналишни, шахсий ўзига хосликларини замонавий мактаб талабларига мослаштиришни ва мана шу асосда субъект-субъект билан муносабатларнинг инсонпарварлик усулларини ишлаб чиқишни талаб қиладиган янги типдаги ўқув юртларининг Россияда пайдо бўлиши;
- мактабда шахслараро муносабатлар инсонпарвар тус олишида ўқитувчининг роли ортиши билан.

Мазкур сабаблар олий ўқув юртларида талабаларни касбий-педагогик тайёрлашни такомиллаштиришни талаб қилади.

Касбий-педагогик тайёргарликка талабалар ва ўқитувчиларнинг мослашиши муаммоларини тадқиқ қилганлар уларни ҳам ташқи, ҳам ички шартлар билан боғлайдилар. Лекин уларнинг ҳеч бири касбий-педагогик

фаолиятга талабалар мослашишига педагогик муомаланинг таъсирини тадқиқотнинг асосий мавзуси қилиб олмаган. Касбий-педагогик фаолиятга талабалар мослашишининг кўрсатилган жиҳат бўйича тадқиқ қилишнинг зарурлиги мактабдаги, шунингдек олий ўқув юртларидаги педагогик жараённинг қатнашчиларида муомалани ташкил қилишда анъанавий андозалар устунлик қилиши билан боғлиқ.

Шундай қилиб, педагогик муомаланинг анъанавий тизими ва ижтимоий-педагогик сабаблар гуруҳининг қадриятлари ўртасида зиддият бор, бу зиддият педагогик муомалани замонавий педагогик олий ўқув юртларида шароитларида касбий-педагогик фаолиятга талабаларни мослаштириш омили сифатида қарашни талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Вершловский С.Г. Психолого-педагогические проблемы деятельности молодого учителя. - Л.: Знание, 1983. - 32 с.
2. Воспитание и профессиональная подготовка молодежи / Под ред. М.Е. Дуранова. - Магнитогорск: МГПИ, 1994. - 86 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология/ Под ред. В.В.Давыдова. М.: Педагогика, 1991.-480 с.
4. М.: Педагогика, 1991.-480 с.
5. Гальперин П.Я. Введение в психологию. - М.: Изд-во МГУ, 1976.

INTELLEKTIDA NUQSONI BO‘LGAN BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARIDA GEOMETRIK TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISHNING KORREKSION-PEDAGOGIK TEKNOLOGIYASI

N.Abidova

TDPU Oligofrenopedagogika kafedrasi PhD dots v\ b

N.Raximova

1-kurs magistri

Maxsus ta'lim tizimida matematika va texnologiya fanlararo bog'lanishlar ta'limiy vazifasi o'quv faniga oid tushunchalarni rivojlantirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi, fanlar orasidagi bog'lanishlarni va umumiy tushunchalarni o'zlashtirilishiga yordam beradi. Ta'limiy tajriba- sinov jarayonida o'qitish usullarini tanlash uning fanlararo mazmuni, korreksion-rivojlantiruvchi yo'naltirilganligi, intellektida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinflar o'quvchilarining psixofiziologik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'ldi.

Konstruksiyalash 1-sinf o'quvchilari tomonidan bo'lingan model bo'yicha, 2-sinfda bo'linmagan model bo'yicha amalga oshirildi. O'qituvchi eng oddiy konstruktiv vazifalarni taklif qildi. Masalan, "Stul" modelining namunasini o'rganishda (1-sinf, 3-chorak) o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida kollektiv jamoaviy tahlil jarayonida tanish geometrik jismlarni aniqladilar va taklif etilayotganlari orasida o'xshash detallarni topdilar. Ikkinchi sinfda bo'linmagan namunaga ko'ra, bu ish xuddi shu tarzda amalga oshirildi. Bolalar kerakli qismlarni tanlab olishdi va ulardan namunani ko'paytirish uchun foydalandilar.

Turli xil geometrik shakldagi qismlar turli xil materiallardan yasalgan:

- ✓ qog'oz bilan ishlashda - hosil bo'lgan tasavvurlarni o'zlarining tasavvurlariga binoan boshqa shakl olish (egish, kesish, chiziqlar chizib ajratish, burchaklarni yumaloqlash bilan doiralarni kesib olish);
- ✓ hajmli shakllarni tasavvurga ko'ra yasash va ularni boshqa shakllarga aylantirish (shar yasash va undan stol yuzasida qirralarni tekislash orqali kub olish va boshqalar), tabiiy materiallardan shakllarni tanlash va o'zgartirish (plastilin qo'shib g'uddadan sharsimon shaklni olish);
- ✓ mavjud bo'lgan shakllarni birlashtirish orqali tekislikdagi va hajmli shakllarni olish (uchburchaklar birlashtirib kvadratlar, ikkita

Ilgari, bolalarda turli xil analizatorlar yordamida buyumning eng to'liq tasviri yaratilgan (tayyorgarlik bosqichida ular tabiiy ob'ektni ko'rib chiqqanlar, uni model bilan taqqoslaganlar, mushak bilan tekshirganlar). Qismlarni tanlash va tayyorlashdan so'ng o'quvchilar o'qituvchining rahbarligida yo'naltiruvchi savollaridan foydalangan holda buyumning modelini konstruksiyalashgan. Amaliy ishlarni bajarishni tashkil qilishning variantlari turli edi: unga to'liq o'xshash buyum namunaga muvofiq tayyorlangan; buyum ba'zi qismlarning turli xil ranglari yoki o'lchamlarini o'zgartirgan holda tayyorlangan.

Konstruksiyalash elementlari har bir darsga kiritilgan. 1-sinfning 1 va 2-choraklaridagi applikasiya ishlari bundan mustasno edi, chunki bu bosqichda bolalarda geometrik shakllarning tasvirlari yomon shakllangan, ularni amalda qanday qo'lga kiritishni bilishmaydi. 1-sinfning 2-choragidan boshlab o'quvchilar buyumlarning qismlarini qog'ozni bukish va kesish, shakllarni birlashtirish, yasash va boshqalar yordamida tayyorlashgan. Masalan, 1-sinfda "Uycha" applikasiyasini bajarish uchun 2-chorakda xuddi shunday shakldagi (kvadrat) qismlarni tayyorlash uchun taklif qilingan. O'quvchilar shakllarni egib, ulardan to'g'ri to'rtburchak va uchburchak shaklidagi qismlarni olishlari kerak edi. Tabiiy materiallar bilan ishlashda konstruksiyalash elementlaridan ham foydalanilgan. Zarur turkumdagi shakllarni olish uchun tayoqchalar plastilin bilan bog'langan (masalan, "Bahor" kompozitsiyasi uchun to'rtburchaklar shaklida "Oyna" yasash, "Oltin baliq ertagi"

uchun kompozitsiyada kulba yasash uchun novdalarni burchak ostida birlashtirish). Aniqroq sharsimon shaklni olish uchun yong'oqlar va g'uddalar plastilin bilan birlashtirilgan (g'uddalardan ayiqcha boshini yasash).

Texnologiya darsida yasash usullari geometrik materialni takrorlash, mustahkamlash va tizimlashtirishda qo'llanildi. Masalan, "Geometrik shakllar" bo'limi bo'yicha umumlashtirish darsida 1-sinf o'quvchilari turli xil materiallardan geometrik shakllarni olishning barcha amaliy usullarini qo'llashgan (yasash, qog'ozni buklash, chiziqlar o'tkazish orqali shakllarni qismlarga bo'lish, ikkita shaklni). Matematika darslarida geometrik shakllar va chizma-o'lchov asboblari yordamida ishlash usullari bilan dastlabki tanishish bo'lib o'tdi. Texnologiya darsida ular amaliy faoliyatga kiritilib, aniqlashtirilgan va mustahkamlangan. Matematika darsida o'qituvchi bolalarga geometrik shakl (shar) nomini namoyish etib, uni ("Bu - shar") deb nomladi, turli xil materiallardan tayyorlangan har xil rang va o'lchamdagi sharlarning modellarini namoyish etdi. O'quvchilarga tarqatma materiallar (turli xil rang va o'lchamdagi plastmassa va yog'ochdan yasalgan sharlar) topshirildi.

O'qituvchining iltimosiga binoan bolalar ularni qo'llariga olishdi, ushlab ko'rishdi, ko'rib chiqishdi, stol ustida yumalatib ko'rishdi. Bunda, bolalar e'tibori rang va o'lchamidan qat'i nazar, ushbu modellarning barchasi sharlar ekanligiga qaratildi ("Sharlarni qo'lingizga oling. Ularni taqqoslang. Ularning kattaligi qanaqa? Ranglari qanaqa? Barcha shakllar rangi va o'lchamlari bilan farq qiladi, lekin ular bir xil shaklda. Bu shakllarning barchasi - sharlar"). O'quvchilar turli xil materiallardan turli xil rang va o'lchamdagi sharlarni tarqatma materiallar sifatida oldilar. Bolalar ularni ushlab ko'rdilar, ularning atrofida barmoqlarini aylantirdilar, stol ustida yumalatdilar.

O'quvchilar o'qituvchi tomonidan taklif qilingan bir nechta shakllar (sharlar, kublar) orasida sharlarni shakl ("Xuddi shunday shakllarning barchasini tanlang") bo'yicha ajratib olish, har bir tanlangan shaklni nomlash ("Bu - shar") ni mashq qildilar. Sharlar bolalar tomonidan nomi bo'yicha tanlangan ("Ushbu shakllar orasidan barcha sharlarni tanlang!"). Dastlab mashqlarni bajarishda namuna bilan bir xil rang va o'lchamdagi sharlardan foydalanilgan, so'ngra ular boshqa turdagilari bilan almashtirilgan. O'qituvchi ko'rsatmalariga binoan amaliy ishlar olib borildi. ("Sharni qanday yumalayotganimni ko'ring. Plastilinni qo'lingizga oling. Yumalatib shar yasang. Plastilinning kattaroq bo'lagini oling. Yumalatib shar yasang. Uni birinchi shar bilan taqqoslang. Uning kattaligi qanday? Rangi-chi? Biz qanday shaklni yasadik? Sharlarni yumalating. Ularning barchasi rang va kattaligi bilan farq qiladi, lekin bir xil yumalaydi").

Agar tekislikdagi shakl (doira) o'rganilayotgan bo'lsa, bolalar daftarda uning konturini chizdilar, shtrixlashdi, ichki qismini bo'yashdi. Shakllar konturlari plastilindan yasalgan, simlardan egib yasalgan.

Keyinchalik matematika darsida atrofda buyumlarda o'rganilgan shakllarni ajratib ko'rsatish uchun juda ko'p sonli mashqlardan foydalanilgan ("Bu shakl qanday nomlanadi? Stoldagi narsalarni ko'rib chiqing (apelsin, olma, pomidor, 2 ta kub shaklidagi quti va 1 ta brusga o'xshash quti). Shunday shakldagi jismlarni nomlang (shar modeli). Sharga o'xshash jismlarni nomlang. Sinfdagi sharga o'xshash jismlarni toping. Ularni nomlang. Yana qanday sharga o'xshash jismlarni bilasiz?"). Shu maqsadda, masalan, doira bilan tanishishda O'qituvchi tomonidan maxsus tanlangan jismlardan (yassi likopcha, nishon, dumaloq pechene va boshqalar), sinfdagi buyumlardan (shamchiroqlar, panno va boshqalar), bolalarning kundalik hayotida uchraydigan buyumlardan (maktab oldidagi o'yin maydonchasi, dumaloq shakldagi oyna va boshqalar) foydalanilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Astapov V.M. Deti s narusheniyami v razvitiya. – M.: Mejdunarodnaya ped. akad. 1995. - 307 s.
2. Ayupova M. Logopediya. – T.: "O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati", 2007. - 600 b. 63-b.
3. Antonov N.P. va boshqalar. Elementar matematika masalalari to'plami. - T.: "O'qituvchi", 1975. - 456 b.
4. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. –T.: "TDPU", 2003. - 175 b.
5. Aytmetova S.Sh. Yordamchi maktab o'quvchilarining psixik rivojlanishining xususiyati. - T.: "O'qituvchi", 1984. - 118.b.
6. Bedor Ye. Razvitie prostranstvennogo voobrajeniya uchashixsya vspomogatelnoy shkolı v protsesse trudovoy deyatelnosti // Defektologiya. - 2011. -№ 2. -s. 6 - 9.

AVLODLARARO MUNOSABATLARNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ochilova Farida Baxriddinovna
Samarqand davlat universiteti doktoranti

Tadqiqot maqsadi. Respublikamizda yosh avlodni tarbiyalashda alohida e'tibor berish yanada kuchaymoqda, bolalarning har tomonlama etuk bo'lishida ta'lim-tarbiya tizimi hamda oilada ota-onalarning mas'ulligini oshirish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan bo'lib qolmoqda. Turli yosh davrlarida bolaning

shaxsiy xususiyatlari shakllanishida oilada turli avlod vakillarining o‘zaro munosabatlari bola shaxsiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatmasdan qolmaydi. Shu sababli oilada avlodlararo munosabatlarini tadbiq etish masalalari dolzarbligi bilan hozirgi davr psixologlarini ilmiy izlanishlarini amalga oshirishga muhim jihatlarini ko‘rilmogda.

Materiallar va usullar.

Oila insonlarning eng qadimiy birliklaridan biridir. Oila sinflar, xalqlar va davlatlardan ancha oldin paydo bo‘lgan. Oilaning ijtimoiy muhimligi va unga bo‘lgan qiziqishning so‘nmasligi, avvalo, oilaning hayotni – inson zotini ishlab chiqarish, farzandlarni tarbiyalash, inson ehtiyojlarini eng qulay shaklda qondirilishiga asoslanadi. Oila nikoh, qarindoshlik, ma‘naviy, iqtisodiy, huquqiy munosabatlar asosida insonlarni birlashtiruvchi jamiyatning kichik bir bo‘lagidir. Oila va jamiyat bir-biriga chambarchas bog‘liq tushunchalardir. Insonning dunyoga kelishi yangi avlodning paydo bo‘lishi – avlodlar almashinuvi asosan oilada sodir bo‘ladi. Farzand tug‘ilib, kamolga yetib, shaxs sifatida shakllanishiga qadar lozim bo‘lgan barcha ta‘lim-tarbiya oila muhitida beriladi. Insonning ota-onasi, qarindosh urug‘iga, qariyalarga, umuman atrof muhitga bo‘lgan munosabatlari dastlab oilada shakllanadi.[1]

Oila yuqoridagi eng muhim funksional vazifalarni amalga oshiruvchi jamiyatning muhim bo‘g‘ini snalar ekan, unda yashayotgan va avloddan avlodga “tashiychi”, “etkazuvchi” vazifalarni amalga oshiruvchi avlod vakillarining oldida katta mas‘uliyatli faoliyatni amalga oshirish xarakatlari nazarda tutiladi. Nafaqat avloddan avlodga etkazilayotgan an‘ana qadriyatlar balkim psixologik individual xususiyatlarning ham namoyon bo‘lishi sayqallanadi va etkaziladi. Oilada farzandlar va katta vlod vakillari bilan bir-bibrini tushunish ruxiy qo‘llab quvvatlashga qaratilgan treninglar va davra suxbatlarini o‘tkazish jarayonida shu narsa aniqlandiki, o‘zaro munosabatlar negizi aynan xar bir oilaning o‘z oilalaridagi ko‘p qo‘llanilgan va an‘ana tarziga aylangan munosabatlar asos bo‘lib xizmat qiladi.

Natijalar va munozaralar.

Oilada bola shakllanar ekan oiladagi xar avlod vakillaridan katta mas‘uliyta talab etilishi lozim. Sababiki oiladagi o‘zaro munosabatdagi psixologik iqlim bola ruxiyatiga katta ta‘sirini ko‘rsatadi. Bolaga oiladagi munasabatlar namuna bo‘lib xizmat qiladi.

Eng muhimi, bobo va buvilar nevaralarini tarbiyalashda ustun mavqe ota-onaga tegishli ekanligini tushunishlari kerak. Ota-onalarimiz uchun biz doimo bolalar bo‘lib qolamiz, hatto o‘zimiz ota-onalar bo‘lsak ham, ular ko‘pincha hamma narsani bizdan yaxshiroq bilamiz va biz uchun ba‘zi muhim masalalarni, shu

jumladan tarbiya bilan bog'liq masalalarni hal qila olamiz deb o'ylashadi. Ularga bu sizning farzandlaringiz ekanligini tushuntirish lozim va siz ularni qanday tarbiyalashni kelishish va bir xillik usullarini tanlash muhimdir.

Agar o'zaro munosabatlarda muammolar yuzaga kelsa, kattalar ularni o'zaro hal qilishlari kerak. Bunga bolani jalb qilish yoki aralashtirish bola shaxsini shakllanishida salbiy ruhiy buzilishlarga sabab bo'lishi mumkin, chunki bunday vaziyatlarda u kattalarning harakatlariga muvofiq ishlaydi. Ota-onalar tashabbusni o'z zimmalariga olishlari va ota-onalarning umumiy strategiyasini ota-bobolari bilan muhokama qilishlari maqsadga muvofiqdir. Oilada ota-ona va katta avlod vakillarining nusabat qurilishlari bir-biriga zid ko'rinishlarda bo'lmasligi lozim..

Xulosa va takliflar: bola xulq-atvoridagi o'zgartirishga sabab bo'luvchi oqibatlarini oldidni olishga qaratilgan ishlar doimo bo'lmog'i lozim. Chumki bola ruhiyatiga ta'sir uning ham jismoniy, ham ijtimoiy, aqliy, ruhiy xolatlariga ta'sirini ko'rsatadi. Agressiv xulq-atvor ko'rinishlari bolani salbiy xususiyatlarni namoyon bo'lishiga olib keladi. Bu esa avlodaro munosabatlarining to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligidan kelib chiqishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Васи́ла Каримо́ва Оила психологияси. Тошкент-2007. 72 бет
2. Gulsum Tagiyeva, Hayriniso Husanova. Oila va gender sotsiologiyasi
3. SAMARQAND – 2021.15 bet

OLIV TA'LIM TIZIMIDA O'QUV LOYIHALARIDAN FOYDALANISH

Abdullayeva Ma'rifatxon Salimjon qizi
QDPI 2 kurs tayanch doktoranti

Annotasiya. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida loyiha usuli ta'lim tizimining tarkibiy qismi sifatida qo'llaniladi va talabalarning mustaqil faoliyatini shunday tashkil etish bo'lib, u muammoni hal qilishga, ma'lum bir natijaga erishishga qaratilgan.

Kalit so'z: kontseptsiya, reflektiv, qidiruv-tadqiqot, kommunikativ, integratsiya, mexanizm.

Abstract. In the modern higher education system, the project method is used as a component of the educational system and the organization of students' independent activities aimed at solving a problem and achieving a certain result.

Key word: concept, reflective, search-research, communicative, integration, mechanism.

Bugungi kunda kompyuter telekommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan loyiha usulining yangi jonlanishi mavjud, loyiha

faoliyati nafaqat umumiy tizimda, balki oliy ta'lim tizimida ham muhim o'rin egallay boshlaydi, bu esa talabaga ko'nikmalarni egallash imkonini beradi. Ko'pgina yetakchi o'qituvchilar loyiha usulini talabalarning kognitiv va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishning eng samarali usullaridan biri deb hisoblashadi. E.S. Po'latning fikriga ko'ra, talabalarning loyiha faoliyati - bu "ilgari boshqa sharoitlarda va boshqacha talqinda qo'llanilgan uzoq vaqt unutilgan eski pedagogik haqiqatlarning pedagogik, ijtimoiy va madaniy yutuqlarining yangi bosqichini ko'rib chiqish" [1] dir.

Talabalarning loyiha faoliyati talabaning shaxsiyatini ochib berishga, o'quv faoliyatiga qiziqishni rivojlantirishga, muammoni hal qilish jarayonida intellektual, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Ko'pgina tadqiqotchilar, jumladan N.Yu. Paxomovanning fikriga ko'ra, loyiha usuli - bu talabalarga o'quv loyihasi muammolarini hal qilishga qaratilgan mustaqil faoliyatni tashkil etish, muammoli yondashuv, guruh usullari, reflektiv, qidiruv-tadqiqot, kommunikativ usullarni integratsiyalash imkonini beruvchi talabaga yo'naltirilgan texnologiya hisoblanadi.

Pedagogik adabiyotlarda, loyiha usuli kontseptsiyasiga turlicha yondashuvlarni tahlil qilib, xulosa qilishimiz mumkinki, talabalarning loyiha faoliyatini tashkil etish mustaqil ravishda bilim olish ko'nikmalarini rivojlantirishga, kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirishga va loyiha faoliyatining vazifalariga qaratilgan. Bu vazifalar quyidagilar:

- talabalarning olgan nazariy bilim va malakalarini tizimlashtirish, mustahkamlash, chuqurlashtirish;
- olingan amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash va rivojlantirish;
- talabalarning kognitiv, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish;
- ijodiy fikrlashni, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirish qobiliyatlarini shakllantirish.

O'quv loyihasining usuli o'quvchining mustaqilligini, uning shaxsiyatining barcha sohalarini rivojlantirishga yordam beradi, ta'lim jarayonida uning sub'ektivligini ta'minlaydi, shuning uchun loyiha asosida o'qitish talabalarning bilim faolligini oshirish vositasi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. ta'lim jarayoni sifatini oshirish vositalari. Shunday qilib, bugungi kunda loyiha usuli nafaqat o'qituvchi va talabalarning o'zaro bog'liq faoliyatini tashkil etish usullaridan biri ("ta'lim usuli"), balki yaxlit "pedagogik texnologiya" sifatida ham tushuniladi, bu:

- a) diagnostik maqsadlarni belgilash, o'quv jarayonini rejalashtirish va loyihalash, bosqichma-bosqich diagnostika, natijalarni tuzatish uchun turli xil vositalar va usullarni o'z ichiga oladi;

b) o'quv loyihasini amalga oshirishning turli bosqichlarida o'qituvchi va talabalar faoliyatining usullari va shakllarining asoslangan tizimini, ushbu faoliyat natijalarini baholash mezonlarini shakllantirishni o'z ichiga oladi;

c) oliy o'quv yurtlarida ham, boshqa o'quv yurtlarida ham turli fanlarni o'rganishda qo'llaniladi.

Ta'limni loyihalash metodologiyasi bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilish loyihani yaratish jarayoni ma'lum bir mantiqqa amal qilishi va eng mos ravishda quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olishi kerak degan xulosaga kelishga yordam beradi: a) mavzu tanlash; b) loyiha rejasini ishlab chiqish va tashkil etish; v) rejalashtirilgan loyiha faoliyatini amalga oshirish; d) loyiha taqdimoti; e) natijalarni baholash va tahlil qilish.

Loyiha uslubining mohiyatini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, talabalarning loyiha ishi bilim faolligini faollashtirishga, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, kasbiy kompetensiyani shakllantirishga, mustaqillikni rivojlantirishga, shaxsning o'sishiga yordam beradi. Loyiha uslubi quyidagi sifatlarga ega bo'lib, undan zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan yuqori malakali mutaxassisni shakllantirish mexanizmi sifatida oliy ta'lim tizimining o'quv jarayonida foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar

1. Бтемирова Р.И. МЕТОД ПРОЕКТОВ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ // Современные проблемы науки и образования. – 2016.
2. SAIDAKBAROVA, M. (2018). Historical facts and poetic fictions in the work of Alisher Navoi. *Scientific Journal of Fergana State University*, 1, 106-108.
3. Muhammadrahimovna, S. M., & Azamovna, K. F. (2022). FOLKLORE AND WRITTEN LITERATURE RELATIONS. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 14(7).
4. Zohidova, D. (2022). FAZLI FOREWORD TO AMIRI GAZELLE. *Journal of Modern Educational Achievements*, 3, 167-171.
5. Nadim, M. H. (2021). ETHNOCULTURAL SITUATION OF UZBEK PEOPLE IN NORTHERN AFGHANISTAN. *Theoretical & Applied Science*, (6), 490-492.
6. Movlonova, S. (2021). Realizatsiya differentsirovannogo podxoda v obuchenii himii. *Scienceweb academic papers collection*.
7. UZBEK, S. O. E. L. O., & AFGHANISTAN, W. C. I. N. Muhammad Humayun Nadim PhD student of Termez State University.

ZAMONAVIY AXBOROT TELEKOMMUNIKATSION SISTEMALARIDAN OLIY TA'LIM TIZIMIDA FOYDALANISH

Abdullayev Nozimjon Qodiraliyevich
Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston
pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
2 kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot telekommunikatsion sistemalaridan oliy ta'lim tizimida foydalanish va ta'limdagi o'rni haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: axborot, kommunikatsiya, texnologiya, universal, integratsiya.

Аннотация. В данной статье высказываются мнения об использовании информационно-телекоммуникационных систем в системе высшего образования и их роли в образовании.

Ключевые слова: информация, связь, технология, универсальная, интеграция.

Mutaxassislarning fikricha, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari 21-asrda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan fan va texnikaning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Hozirgi vaqtda ta'limda axborot va ijtimoiy texnologiyalarning roli ortib bormoqda, ular talabalar va o'qituvchilarni kamida uchta asosiy vazifani hal qilish imkonini beradigan darajada universal kompyuterlashtirishni ta'minlaydi:

-o'quv jarayonining har bir ishtirokchisi uchun va afzalroq, istalgan vaqtda va turli yashash joylaridan Internetga kirishni ta'minlash

- ta'lim sohalarining yagona axborot makonini rivojlantirish va unda turli vaqtlarda va o'quv va ijodiy jarayonning barcha ishtirokchilarining bir-biridan mustaqil ravishda mavjudligi;

– boshqariladigan axborot ta'lim resurslarini, shu jumladan, foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlar bazalarini hamda talabalar va o'qituvchilarning ma'lumotlar va bilim banklarini, ular bilan ishlashda keng foydalanish imkoniyatini yaratish, rivojlantirish va ulardan samarali foydalanish.

Ta'lim texnologiyasini ta'riflashda turlicha yondashuvlarni umumlashtirib, ta'lim maqsadlariga erishishni ta'minlovchi shakllar, usullar va o'quv qurollari tizimi bo'lgan o'quv rejalari va dasturlarini amalga oshirish usullari majmui sifatida umumlashtirish mumkin. Mutaxassislar, odatda, ta'lim texnologiyalaridagi farqni qo'llaniladigan o'quv vositalarining farqidan chiqaradilar. Axborot ta'lim texnologiyalari axborot va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish natijasida yuzaga keladi. Ta'lim axborot texnologiyalari amalga oshiriladigan ta'lim muhiti u bilan ishlaydigan komponentlar bilan belgilanadi:

- texnik (ishlatiladigan kompyuter texnikasi va aloqa vositalari turi);
- dasturiy ta'minot va apparat (amalga oshirilayotgan o'quv texnologiyasini dasturiy ta'minot bilan ta'minlash);
- tashkiliy-uslubiy (talabalar va o'qituvchilar uchun ko'rsatmalar, o'quv jarayonini tashkil etish).

Oliy ta'limdagi ta'lim texnologiyalari deganda oliy ta'lim fanlari sohasida ma'lumotlarni yaratish, to'plash, uzatish, saqlash va qayta ishlash uchun foydalaniladigan ilmiy va muhandislik bilimlari, shuningdek, usullar va vositalar tizimi tushuniladi. O'quv dasturlarini amalga oshirish samaradorligi va ularga tegishli axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini integratsiyalashuv darajasi o'rtasida bevosita bog'liqlik shakllanmoqda.

Bugungi kunda ta'lim muhitining o'ziga xos xususiyatlaridan biri talabalar va o'qituvchilarning istalgan vaqtda va fazoning istalgan nuqtasida tuzilgan o'quv-metodik materiallardan, butun universitetning o'quv multimedia majmualaridan foydalanish imkoniyatidir. O'quv materialining mavjudligi bilan bir qatorda, talabaga o'qituvchi bilan muloqot qilish, onlayn yoki oflayn rejimda maslahat olish, shuningdek, ma'lum bir fanni ishlab chiqishda individual "navigatsiya" olish imkoniyatini ta'minlash kerak. "Talabalar o'qishning moslashuvchan rejimiga, ko'p sonli daromad va ajratmalarga ega modulli dasturlarga intiladi, bu ularga kreditlarni to'plash, oldingi tajriba, bilim va ko'nikmalarni hisobga olgan holda bir universitetdan boshqasiga erkin o'tish imkonini beradi. Shaxsiy rivojlanish va kasbiy o'sish imkoniyati talabalar uchun muhim bo'lib qoladi; diplom dasturlari va qisqa kurslar bir xil talabga ega bo'lishi mumkin; kasb-hunar ta'limi dasturlari va aspirantura dasturlariga bo'lgan ehtiyoj keskin oshadi" [2].

Axborot texnologiyalari o'quv jarayonining modelini o'zgartirish imkoniyati va zarurligini keltirib chiqaradi: reproduktiv ta'limdan bilimlarni bir boshdan ikkinchisiga, o'qituvchidan talabalarga - ijodiy modelga (hayotiy vaziyat yuzaga kelganda) o'tish, sinfda yangi texnologik va texnik yordam yoki jarayon yordamida modellashtirilgan bo'lsa, talabalar o'qituvchi rahbarligida o'z bilimlarini qo'llashlari, simulyatsiya qilingan vaziyatni tahlil qilish uchun ijodkorlik

ko'rsatishlari va qo'yilgan vazifalarning yechimlarini ishlab chiqishlari kerak). Mutaxassislarning fikriga ko'ra, an'anaviy va yangi texnologiyalarni ishlab chiqish bir-birini to'ldirish va o'zaro bog'liqlik tamoyiliga muvofiq amalga oshirilishi kerak, bu esa, o'z navbatida, ta'lim muhitining tubdan yangi o'lchovi - global miqyosda mavjud bo'lgan o'lchov haqida gapirishga imkon beradi.

Adabiyotlar

1. А.С. Сигов, В.А. Мордвинов. Мобильные информационные технологии в учебном процессе школы и вуза. Магистр, № 5-6, 2001.
2. Agzamovna, K. F. (2021). Artistic speech is a factor of creating the hero's spirit (on the stories of Isajan Sultan). ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH, 10(5), 37-39.
3. Feruza, A. K. (2020). The Practical Value of Using Innovative Pedagogical Technologies in Literary Education. Eastern Art and Culture, 3, 368-372.
4. Tajikhon, T., & Hilola, A. (2022). THE FOREWORD OF " MAJMUAI SHOYRON". INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(11), 432-435.
5. Abdulhamidovna, T. T. (2022). Navoi's Fatherly Love and Loyalty. Miasto Przyszłości, 158-160.

ZAMONAVIY AXBOROT TELEKOMMUNIKATSION SISTEMALARIDAN OLIY TA'LIM TIZIMIDA FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Abdullayev Nozimjon Qodiraliyevich
Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston
pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
2 kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Axborotlashtirish bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning asosiy usullaridan biri sifatida qaralmoqda. Bu nafaqat texnika va texnologiyaning rivojlanishi bilan, balki, birinchi navbatda, axborot jamiyati rivojlanishi natijasida yuzaga keladigan o'zgarishlar bilan bog'liq, bunda axborot va u bilan ishlash qobiliyati asosiy qadriyatga aylanadi. Shunga ko'ra, zamonaviy jamiyatda shaxsni shakllantirishga xizmat qiluvchi loyiha va dasturlarni ishlab chiqish zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir.

Kalit so'zlar: axborotlashtirish, telekommunikatsiya, resurs, pedagog, texnika.

Abstract. Informatization is considered as one of the main ways of modernizing the education system today. It is related not only to the development of techniques and technology, but also, first of all, to the changes that occur as a result of the development of the information society, where information and the ability to work with it become the main value. Accordingly, the development of projects and programs that serve to form a person in modern society is one of the main tasks of the modern education system.

Key words: information, telecommunication, resource, pedagogue, technique.

Zamonaviy texnologiyalar va telekommunikatsiyalar o'quv jarayonini tashkil etish xarakterini o'zgartirish, o'quvchini axborot-ta'lim muhitiga to'liq singdirish, ta'lim sifatini oshirish, axborotni idrok etish va bilimlarni egallash jarayonlarini rag'batlantirish imkonini beradi. Yangi axborot texnologiyalari faoliyatning turli sohalarida, jumladan, ta'lim sohasida tashkil etish va boshqarishni kompyuter va telekommunikatsiyalar bilan ta'minlash uchun sharoit yaratadi. Pedagoglar jamoasining asosiy maqsadi har bir bolaning qobiliyatini aniqlash va rivojlantirish, mustahkam asosiy bilimlarga ega va zamonaviy hayot sharoitlariga moslasha oladigan shaxsni shakllantirish uchun sharoit yaratishdir. Ta'limni axborotlashtirishga ushbu maqsadga erishishning muhim vositalaridan biri sifatida qarash kerak. Bu bir qator ketma-ket vazifalarni hal etishni nazarda tutadi: texnik jihozlash, didaktik vositalarni yaratish, yangi o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqish va boshqalar, modernizatsiya jarayonining bosqichlarini belgilaydi.

Axborot texnologiyalari va telekommunikatsiya vositalarining rivojlanishi ilmiy va ta'lim dasturlarini sifat jihatidan yangi bosqichda amalga oshirish uchun zamin yaratadi. Yuqori tezlikdagi telekommunikatsiyalarni yaratish va real vaqt texnologiyalarini rivojlantirish axborot resurslari va kompyuter aloqa vositalariga masofadan kirish texnologiyalari asosida qurilgan taqsimlangan ta'lim muhiti modellarini amalga oshirish imkonini beradi.

Telekommunikatsiya resurslarining etishmasligiga qaramay, ushbu texnologiyalar ta'lim muassasalari amaliyotida allaqachon mustahkam o'rnatilgan. Bundan o'n yil avval kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanishida sezilarli muvaffaqiyat bo'lib tuyulgan elektron pochta o'rnini on-line texnologiyalar egalladi. Avtomatlashtirish vositalari va masofadan boshqarish uchun kompyuter texnologiyalari tufayli noyob laboratoriya eksperimental va hisoblash komplekslari mavjud bo'ldi.

Bunday texnologiyalarning afzalliklari aniq. Ular murakkab muammolarni hal qilish uchun o'quv va ilmiy markazlarning moddiy va hisoblash resurslarini birlashtirish, yetakchi mutaxassislarni jalb etish va taqsimlangan ilmiy

laboratoriyalar yaratish, umumiy resurslardan onlayn foydalanish va qo'shma hisoblash va laboratoriya tajribalarini tashkil etish, qo'shma ilmiy loyihalar va ta'lim dasturlarini amalga oshirish imkonini beradi.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) muhim sifati ularning ko'p qirraliligi bo'lib, ular axborot almashinuvi bilan bog'liq har qanday faoliyatni tashkil etish uchun asos, umumiy axborot makonini yaratish uchun asos bo'la oladi.

Axborot texnologiyalari, bir tomondan, tobora ortib borayotgan hajmlarda to'planadigan bilimlar, ikkinchi tomondan, ulardan ijtimoiy foydalanish imkoniyatlari va ko'lami o'rtasidagi ziddiyatni hal qilish vositasi sifatida paydo bo'ladi. AKTning ikki tomonlama roli shundan kelib chiqadi: bir tomondan, u bilimlarni jamiyatning axborot resursiga aylantirish vositasi bo'lsa, ikkinchi tomondan, u ijtimoiy texnologiyalarni amalga oshirish va ularni ijtimoiy axborot texnologiyalariga aylantirish vositasidir. davlat boshqaruvi va davlat o'zini o'zi boshqarish tizimlarida bevosita qo'llanilishi.

Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun ularga qo'yiladigan asosiy didaktik talablarni belgilaymiz:

- turli didaktik materiallardan foydalanishda motivatsiya;
- elektron ta'lim resurslari va kompyuter o'qitish vositalaridan foydalanishning roli, o'rnini, maqsadi va vaqtini aniq belgilash;
- darslarni o'tkazishda o'qituvchining etakchi roli;
- texnologiyaga faqat ta'lim sifatini kafolatlaydigan komponentlarni joriy etish;
- kompyuterda o'qitish metodikasining o'quv mashg'ulotini o'tkazishning umumiy strategiyasiga muvofiqligi;
- elektron ta'lim resurslarini, kompyuterda o'qitish dasturlarini o'quv vositalari majmuasiga joriy etish tizimning barcha tarkibiy qismlarini qayta ko'rib chiqish va umumiy o'qitish metodikasini o'zgartirishni talab qilishini hisobga olgan holda;
- o'qitishning yuqori darajadagi individuallashtirishni ta'minlash;
- o'rganishda barqaror fikr-mulohazalarni ta'minlash va boshqalar.

AKT turli xil dasturiy vositalar va talabalar ijodini rivojlantirish usullari bilan ta'lim muhitining imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday dasturiy vositalar qatoriga modellashtirish dasturlari, qidiruv, intellektual o'qitish, ekspert tizimlari, biznes o'yinlarini o'tkazish dasturlari kiradi. Darhaqiqat, barcha zamonaviy elektron darsliklarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Shu maqsadda ular evristik, ijodiy xarakterdagi vazifalarni taklif qilishadi, aniq javob bera olmaydigan savollarni berishadi va hokazo. Aloqa texnologiyalari ijodiy

faoliyatni yangi usulda faollashtiradigan usullarni amalga oshirish imkonini beradi. Talabalar nafaqat sinfda yoki sinfda, balki virtual tarzda, masalan, davriy nashrlar, o'quv markazlari veb-saytlarida o'tkaziladigan muhokamalarga qo'shilishlari mumkin. Turli ta'lim muassasalari talabalari qo'shma ijodiy loyihalarni amalga oshirishda ishtirok etishlari mumkin.

Adabiyotlar

1. Воронина Т.П., Кашицин В.П., Молчанова О.П. Образование в эпоху новых информационных технологий. // М.: Информатика, 1995. - 220 с.
2. Muhammadrahimovna, S. M., & Azamovna, K. F. (2022). FOLKLORE AND WRITTEN LITERATURE RELATIONS. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 14(7).
3. Kobilova, Z. B., & Zokhidova, D. L. (2022). KOKAND LITERARY ENVIRONMENT. *Ann. For. Res*, 65(1), 878-888.
4. Lutfullaevna, D. Z. (2021). Writing art in uwaysi poetry. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 468-471.
5. Nadim, M. H. (2021). ETHNOCULTURAL SITUATION OF UZBEK PEOPLE IN NORTHERN AFGHANISTAN. *Theoretical & Applied Science*, (6), 490-492.
6. Movlonova, S. (2020). Differensirovanniy podxod pri obuchenii himii.
7. Shomurotova, S. X. (2023). KIMYO FANIDAN MASALALAR YECHISH ORQALI O'QUVCHILARDA BILISH DARAJASINI OSHIRISH. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(17), 541-544.
8. Turgunov, K., Shomurotova, S., Mukhamedov, N., & Tashkhodjaev, B. (2010). Diaquadichloridobis [quinazolin-4 (1H)-one-κN3] copper (II). *Acta Crystallographica Section E: Structure Reports Online*, 66(12), m1680-m1680.
9. Feruza, A. K. (2020). The Practical Value of Using Innovative Pedagogical Technologies in Literary Education. *Eastern Art and Culture*, 3, 368-372.
10. T. Toshboltaeva. (2022). PERSIAN INTERPRETATION OF FINE ART. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(12), 678–682. Retrieved from <https://www.giirj.com/index.php/giirj/article/view/4519>
11. T. Toshboltaeva. (2022). PERSIAN INTERPRETATION OF FINE ART. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(12), 678–682. Retrieved from <https://www.giirj.com/index.php/giirj/article/view/4519>

КОНСПИРОЛОГИЯ - ФИТНА НАЗАРИЯЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ТАҲЛИЛИ

Шамсиддинов Садриддин Сапарович

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллири унверситети

Педагогика ва психология кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. Мазкур мақола конспирологиянинг ижтимоий-психологик таҳлиliga бағишланган. Мақолада фитна назарияларининг келтириб чиқариши мумкин бўлган ижтимоий муаммоларини мисоллар ёрдамида кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: *конспирология, фитна назариялари, пандемия, иллюминати, вакцина.*

Конспирология атамасини ўзбек тилининг изоҳли луғатидан топа олмаймиз. Негаки, бизнинг жамият учун бу атама янги бўлиб, кириб келганига кўп бўлгани йўқ. Аммо шуни айтиш лозимки, атама янги бўлгани билан, у ифодалаган ҳодиса доим мавжуд бўлиб келган. Бинобарин, юртимизда бундай назарияларга ишонувчилар сони ҳам кун сайин ортиб бормоқда. Масалан, ўзбек youtube сегментида Abu Solih Fox номи билан машҳур влогернинг “Illuminati – O’zbekistonda masonlar bormi?” деб номланган видеоси 92 мингдан ортиқ томоша [қилинган](#). Шунингдек, юртимизда COVID-19 эпидемияси кириб келгач вирус билан боғлиқ турли фитна назариялари ҳам ортиб кетди.

Хўш, конспирология ёки фитна назариялари нима? Унинг келиб чиқиши қандай ижтимоий ва психологик омиллар билан алоқадор? Нега рационал тафаккур устувор бўлган замонавий жамиятларда ҳам конспирологияга берилиш нафақат омма орасида, балки илмий доираларда ҳам тез-тез содир бўлиб туради? Конспирология қандай ижтимоий оқибатларни ўз ортидан эргаштириб юради? Ушбу саволларга жавоб беришга ҳаракат қилиб кўрамиз.

Аксарият адабиётларда конспирологияга муайян ижтимоий аҳамиятга эга воқеаларни, тарихий ҳодисаларни ёки умуман бутун тарих йўналиш натижасини қандайдир бир гуруҳ одамлар томонидан бошқарилиши, уюштирилишини таъкидловчи тушунча сифатида таъриф берилади.

Яна ҳам содда тушунтирсак, конспирология дунёда рўй бераётган урушлар, эпидемиялар, иқтисодий инқирозлар ва ҳоказолар ортида сирли, яширин, ёвуз кучлар, махфий ташкилотлар турганлигини изоҳловчи, воқеа-ҳодисаларнинг расмий версияларини инкор этувчи эътиқод кўринишининг бир шаклидир.

Психологлар ушбу ҳодисани ўрганиш учун тадқиқот ўтказишган. Мазку тадқиқот тажрибасининг умумий схемасига кўра, тадқиқотчилар сохта янгиликлар яратиб, кейин воқеанинг турли натижаларини кўрсатишдан иборат эди. Масалан, бир гуруҳ синов иштирокчиларига хаёлий мамлакатнинг хаёлий

президентига суиқасд воқеаси кўрсатилди. Ва суиқасд натижасида у вафот этди. Иккинчи гуруҳга худди шу хабар кўрсатилди, лекин президент суиқасд натижасида омон қолди. Биринчи синов иштирокчилари президентга бўлган суиқасдда фитна бор деб ҳисоблашди. Иккинчи гуруҳ синов иштирокчилари эса суиқасдда фитнани инкор этишди. Яъни, агар бизда катта оқибатларга олиб келадиган катта воқеа бўлса, одамлар фитна назарияларига кўпроқ мойил бўлишади. Камроқ оқибатларга олиб келадиган воқеаларда эса одамлар фитна назарияларини рад этишади.

Конспирологик назарияларнинг негизи ибтидоий даврдаги мифологик тасаввурларга бориб тақалса-да, замонавий фитна назарияларининг асослари XVIII аср охирида рўй берган француз инқилоби билан боғлиқ ҳолда юзага келди. Айти шу инқилобдан сўнг фитна назариясига тўйинган икки китоб нашр этилади. Ҳаммаси шундан бошланади. Фитна назарияларининг XXI асрга келиб хаддан зиёд ортиб кетиши эса ОАВ, анти-утопик адабиёт, кинофильмлар ва албатта интернет шарофати билан амалга ошмоқда. Бугунги кунга келиб конспирология глобал ҳодисага айланишга улгурди.

Тарихчи, фитна назариялари тадқиқотчиси Илья Яблоков ўзининг “Фитна назариялари: нима улар ва уларни ким яратади” мақоласида шундай дейди: *“Мураккаб дунёни билиш жараёни фитна назарияларининг урушдан кейинги даврда, XX асрнинг иккинчи ярмида шу қадар оммалашиб кетишининг сабабларидан биридир. Дунё тартиби мураккаблаша бошлагач, омма бу ҳақда ўйлаш учун етарли билим воситаларига эга эмас эди ва улар баъзи муқобил тушунчаларни шакллантира бошладилар”*.

Дарҳақиқат, психологик изланишлар шуни кўрсатадики, инсон мияси жавоб камлиги ёки ҳеч қандай жавоб йўқлигидан кўра, балки қандайдир жавоб мавжуд деб билишни афзал кўради. Саволларимизга жавоб камлиги ёки йўқлиги чексиз дискомфортни келтириб чиқаради. Натижада, бизнинг миямиз ўзи етишмаётган маълумотларни ярата бошлайди ва ёлғон бўлса ҳам, биз учун қандайдир тартиб яратади.

Ҳозирда кенг тарқалган энг машҳур фитна назариялари сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- АҚШ астронавтлари ойга қўнмаган, балки Аризонадаги кино-павильонда суратга олинган;
- Вакциналар болаларда аутизм касаллигини келтириб чиқаради;
- 11-сентябрь воқеаларини АҚШ ҳукуматининг ўзи уюштирган;
- Махфий дунё ҳукумати мавжуд;
- ГМО маҳсулотлари хавфли;
- Дунёдаги барча давлат тўнтаришлари, таниқли кишиларга суиқасдлар, эпидемиялар, иқтисодий инқирозлар бу масонлар фитнаси ва хоказолар.

Бу фитна назарияларининг барчасига жавоблар берилган бўлсада, унга ишонувчилар сони тобора ортиб бормоқда. Илья Яблоков таъбири билан айтганда *“Бугунги кунда фитна назариялари билан курашиш анча қийинлашди: улар жуда тез эволюцияга учрамоқда”*.

Кўпгина тадқиқотларда конспирологияга мойиллик бўйича гендер фарқлар мавжудлиги ўрганилган, ammo бундай фарқлар борлиги аниқланмаган. Бошқа бир тадқиқотда эса таълим даражаси ва конспирологияга мойиллик ўртасида боғлиқлик мавжудлиги ўрганилган, бироқ сезиларли даражадаги боғлиқлик аниқланмаган. Ёш ўртасидаги алоқадорлик ҳам мавжуд эмас. Умуман олганда фитна назариялари ёш танламайди. Энг қизиғи, фитна назариялари олдида президентлар, нобел лауреатлари ҳам ожиздирлар.

Конспирологик фикрлаш дунё ва атроф-муҳитдаги ҳодисотларни рационаллаштиришнинг жуда қулай усули натижасида келиб чиқувчи параноид мулоҳазалардир. Бу мулоҳазалар шунчалар қулайки, уларга кўпчилик ишонишга тайёр. Деярли ҳамма учун у ёки бу ҳолатда параноид мулоҳазалар хос бўлиб биз ўйлагандан ҳам кўпроқ учрайди.

Масалан, дунёдаги 30% одам(2 миллиарддан кўп) 11-сентябрь воқеасини Саудиялик террористлар уюштирганига ишонмайди. АҚШ фуқароларининг ярмига яқини эса уларнинг ҳукумати 11-сентябрь воқеаларидаги асл ҳақиқатни яширади деб ўйлашади. Россияликларнинг 57 фоизи ойга одам қадами етмаган деб ҳисоблашади.

Нега одамлар фитна назарияларига ишонишади? Бу борада психология илми қандай фикрда?

Фитна назариялари вужудга келишининг сабабларидан бири бу инсоннинг чуқур социал-психологик эҳтиёжларидир. Шулардан бири тартиб ва назоратга бўлган эҳтиёж компенсациясидир.

Кўпчилигимиз дунёни олдиндан айтиб бўлмаслигини англаганимизда чуқур хавотирга тушамиз. Экзистенциал хавотир эса бизни тартиб ва назоратга бўлган эҳтиёжимизни қондириш учун бошқа йўللارни излашга ундайди, агарда биз ўз ҳаётимизни назорат қила олмасак, биз уни кимдир ёки нимадир бошқараяпти деб ҳисоблаймиз. Психологлар буни назоратга бўлган эҳтиёж компенсацияси деб аташади.

Биз назоратга бўлган эҳтиёжни турли йўллар билан қоплашимиз мумкин. Энг кенг тарқалган вариантлардан бири – бу қудратли иттифоқдошимиз борлигига ишонишдир. Мехрибон, кузатувчи Худо ғоясига асосланган динлар эътиқод қилувчиларга ҳеч нарса тасодифан содир бўлмаслигига ишонч ҳиссини беради.

Назоратга бўлган эҳтиёжни қоплашнинг бошқа йўли эса бу қудратли душманамиз борлигига ишонишдир. Бу парадоксал бўлиб туюлиши мумкин: Одамларни сизга қарши фитна уюштираётганини тасаввур қилишдан кўра

кўпроқ хавотирга соладиган нарса яна нима бўлиши мумкин? Бирок, душманлар мавжудлигининг ўз афзалликлари ҳам бор. Ёдингизда бўлсин, биз энг кўп истаганимиз бу дунёни тасодифий деб билишдан сақланишдир. Агар нимадир тасодифан рўй берса, келажагимизни тушуниш, олдиндан тахмин қилиш ва назорат қилиш қийин кечади. Шунинг учун, ҳодисаларни кимдир бошқараётганига ҳаттоки улар сизнинг қизиқишларингизга зид ишласа ҳам ишониш яхшироқдир. Номалум тасодифий ҳодисалардан фарқли ўлароқ, муайян душманга ҳалақит қилиш, уларга таъсир этиш, ҳеч бўлмаганда яқунда уларни тушуниш мумкин.

Бу англандан жараён эмас. Бизнинг миямиз ишнинг катта қисмини ўзи бажаради, биз эса ҳар доим ҳам нима учун ҳавотир ҳис қилишимизни англавермаймиз.

Миямизнинг бундай хусусиятини эволюция билан тушунтириш мумкин: Эволюцион ривожланиш жараёнида миямиз қонуниятларни тез ва қатъий таниб олишга яъни ҳар бир боғлиқликни ихтиёрсиз равишда муҳим деб ҳисоблашга, бир сўз билан айтганда, мудом шубҳаланишга дастурланган.

Фараз қилинг, қадимги ибтидоий одам ўрмонда юрган эди. Бир пайт дарахт шитирлашини эшитиб қолди. Ана шунда ибтидоий одам ўз жонини асраш учун қочиш қилган. Чунки, дарахтлар панасида унинг жонига хавф туғдирувчи қандайдир йиртқич кутиб турган бўлиши мумкин. Лекин бу йиртқич эмас, шамол ҳам бўлиши мумкин-ку. Бирок, буни ўйлаб ўтириш ва текширишга вақт йўқ. Дарахт шитири ростан ҳам шамол эканлигини тасдиқлаш учун кетган бир неча сония ибтидоий одам хаёти учун нуқта бўлиши мумкин эди. Шундай пайтда ибтидоий одам учун таваккал қилмай қочиш ҳар доим маъқул ечим бўлган. Шубҳа ибтидоий одам яшовчанлигини таъминлаб ўз генларини кейинга қолдиришга сабаб бўлган фактор. Айнан мана шу фактор эса замонавий дунёда бизни конспирологияга мойил қилиб қўйган.

Бундан ташқари, конспирологик фикрлаш одамларга шахсий муаммолари учун жавобгарлик ҳиссини йўқ қилади. Нафратланиш учун қулай бўлган душман образини яратиб беради. Шунингдек, ҳар қандай фитна назариясини кўллаш конспирологга ўзини аҳамиятли ва ақлли ҳис қилиш имконини беради.

Конспирологиянинг оғир оқибатларга ҳам олиб келиши кўп кузатилган. Масалан, 2020-йил апрель ойида Буюк Британияда ижтимоий тармоқларда тарқалган 5G миноралари коронавирус тарқатиши тўғрисидаги конспирологик хабарлардан сўнг минораларга [ўт қўйилади](#). 24 соат ичида 4 та минорага ўт қўйилган. Бундан ташқари, дунё бўйича вакцинанинг зарари ҳақидаги конспирологиялар тарқалиши одамларнинг эмлашдан бош тортиш ҳолатларига олиб келмоқда. Хатто радикал оқибатларга олиб келган ҳолатлар ҳам мавжуд. Масалан, Покистонда маҳаллий диний етакчилар вакцинацияни америкаликларнинг мусулмонларни стерилизация қилиш учун қилган ҳаракати

деб қоралашади. Натижада, 2012-йилда Покистонда полиомиелитга қарши эмлашда хизмат қилаётган 60дан ортиқ тиббиёт ходимлари, уларнинг ҳайдовчилари ва соқчилари ўлдирилган.

Аммо “дунёда ҳеч қандай фитналар мавжуд эмасми?” деган табиий савол туғилади. Албатта, фитналар мавжуд. Бироқ, катта фитнани сир сақлаш деярли имконсиздир. Бу ҳақида XVI асрдаёқ Николо Макиавелли айтган эди. У шундай ёзган эди: *“Кўпгина(фитналар) бошидаёқ фош этилади ва йўқ қилинади, агар улардан бири узоқ вақт сир сақланиб кейин ошкор бўлинса унда буни буюк мўжиза деб ҳисоблаш мумкин”*. Икки юз йилликдан кейин эса Бенжамин Франклин яна ҳам қисқа қилиб: *“Уч киши сир сақлай олиши мумкин, агар улардан иккитаси ўлган бўлса”* деб фикр билдирганди.

Фитнани узоқ вақт давомида режалаштириш ва уни уюштириш ҳамда режани муваффақиятли амалга ошириш учун қанча кўп одам талаб қилинса, унинг омадсизликка юз тутиш эҳтимоли шунча юқори бўлади.

Ирландиялик физик олим, илм-фан популяризатори Дэвид Граймс кўплаб фитналарнинг таҳлилини ўтказган ва фитна назарияларининг қанчалик тез фош бўлишини ҳисоблаб чиққан. Физик Дэвид Граймс бу жараёни изоҳлаш учун математик формулани ишлаб чиқади. Формула учта асосий омилга асосланади:

- 1) фитначилар сони;
- 2) фитна уюштирилганидан бери ўтган вақт;
- 3) бу фитнага хос бўлган муваффақиятсизлик эҳтимоли.

Мисол учун, ойга парвоз фитнасини саҳналаштириш учун камида 400 минг кишининг иштироки керак бўлар, бу ёлғон эса 3 йил ичида фош этилган бўлар эди.

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, миямиз турли хил иллюзияларни ҳосил қилади. Биз миямизнинг бундай хусусиятига алданиб қолмаслигимиз учун у ҳақдаги билимларга кўпроқ эга бўлишимиз ва албатта соғлом скепсисни ривожлантиришимиз лозим.

Фойдаланилган манбалар

1. Бразертон Р. Недоверчивые умы. М.: Альпина нон-фикшн, 2020.
2. Дэвид Р. Неразумная обезьяна, 2021
3. Интернет ва википедия маълумотлари
4. [Теории заговора: что это такое и кто их создает — все самое интересное на ПостНауке \(postnauka.ru\)](#)
5. [On the Viability of Conspiratorial Beliefs - PMC \(nih.gov\)](#)

DEVELOPMENT OF ORAL COMMUNICATION SKILLS IN ENGLISH CLASSES

Gadoyboyeva Gulirano Shavkat qizi

*Uzbekistan State World Languages University, the 3rd English Faculty, 2nd
Year Group 2148 Student*

Yusupova Sevara Ergashevna

*ESL Teacher of Uzbekistan State World Languages University,
the 3rd English Faculty, the Department of English Integrated Courses*

Abstract. The thesis is devoted to the problem of improving oral speech skills in a foreign language. To solve it, the author suggests creating a number of pedagogical conditions, as well as supplementing the basic English language textbook with additional modern materials.

Keywords: English language teaching, speech skills, speech skills, pedagogical conditions for the development of oral speech skills.

All people are capable of acquiring several languages during their lifetime. If the native language is acquired by itself in early childhood, teaching a foreign language is the formation of foreign language speech activity skills by mastering the language system through speech in the process of targeted communication. Despite the achievements of methodological science and continuous work on improving the language education system in our country, the problem of developing oral speech skills in English classes remains urgent. A number of sources of this contradiction are named in the scientific and methodological literature.

One of the principles of the modern methodology of teaching a foreign language, which is not always applied to school practice, is that when learning a foreign language, it is necessary to move from speech to language. Only in this case, speech skills will develop properly. The opposite situation can be observed in English classes at school: the learning process is based on the rules of the language, and students do not get to speak.

An important reason for the low level of knowledge of oral speech is the non-observance of the laws of formation and development of skills and competencies during the educational process. Let's take a closer look at these concepts. Rubinstein S.L. gives the following definition of competence: these are "automated components of consciously performed activities that are formed through constant practice, training, and development".

As E.I. According to Passov, the concept of automation includes the following components: a certain movement speed; the integrity and smoothness of the movement process, if it is not a single component; economy, that is. absence of unnecessary actions; low voltage level; willingness to turn on, and easy excitability of stereotype. As in any system, these components are interrelated. Speech skills have a number of characteristics that allow us to assess the level of their formation. These include unconsciousness, absolute automaticity, complete adherence to language norms, speed of execution, and stability, that is, complete consistency of speech itself despite changing conditions. If all the characteristics of the qualification correspond to the above, the speech qualification is fully formed. Speaking skills include phonetic, lexical, and grammatical skills, as well as technical reading and writing skills (related to having the graphic code of a language).

Speaking skills alone are not enough for full communication. Students should arbitrarily and consciously change the selection and combination of speech operations (skills) depending on the purpose, situation, and type of interlocutor. If the result of the student not having difficulty with this is visible, then we can say with full confidence that communicative or communicative-speech skills have already been formed. Having such a skill means choosing the right style of speech, subordinating the form of speech to communication tasks, and using the most effective (for a certain purpose and under certain conditions) linguistic (and under certain conditions). linguistic) means.

Zimnyaya I.A. gives the following definition to the ability to speak a foreign language: "the ability to express or perceive a person's thoughts about the language being studied". The following skills are distinguished in a foreign language: reading, listening, writing, and speaking. In short, reading comprehension is the comprehension of written speech. Listening ability is the ability to perceive foreign voice speech. Writing is the ability to communicate ideas in writing.

Speech ability is the ability to convey one's thoughts, speech is divided into dialogic and monologue speech. This implies the existence of two more skills, one of which is the ability to logically connect all parts of the text, and the second is the ability to immediately respond to the words of the interlocutor. The basis of all skills is always skill and knowledge. The content of the statement is the skill, and the form is the basis of the skill. If the student knows both lexical, grammatical, and phonetic tools well, he can disconnect from the form of the sentence and pay full attention to the content. A skill is an automated component of a skill. Ability is always creative. Often, the development of skills, not skills, is achieved in school.

Based on the above, it is possible to formulate a number of pedagogical conditions (understood as requirements for the organization of foreign language teaching at school) that help to improve oral communication skills:

- to provide as rich a language environment as possible in foreign language classes;

- creating a warm, optimistic environment for friendly support and belief in success in the classroom;

- make the lesson personally meaningful, taking into account the individual age characteristics of the students;

- teaching a foreign language on a communicative basis;

If we consider one of the sections of the textbook for primary school, the first lesson of this section focuses on the development of cementation and phonetic skills: "listen and name the clothes", "listen to the words and begin with tasks such as "read". Next comes the task of consolidating vocabulary in a conditional communicative situation: list in alphabetical order the clothes that the seller should bring.

Thus, one more repetition of the learned words is organized. After that, the construction "I want" is introduced in its full form (students are already familiar with the shortened form of the construction). The textbook does not offer to define the use of this construction. Next comes the dialogue "In the Shop", created in the form of a comic book. Then it is suggested to create a similar dialogue. The last task is communicative in nature. The tasks listed contain a lot of new material and are undoubtedly meaningful, but are they enough to prepare students for dialogic speech?

Before the student is ready to create their own statement, more practice is needed in the perception of voice speech, preferably accompanied by a motivational video sequence. An important point is that the listed exercises do not provide motivation to solve life problems with the help of a foreign language.

In short, if the teacher takes a creative approach to the selection of additional materials, first of all, the multimedia character, this deficiency can be significantly eliminated. It can be cartoons, video clips, products of information, and communication technologies, the content of which is more modern and related to current issues of interest to schoolchildren. Thanks to the involvement of additional multimedia resources, the above-mentioned favorable pedagogical conditions are created. The use of specially created pedagogical conditions and additional materials in the lesson helps to organize students' mastery of reliable oral speech in a foreign language.

References

1. Biboletova, M.Z. Features of the final assessment of the achievement of planned results in English in elementary school [Text] / M.Z. Biboletova // Foreign languages at school. - 2010. - No. 5.
2. Zimniy, I. A. Pedagogical psychology. Textbook for high schools. [Text] / I.A. Zimniy. - M.: Logos Publishing Corporation, 2000.
3. Passov, E.I. Problems of communicative methods of teaching foreign language speech activity [Text] / E.I. Passov. - M.: Voronezh, 1992.
4. Passov, E.I. Progressive concept of foreign language education [Text] / E.I. Passov. - M.: Title, 2000.

KONSEPT – LINGVOMADANIY BIRLIK SIFATIDA

Yigitaliyeva Shohsanamxon Isog'ali qizi

Qo'qon DPI o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Konsept lingvomadaniy birlik sifatida ifodalanishi, konsept hisoblangan lug'aviy birliklar miqdori, borliqning madaniyat uchun dolzarb va ahamiyatli bo'lgan, o'z ifodasi uchun katta miqdordagi til birliklariga ega, maqol va matal nazmiy va nasriy matnlar mazmunlaridan iborat hodisalarni o'zida mujassam etgan konsept ekanligi tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: konsept, lingvomadaniy birlik, predmet, tushuncha, lug'aviy birliklar, til birliklari, xotira, obraz

Konsept lingvomadaniy birlik sifatida u yoki bu xalq madaniyatining o'ziga xos jihatlarni ifodalaydi. Lingvomadaniy konsept tafakkurda mavjud bo'ladi, u o'zida kognitivratsional va emotsionalpsixologik mazmuni biriktiradi. Lingvomadaniy konsept barcha til egalari uchun dunyoqarash modeli vazifasini o'taydi. Lingvomadaniy konsept milliy xarakterning shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi madaniyat vositasi hisoblanadi.

Konsept – mental tuzilma bo'lib, u turli tarkibdagi va ko'rinishdagi bilimlar kvanti yoki umumlashmasidir. Konseptlar inson ongida shakllanadigan turli kategoriyalarning asosini tashkil qiladi, bular uchun tayanch nuqta bo'lib xizmat qiladi. Odatda, konseptning umumiy xususiyatlari sifatida uning ichki tuzilish jihatidan aniq ko'rinishga ega emasligi qayd qilinadi, biroq bu fikr unchalik haqiqatga yaqin emas. Zero, konseptning asosini tashkil qiluvchi predmed obrazi yetarlicha aniq va ikkilamchi o'rinni egallagan bo'laklari mavhumlikka ega bo'lish bilan birgalikda, ular yagona negiz (yadroviy asos) atrofida o'zaro munosabatga kirishib birikadilar. Shu sababli konsept tarkibining tizimiy xarakteriga ega ekanligini e'tirof etish ma'quldir. Uning tizimiy xususiyatlari tuzilish jihatidan

murakkab tartibli bo'lishida va bir butun mental tuzilma sifatida idrok qilinishida namoyon bo'ladi.

Konsept va tushuncha o'rtasidagi farqli jihatlar sanab o'tilgan. Insonning butun bilim faoliyatini uning bu olamda o'z o'rnini aniqlay bilish ko'nikmasini rivojlantiruvchi aqliy hodisa sifatida o'rganish mumkin. Bu faoliyat esa obyektlarni o'xshatish va farqlash zaruriyatini qondirish bilan bog'liq: konseptlar bu xil ishlarni bajarish maqsadida yuzaga kelgan.

Konseptning lisoniy modellashuv jarayoni yana bir muhim mental bosqichni bosib o'tadi. Voqelikning tafakkurdagi umumlashgan in'ikosi – obrazning mantiqiy “qayta ishlanishi” natijasida hosil bo'lgan konsept lisoniy “libos” olishdan oldin ushbu “libos” ning tasavvurdagi aksi – model yuzaga keladi. Lisoniy voqelanish rejasi paydo bo'lgan zahotiyoyq uni amalga oshirish uslubi izlanadi. Reja hamda “so'zsiz” model nolisoniy yoki “botiniy nutq” jarayonida yuzaga keladi. Botiniy nutqning yuzaga kelish muammosi bilan shug'ullangan psixolog va psixolingvistlar ushbu hodisani turlicha talqin qilib kelishmoqda. Ulardan ayrimlari botiniy nutqni oddiygina qilib, o'z-o'ziga gapirish bilan tenglashtirsalar, boshqalari uni alohida tashqi (zohiriy) nutqdan butunlay farq qiluvchi hodisa sifatida ta'riflaydilar. Bu eng muhimi botiniy nutq zohiriy nutqning asosini, negizini tashkil qilishini olimlar e'tirof etib kelishmoqda. Darhaqiqat, nutqiy faoliyat ijro (talaffuz) va eshitish (mazmun, idrok) bosqichlaridan tashqari yana bir bosqichni o'z ichiga oladi. Bu tashqi yoki zohiriy nutqni rejalashtirish bilan bog'liq yashirin jarayondir. A.R.Luriya aytganidek, bo'lg'usi nutqiy hatakati niyat va rejadan boshlanadi va ushbu reja nutqiy faoliyatning “ichki harakatchan sxemasi” vazifasini o'taydi. Ichki sxema o'ziga xos dasturlash xizmatini o'tab, lisoniy nomlanish lozim bo'lgan konseptning mundarijasida mujassamlangan asosiy mazmuniy xususiyatlarni aks ettirmog'i darkor. Botiniy nutq konseptning lisoniy voqelanishini ta'minlovchi jarayondir. Ushbu jarayonda bo'lg'usi lisoniy birlikning tuzilishi va mundarijasi shakllanadi. Botiniy nutq jarayonida konsept, birinchidan, ma'lum mazmun shaklini olsa, ikkinchidan, lisoniy belgi tanlovi bosqichiga tayyorgarlik ko'radi. Xuddi shu hozirlik lisoniy modellashuvdan oldingi harakatlar vositasida nominativ birlikning denotativ asosini mazmunan boyitadi. Bu bilan lisoniy tanlov imkoniyati ham kengayadi. Lisoniy tanlov esa alohida ko'rinishdagi lisoniy tafakkur faoliyati natijasidir. Bu faoliyatning ko'chishi til o'zlashtirish va nutqiy qobiliyat hosil bo'lish jarayonlariga mos ravishda kechadi. Ma'lumki, inson til va moddiy olamni bir xil uslubda hamda bir xil yo'nalishda o'zlashtiradi. Moddiy dunyo idroki ayni paytda idrok etilayotgan predmet – hodisalar haqida tushuncha tug'ilishini, keyinchalik ushbu tushuncha mental namuna – konsept sifatida shakllanib, moddiy nom olishni taqozo qiladi.

Bu xildagi ko'p bosqichli lingvopsixik faoliyatning natijali (natija muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz bo'lishidan qat'iy nazar) kechishida asosiy rolni lisoniy xotira o'ynaydi. Konseptning lisoniy voqelanish jarayoni uning tabiati va uni harakatga keltiruvchi mexanizmlar haqida gapirayotib, N.Xomskiyning nutqiy faoliyat va lisoniy ijodni ta'minlovchi botiniy va zohiriy strukturalari haqidagi fikrini yana bir karra eslamalikning iloji yo'q. Ushbu g'oya botiniy strukturaning zohiriy tuzilmaga o'tishini faqatgina formal jihatdan tahlil qilinishiga yo'l qo'yilganligi va natijada shakl mazmun (semantika)dan ustun bo'lib qolganligi ayblovi bilan uzluksiz tanqidga uchrab qolayotganiga qaramasdan, kognitiv tilshinoslik uchun ancha muhimdir. Tilshunos uchun eng muhimi tafakkur birligi bo'lgan konseptning tilda (aniqrog'i nutqda) aks etishini ta'minlovchi strukturalar, harakatlar, qoidalarni aniqlashdir.

Ma'lumki, inson til va moddiy olamni bir xil uslubda hamda bir xil yo'nalishda o'zlashtiradi. Moddiy dunyo idroki ayni paytda idrok etilayotgan predmet - hodisalar haqida tushuncha tug'ilishini, keyinchalik ushbu tushuncha mental namuna - konsept sifatida shakllanib, moddiy nom olishini taqozo qiladi. Bu xildagi ko'p bosqichli lingvopsixik faoliyatning natijali (natija muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz bo'lishidan qat'iy nazar) kechishida asosiy rolni lisoniy xotira o'ynaydi.

Yuqorida qayd etilganidek, moddiy olam o'zlashtirilishning ilk bosqichida inson ongida dastlab alohida olingan predmetning obrazi, ramzi xosil bo'ladi, keyingi bosqichda ushbu predmetni inson moddiy faoliyati doirasida uni qo'llash bilan bog'liq xarakterlar sxemasi yuzaga keladi. Inson faoliyati natijasida idrok etilayotgan predmet haqidagi tushunchalar, tasavvurlar doirasi ham kengayib boradi xamda ushbu predmetni boshqa predmetlar bilan qiyoslash, ular o'rtasidagi aloqalarni aniqlash extiyoji tug'iladi.

Bu xildagi tizimiy bog'liqliklarni aniqlash asosida yuzaga keladigan, yanada umumlashgan obrazlar, xarakter dasturlari lisoniy xotira shakllanishi uchun muhimdir. Chunki xotira tartibli tizimli tafakkur qurilmasidir, shu sababli konsept idrok ham tizimli ravishda kechib, uning natijasida paydo bo'ladigan umumlashgan va ma'lum darajada mavhumlashgan lisoniy harakat dasturlari ham tizimlashgan bo'ladi. Shu sababli lisoniy xotira nafaqat til birliklari va kategoriyalari haqidagi axborotni saqlovchi psixik tuzilma balki nutqiy faoliyat uchun zarur bo'lgan ushbu turdagi axborotni tezda topish imkonini yaratuvchi manba hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yigitaliyeva, S. (2023). KONSEPT VA UNING LINGVISTIKADAGI TALQINI. Scienceweb academic papers collection.
2. Yigitaliyeva, S. (2022). Hayrat-ul abror dostonida so'z ta'rifi. Scienceweb academic papers collection.
3. Yigitaliyeva Shohsanam Isog'aliyevna. Boshlang'ich sinflarda mustaqil so'z turkumlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati. Hosted online from new York ,USA on yune 28th 16-20b
4. Yigitaliyeva Shohsanam Isog'ali qizi. HISTORY OF THE FORMATION OF COGNITIVE LINGUISTICS 302-306 JournalINX.A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal
5. Yigitaliyeva, S. (2021). Linguistic analysis the concept of GOODNESS. Scienceweb academic papers collection.
6. Yigitaliyeva, S., & Yo'ldoshboyeva, O. (2023). OLIY TALIMDA ONA TILI FANINI O 'QITISHNING NAZARIY MASALALARI. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(8), 41-44.
7. Yigitaliyeva, S. (2023). Yaxshilik konseptining bilvosita ifodalanishi. Mug'allim.
8. Ubaydullaevna, N. S., Mehmonalievich, T. A., Mamirovna, H. K., & Nosirovna, N. D. ON THE PRINCIPLES OF CATEGORIZATION OF WORDS.
9. Yigitaliyeva, S. (2022). O'zbek tilida yaxshilik konsepti va uning xalq maqollarida ifodalanish xususiyatlari 01-704. Qo'qon DPI. Ilmiy habarlar.
10. Umarova, N. R. Shohsanam Yigitaliyeva Isog'ali qizi.(2021) CONCEPT AS A BASIC OF COGNITIVE LINGUISTICS. THEORETICAL &APPLIED SCIENCE. Учредители Теоретическая и прикладная наука (9), 701-704..

INNOVACION TEXNOLOGIYALARNI TA'LIMDA KENG JORIY ETISH MASALALARI

H.Q.Sarsenbaeva

Muxammed al-Xorezmiy nomidagi TATU Nukus filiali

hurlixa.sarsenbaeva@gmail.com

“Innovaciya” atamasining texnik-texnologik yangiliklarni joriy etish sohasida qo'llanilishida keyinchalik kirib kelishi kuzatilgan. Mazkur atamaning mazmunidan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, qachonki, har qanday kashfiyotlar, yangi voqealar, xizmatlar va usullar turlari tarqalishiga qabul qilinsa, o'shanda xalq ommasi tomonidan tan olinadi. Bunda yangilikning joriy etilishi yangilikni qo'llash jarayonini bildiradi va yangilikning tarqatilishiga qabul qilinishi vaqtidan boshlab yangi sifat – innovatsiya (yangilikni joriy etish)ga aylanadi.

“Innovaciya” tushunchasi birinchi marta XX asr boshlarida xorijlik madaniyatshunoslar ilmiy tadqiqotlarida paydo bo'lgan va qo'llanilgan bo'lib, bir madaniyatning ayrim elementlarining boshqasiga joriy etilishini bildirgan. “Innovaciya” atamasi lotincha —”innovato” so'zidan olingan bo'lib, yangilash va yaxshilash degan ma'noni anglatadi. Umumiy mazmunda mazkur atama odamlar tomonidan, asosan, ayni paytda va muayyan vaqtda yangi deb qabul qilingan madaniyatning moddiy yoki nomoddiy qadr-qiyamati sifatida tushunilgan.

Shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda yoshlarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatib kelinganligi ma'lum. Bunday usul yoshlarda mustaqil fikrlash, ishlash, ijodiy izlanish, tashabbus ko'rsatish qobiliyatlarini rivojlantirishga katta imkon bermasligi aniq. Innovაციyalarining qudrati jamiyat turmush-tarzi, salomatligini himoyalash, ilmiy salohiyatini oshirishda katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Shu munosabat bilan innovაციyalardan keng va samarali foydalanish O'zbekiston davlati uchun bugungi kunda o'ta dolzarb masala hisoblanadi. Ayniqsa, iqtisodiyotni modernizatsiyalash va rivojlantirish, xususan, korxonalar darajasida zamonaviy texnika-texnologiyalar bilan jihozlangan ishlab chiqarishlarni yo'lga qo'yishda uning ahamiyati yanada yuqori baholanadi.

Mamlakatimizda innovaciya loyihalarini amalga oshirish mustaqillik yillaridan boshlab yangi rivojlanish tarixiga ega bo'lib kelmoqda, natijada har yili mahalliy xom ashyolarni qayta ishlash asosida jahon bozoriga raqobatdosh mahsulotlarni ishlab chiqarishga yo'naltirilgan innovaciya loyihalari ilmiy tadqiqot institutlari, oliy ta'lim institutlari kafedralari, ilmiy bo'limlari olimlari tomonidan bajarilmoqda. Innovaciya loyihalarini amalga oshirish xorijiy ekspertlar ishtirokida xalqaro anjumanlarda sinovdan o'tkazilmoqda.

Yuqoridagilar asosida quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- jamiyatda “innovaciya” va “innovacion faoliyat” tushunchalarini mazmun va mohiyatini anglashi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan

qurollantirish ko'lamini kengaytirish;

- yangi qabul qilingan “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunning mazmun va mohiyatini

omмага etkazish borasidagi ishlarni yanada jadallashtirish;

- Yangi O'zbekiston qurishning asosini bilimlarga asoslangan innovacion iqtisodiyot tashkil etilishini nazarda tutgan holda, barcha sohalarni rivojlantirishda innovacion faoliyatga urg'u berish.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to'g'risida”gi Qonuni. O'RQ-630-son.
2. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. 23.09.2020 yil O'RQ- 637-son.
3. Innovatsi: teoriya, mexanizm, gosudarstvennoe regulirovanie: Uchebn. Posobie /Pod red. Yu.V. Yakovtsa. – M.: RAGS, 2000.
4. Ishmuxammedov R.J. “Innovatsion texnologiyalar yordamida o'qitish samaradorligini oshirish yo'llari”. Toshkent: 2000 y
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/ta-lim-tizimida-innovatsion-texnologiyalardan-dars-jarayonida-foydalanish>

PRAGMATIC REFERENCE

Bekmanova Sayyora

*Department of Romano-Germanic Philology,
Urgench State University*

Annotation. In this paper, we explore the term of reference in pragmatics. We will analyze definitions of reference given by different linguists and analyze them. Based on them, at the end of this work, we will give conclusions on the role of reference in pragmalinguistics.

Keywords: pragmatics, pragmalinguistics, reference, inference, semiotics

Pragmatics is one of the most vibrant and rapidly growing fields in linguistics and the philosophy of language. It is a particularly complex subject with all kinds of disciplinary influences and few, if any, clear boundaries (Yan, 2016, p. 1).

Tutik, R, N. defines pragmatics as it is a sub-field of linguistics and semiotics which studies the ways in which context contributes to meaning. Unlike semantics,

which examines meaning that is conventional or "coded" in a given language, pragmatics studies how the transmission of meaning depends not only on structural and linguistic knowledge (e.g., grammar, lexicon, etc.) of the speaker and listener, but also on the context of the utterance, any pre-existing knowledge about those involved, the inferred intent of the speaker, and other factors. In this respect, pragmatics explains how language users are able to overcome apparent ambiguity, since meaning relies on the manner, place, time etc. of an utterance.

Speaker and listener are cooperating to reach same understanding during their act of communication, decoding expressions, word choices and links (between one word to others) which been utilized to describe something. And the cooperative understanding will only happen when they both successfully gain mutual interpretation of what is expressed. Word itself doesn't originally refer to something, but human do. One utilized word will not always represent a denotative meaning of it since humans' opinion takes significant role of what actually being referred, a meaning behind the meaning (Muhammad, 2018, p. 1).

In Cambridge Dictionary reference is defined as the act of mentioning someone or something in speech or writing, and a writer or a book, article, etc. that is mentioned in a piece of writing, showing you where particular information was found.

Studies in pragmatics have revealed that we rely on context when we speak or write, especially when we make reference to something or we talk about things (Aboh and Uduk, 2016; Emike, 2015; John, 2013, 2014; Barbara, 2000; Hidayat, 2016). One fundamental feature of human language is that we are able to talk about things we can see in our immediate environment or things that are abstract or imaginable (Ariel, 2008). The essence of human language is the way utterances relate to things or facts around us (Sullivan, 2012; Yule, 2002). However, this assertion cannot be said to be true or false because it is not every linguistic sign that has a corresponding object in the real world (Carlson, 2006). Verbs or prepositions which indicate doings and states do not have direct references. Words or phrases that usually depict references are demonstratives and indexical words (Grundy, 2000). Wangatiah, Ongarora & Matu (2016) observe that speakers and writers often use one thing to refer to another thing and expect their listeners and readers to make a relationship between the two things. In some instances, some references do not actually refer to anything or anyone at all even though they are meaningful when examined semantically (Odebunmi, 2006, 2008). For instance, if you say, 'I like the tall man,' you may be referring to a specific tall man on the one hand or an unspecified tall man on the other hand, but semantically there is no

specific person mentioned because there are numerous tall men in the world (Olusegun, 2020).

Mey (2001) gave the explanation of the pragmatic term “reference” as following:

Let's suppose I'm in a foreign country, sitting in my hotel room at night. There is a knock at the door. I didn't open the door, but asked: 'Who's there?' The visitor answers: 'It's me.' Now, what do I do? Basically, there are two possibilities. Either I recognize the visitor's voice, and then I can decide whether or not to open the door. Or I don't, and then I'm in a quandary. What can I do with a voice that refers to a 'me', when I don't know who that 'me' is? Since a 'me' always refers to an 'I', and every 'I' is a 'speaking me', the utterance 'It's me,' is always and necessarily true, and hence totally uninformative, when it comes to establishing a speaker's identity. In more technical terms, there is no known referent for 'me' by virtue of the linguistic expression me itself: of the referent of a 'deictic' word such as 'me' changes with the person uttering it.

Muhammad (2018) made a literature review in his article “Reference and Inference in English Pragmatics”: “Yule (1997) defined it as an action in which communicator utilizes a linguistic forms in order to direct listeners into identification of something. Sullivan (in Allan & Jaszczolt, 2012) described it as the relation that obtains between as use of linguistic expression and what it stands for or denotes. Russel (in Allan & Jaszczolt, 2012) differentiated between reference and denotation. As reference is specific and mainstream link between an expression, referent or role; referring is simply labelling or tagging something. Meanwhile according to him- denotation is a unique link between expression and something, with a satisfying specific condition and semantically well-expressed. Strawson (1950) challenged this theory by emphasizing that referring is not done by the expression, but it is a thing that can be utilized by human to do.”

If referring is to be regarded as an action that requires the hearer to pragmatically identify the referent of a description, then it is important to describe how it is that the speaker and hearer know what pragmatic identification means in a given situation (Appelt, 1987). Reference and inference is a concept on how meanings are expressed by speaker through linguistic expressions and later being inferred (interpreted) by the listeners. The expressions used to deliver the meaning are not always explicitly state the thing which been referred, a meaning behind the meaning. These meanings are influenced significantly by the collaborative understanding between speaker and listener, and all member of society. We can use words, phrase, name and even sentence to refer, but co-text will determine that the meaning is correctly caught by the listener. Under the scope of

reference and inference referential and attributive use are explored and so as anaphoric reference as feature. This topic is essential in English Pragmatics and became fascinating issue to be discussed among linguists (Muhammad, 2018, p. 4).

References

1. Huang, Y. (2013). Introduction: What is pragmatics?
2. Tutik, R, N. Pragmatic: Reference and Inference, Academia. June 22, 2023.
3. Muhammad, Z, F. (2018, December). Reference and Inference in English Pragmatics. ResearchGate (p. 1).
4. Olusegun, O. J. (2020). Pragmatic Reference in Elvis Gbanabom Hallowell's The Dining Table. Journal of Pragmatics Research (pp. 42-43).
5. Mey, J. L., (2001). Pragmatics: An Introduction (2nd ed.). Oxford: Blackwell.
6. Appelt, D. (1987). Reference and pragmatic identification. In Theoretical Issues in Natural Language Processing 3.

HAMMUALLIFLIKDA YARATILGAN SELEKSIYA YUTUG`INING HUQUQIY MUHOFAZASI

Ergasheva Malika Rasulovna
Toshkent davlat yuridik universiteti
Magistratura bosqichi talabasi
malikaergasheva0914@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi hammualliflik tushunchasi huquqiy tavsiflanadi. Seleksiya yutug`ini muhofaza qilish asoslari yoritiladi. Hammualliflikda yaratilgan seleksiya yutug`iga patent berish tartibi tahlil qilinadi.

**Kalit so`zlar:** hammuallif, seleksiya yutug`i, patentlashtirish, huquqiy muhofaza.

Аннотация. В этом тезисе описывается юридическое понятие соавторства. Будут освещены основы охраны селекционного достижения. Анализируется порядок выдачи патента на селекционное достижение, созданное в соавторстве.

Ключевые слова: соавтор, селекционное достижение, патентование, правовая охрана.

Annotation. This thesis describes the legal concept of co-authorship. The basics of protection of the breeding achievement will be covered. The procedure for granting a patent for a selection achievement created in co-authorship is analyzed.

Key words: co-author, selection achievement, patenting, legal protection.

Intellektual mulk huquqi - bu shaxsning ijodiy, aqliy faoliyati mahsuli boʻlgan obyektlarning huquqiy asoslarini oʻrganuvchi soha. Mazkur obyektlarni yakka shaxs ham, bir necha shaxslar jamoa boʻlib ham yaratishi mumkin. Biror asarni yaratgan shaxs shu asarning muallifi hisoblanadi. Intellektual mulk obyektini ikki yoki undan ortiq jismoniy shaxs birgalikda ijodiy, intellektual faoliyat natijasida yaratgan boʻlsa, ular mazkur holatda hammualliflar sifatida eʼtirof etiladi.

Intellektual mulk obyektining bir necha turlari hammualliflikda yaratilishi mumkin. Ular orasida seleksiya yutuqlari ham bor. Seleksiya yutugʻining mualliflariga tegishli huquq va majburiyatlar Oʻzbekiston Respublikasining 2002-yil yangi tahrirda qabul qilingan “Seleksiya yutuqlari toʻgʻrisida”gi Qonunida belgilab qoʻyilgan. Qonunga koʻra, seleksiya yutugʻi quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

1. Oʻsimliklarning yangi navi.
2. Hayvonlarning yangi zoti.

Nav — oʻsimliklar guruhi boʻlib, u nasldan naslga barqaror oʻtuvchi, muayyan genotip yoki genotiplar kombinatsiyasini boshqalaridan ajratib turuvchi belgilarga qarab aniqlanadi.

Navning muhofaza qilinadigan obyektlari:

1. Klon.
2. Liniya.
3. Birinchi avlod duragayi.
4. Populatsiya.

Zot — genetik jihatdan oʻzaro bogʻliq biologik va morfologik xususiyatlari hamda belgilariga qarab aniqlanadigan hayvonlar (jumladan: parrandalar, hasharotlar, ipak qurti) yoki ularning duragaylari guruhi.

Zotning muhofaza qilinadigan obyektlari:

1. Zot guruhi.	5. Zot oilasi.
2. Zot ichidagi (zonal) tip.	6. Partenoklonlar.
3. Zavod tipi.	7. Liniyalar.
4. Zavod liniyasi.	8. Duragaylar.

Qonunga koʻra, seleksiya yutugʻini yaratishda bir nechta jismoniy shaxs ishtirok etgan boʻlsa, ularning hammasi hammualliflar deb eʼtirof etiladi. Hammualliflarga tegishli boʻlgan huquqlardan foydalanish tartibi qonunchilikda hamda ular oʻrtasidagi kelishuvda belgilanadi. Muallif (hammualliflar) oʻz nomi (nomlari) patent berish haqidagi talabnomada, patentda va seleksiya yutugʻi xususida eʼlon qilinadigan barcha materiallarda koʻrsatilishi huquqiga ega.

Seleksiya yutugʻi quyidagi talablarga javob berganda huquqiy muhofaza qilinadi:

1. Yangilik. 2. Barqarorlik. 3. Farqlanish. 4. Turdoshlik.

Seleksiya yutug`i patentlashtirish orqali muhofaza qilinadi. Quyidagilar seleksiya yutug`iga patent olishga haqli:

1. Seleksiya yutug`ining muallifi (hammualliflari).

2. Seleksiya yutug`ining muallifi (hammualliflari) merosxo`riga (merosxo`rlariga).

3. Muallif yoki uning merosxo`ri tomonidan patent berish haqidagi talabnomada yoki seleksiya yutug`i ro`yxatdan o`tkazilgunga qadar Agentlikka topshirilgan talabnoma beruvchini o`zgartirish to`g`risidagi arizada ko`rsatilgan yuridik va (yoki) jismoniy shaxslar.

4. Ish beruvchi. (Seleksiya yutug`i xodimning xizmat tartibida yartilgan bo`lsa)

Patentga layoqatlilik mezonlariga javob beradigan va O`zbekiston Respublikasida muhofaza qilinadigan botanik va zoologik oila turkumlari hamda turlarga taalluqli seleksiya yutug`iga patent beriladi.

Seleksiya yutug`ining patenti seleksiya yutug`ining yangilik ekanligini, farqlanishini, turdoshligi va barqarorligini, shuningdek patent egasining seleksiya yutug`ining nomi, seleksiya yutug`iga egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etishga bo`lgan huquqini tasdiqlaydi. Patentga bo`lgan huquq muallifga (hammualliflarga) yoki uning (ularning) merosxo`riga (merosxo`rlariga) tegishlidir.

Agar bir nechta shaxs birgalikda bitta seleksiya yutug`i yaratgan bo`lsa, patentga bo`lgan huquq ularning hammasiga tegishli bo`ladi. Ulardan bittasining yoki bir nechtasining patentga bo`lgan huquqdan voz kechishi boshqalarining patent olish harakatlarini sodir etishiga hamda patent olish taomilida ishtirok etishiga taalluqli bo`lmaydi. Muallif (hammualliflar), agar o`zi (o`zlari) yaratgan seleksiya yutug`ini boshqalar g`ayriqonuniy o`zlashtirib olishi natijasida bu seleksiya yutug`iga talabnoma topshirilgan yoki patent olingan bo`lsa, patent berilganligiga qarshi e`tiroz bildirish yoxud patent egasi sifatida o`ziga (o`zlariga) patentning o`tkazilishini sud tartibida talab qilish huquqiga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O`zbekiston Respublikasining "Seleksiya yutuqlari to`g`risida"gi Qonuni
2. <https://lex.uz/docs/-69237#-69458>
3. Окюлов О. Интеллектуал мулк хукуқи: умумий қоидалар ва алоҳида объектлар. Дарелик. -Т.: ТДЮИ, 2003
4. Якубова И.Б. Муаллифлик хукуқи . -Т.:2020.

КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИНГ МОҲИЯТИ ВА БЕЛГИЛАРИ*Миразова Шохиста Даврон қизи**Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети
магистранти*

Аннотация. Мақолада кибержиноятнинг моҳияти ва хусусиятлари ёритилган, ахборот технологиялари соҳаси мутахасислари билан ҳамкорликда жиноятларга барҳам бериш масалалари бўйича мулоҳазалар билдирилган.

Таянч иборалар: кибержиноят, жинойий ҳодиса, жиноят, кибермайдони, технологик тараққиёт, шахсий изкуварлик маҳорати

Замонавий дунёда бутун инсоният учун ахборот соҳасидан келаётган хавфлар, хусусан турли кибер ҳужумлар хавфи ҳамон сақланиб қолмоқда. Ушбу салбий иллатларни олдини олиш ва уларга қарши курашиш бир қатор давлатлар сиёсатида стратегик вазифа сифатида катта аҳамият касб этмоқда. Таъкидлаш жоизки, ахборот жамиятини ривожлантиришнинг зарурий шarti бу киберхавфсизликни таъминлашдир ва унга хавфсизликнинг техник ҳамда қонунчилик асосларини яратиш ва такомиллаштириш орқали эришиш мумкин. Замонавий шароитда, киберхавфсизлик масалалари алоҳида компьютер воситасида ахборот хавфсизлигини таъминлаш даражасидан ҳар бир давлатнинг ахборот ва миллий хавфсизлигини таъминлаш ҳамда давлатнинг ягона киберхавфсизлик тизимини яратиш даражасигача кўтарилиб борганлигига урғу бериш лозим.

Замонавий дунёни турли хил технологиялардан фойдаланмасдан тасаввур қилиб бўлмайди. сўнги йилларда «Интернет» маконидан фойдаланувчилар сони кундан-кунга ортиб бормоқда ва шу тариқа унинг таъсири доимий равишда кенгаймоқда, натижада бутун инсоният сингари жиноят олами ҳам ривожланиб, ахборот технологиялари соҳасини мукамал ўрганган баъзи бир шахс ёки гуруҳлар томонидан жиноят содир этишнинг янги технологияларини ўзлаштирмоқдалар. Бу эса жиноятларнинг янги тури – кибержиноят юзага келганлигини англатади.

Дунё миқёсида кибержиноятларнинг тарқалиши шахдам қадамлар билан кундан кунга ривожланиб бормоқда. Шу муносабат билан кибержиноятчилик муаммосини тушуниш масалалари замонавий жамиятнинг энг муҳим вазифаларидан бири бўлиб, кибержиноятларга қарши курашишнинг самарали усулларини қўллаш учун ушбу турдаги жиноятнинг тушунчаси ва белгиларини ўрганиш ҳозирги давр талаби бўлиб қолмоқда.

Кибержиноятнинг вужудга келиши билан тадқиқотчилар ўртасида «кибержиноят» атамаси қанақа бўлиши ва ушбу атама нималарни ўз ичига олиши кераклиги ҳақида мунозаралар пайдо бўлиб, хонузгача давом этиб келмоқда.

Тадқиқотчилар ўртасидаги баҳслар давомида «кибер жиноят» ва «компютер жинояти» атамаларининг комбинацияси масаласини кўтарадиган бир неча назариячилар мавжуд, бу икки тушунча ўртасидаги муносабатлар бўйича биринчи назарияда «кибер жиноят» атамаси «компютер жинояти»га караганда кенгроқлигини таъкидлайди.

Ушбу назариянинг вакиллари – рус олимлари В.А.Номоконов ва Т.Л.Тропина ўз тадқиқотларида «кибержиноят» тушунчасини келтириб чиқарадиган сўзларнинг маъносини тавсифловчи хорижий изоҳли луғатларни таҳлил қилиб, таҳлил натижаларига кўра, «кибержиноят» атамаси «компютер жинояти»дан кенгроқ деган хулосага келишди. Улар ўз фикрларида ахборот маконида содир этиладиган жиноятларнинг моҳиятини аниқроқ ва тўғри тасвирлайдилар, бундан ташқари, тадқиқот натижаларига кўра, олимлар «кибер жиноят»га ўзларининг таърифларини беришган. Уларнинг фикрича, «кибержиноят - бу компютер тизимлари ёки компютер тармоқлари, шунингдек кибермаконга киришнинг бошқа ёрдамида ёки улар орқали кибермаконда, компютер тизимлари ёки тармоқлари воситалари доирасида ҳамда компютер тизимларига, компютер тармоқларига қарши содир этилган ҳар қандай жиноятлар мажмуидир [1].

Шунингдек бошқа бир гуруҳ олимлари – Т.Н. Шарипова ва А.А.Сидоренко ўз назариясида «кибер жиноят» атамаси «компютер тизими ёки тармоғи ёрдамида, компютер тизими ёки тармоғи доирасида, компютер тизими ёки тармоғига қарши содир этилиши мумкин бўлган ҳар қандай жиноятни» бирлаштирган деб ҳисоблайдилар [2].

Бизнингча, ахборот маконининг компютер тизимларидан анча узоқлашиб кетганлиги тўғрисидаги фикрларга қўшилмасликнинг иложи йўқ, Шу муносабат билан, «кибержиноят» атамаси «компютер жинояти»га караганда кенгроқ маънога эга деган назарияни энг тўғри деб ҳисоблаш мақсадга мувофиқ бўларди. Ушбу ёндашув вакиллари томонидан берилган таъриф кенгроқ ҳаракатлар доирасини ўз ичига олади ва замонавийлик талабларига яхшироқ жавоб беради.

Кибержиноятнинг моҳиятини яхшироқ тушуниш учун терминологиядан ташқари, ушбу турдаги жиноятларнинг ўзига хос белгиларини ҳам мукамал ўрганиш керак бўлади. Бу умумий содир этилган жиноятлардан ахборот маконидаги жиноятларни алоҳида таҳлилин олиб боришлик учун имконият

беради ҳамда кибержиноятларга қарши курашнинг энг самарали чораларини белгилаб беради.

Кўпгина тадқиқотчилар кибержиноятнинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатиб ўтганлар. Хусусан И.Г.Чекунов ички ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатларни таҳлил қилиш асосида кибержиноятчилигининг нафақат жинойий қилмишларининг ўзига хос белгиларининг тавсифи, балки жиноятнинг субъектлари, мақсадлари ва жиноятни фoш этишдаги мураккабликларини кўрсатиб берган. Унинг фикрича кибержиноятчиликнинг кўйидаги фарқловчи белгиларини ажратиб кўрсатади:

-жиноятчилар ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш орқали ўз мақсадларига эришилади;

-кибержиноят трансчегаравий хусусиятга эга ва виртуал усулларда содир этилади;

-кибержиноятлар яширин тарзда содир этилади ва “ҳам давомли ҳамда бир марталик” жинойий ҳолатлари бўлиши мумкин; -бундай жиноятларга оид далилларни тўплаш қийин;

-ахборот маконида жиноятлар сонининг ўсиши бевосита технологик тараққиётнинг ривожланиши ва унинг натижаларига боғлиқ;

-кибержиноятларни субъекти асосан «IT технологиялари соҳасида чуқур билимга эга мутахассислари» ҳисобланади;

-кибержиноятлар асосан жудда катта миқёсда иқтисодий фойда олиш мақсадида содир этилади;

-кибержиноятларнинг гуруҳлар таркибида содир этилишига нисбатан ортиб бораётган тенденциялари мавжуд;

-жиноятларни фақат “ҳодисадан кейинги режимда” аниқлаш мумкин [3].

Юқорида олимлар томонидан келтирилган, кибержиноятларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, шуни хулоса қилиш мумкинки, кибержиноят бу кенг кўламли, юқори ўсиш суръатларига эга бўлган, субъектлари юқори интеллектуал маълумотлар билан ажралиб турадиган, асосан иқтисодий мақсадларга эга бўлган ва уларни содир этишда жиноятчилар томонидан техника оламида энг янги тараққий этган техник воситаларидан фойдаланадиган мураккаб ҳатти-харакатлар мажмуидан иборат жинойий қилмишдир.

Адабиётлар

1. Номоконов В. А., Тропина Т. Л. Киберпреступность как новая криминальная угроза // Криминология: вчера, сегодня, завтра. 2012. № 24. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberprestupnost-kak-novaya-kriminalnaya-ugroza> (дата обращения: 15.04.2020).
2. Шарыпова Т. Н., Сидоренко А. А. Киберпреступность в XXI веке // Аллея науки. 2019. Т. 2. № 1 (28). С. 978–981 // [Электронный ресурс] URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=37041615>
3. Чекунов И.Г. Киберпреступность: понятие, классификация, современные вызовы и угрозы // Журнал Молодые ученые № 3. 2012. С.178–186.

ИССЛЕДОВАНИЕ АУДИТА БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

Имамалиев Дилшод Мухаммадович

Старший преподаватель

Ташкентский государственный транспортный университет

[*dilimshod@gmail.com*](mailto:dilimshod@gmail.com)

Аннотация. Аудит безопасности дорожного движения (АБДД) - это официальная процедура оценки потенциальной аварийности и показателей безопасности новых и существующих дорог. Аудит безопасности дорожного движения - это эффективный, рентабельный и активный подход к повышению безопасности дорожного движения. Доказано, что АБДД может спасти жизни. АБДД возникла в Великобритании и хорошо развита в таких странах, как Великобритания, США, Австралия, Новая Зеландия, Дания, Канада, Малайзия и Сингапур. В настоящее время он находится на разных стадиях реализации в развивающихся странах, таких как Казахстан, Киргизстан, Таджикистан и Узбекистан. Таким образом, аудит безопасности дорожного движения представляется идеальным инструментом для повышения безопасности дорожного движения в Узбекистане. В этом исследовании для аудита безопасности дорожного движения была выбрана автомобильная дорога общего пользования 4Р21 «Ташкентская объездная дорога». Оценка безопасности выполняется с помощью приложения iRAP, путем сбора данных о характеристиках обочины, дорожных участков, характеристиках перекрестков, а также данных о скорости и потоке.

Ключевые слова: Безопасность дорожного движения, аудит безопасности движения, оценка аварийности, информационно-аналитические методы.

Введение. Основная концепция “безопасной дороги” состоит в том, чтобы гарантировать, что в случае аварии транспортных средств, энергия удара останется ниже грани вероятности, приводящей к смерти или тяжким телесным повреждениям. Этот порог будет варьироваться от ситуации к ситуации в зависимости от уровня безопасности, доступного для участников дорожного движения. Ежегодно на дорогах мира погибает около 1,3 миллиона человек, что делает дорожно-транспортные происшествия (ДТП) одной из основных причин смерти во всем мире. Более 90% смертей (дети и молодые люди в возрасте 5-29 лет) в результате ДТП приходится в основном на страны с низким и средним уровнем дохода, где происходит поспешный экономический рост, который сопровождается всё возрастающей автомобилизацией и дорожно-транспортным травматизмом. Даже в странах с высоким уровнем дохода риск ДТП возрастает в группах, занимающих более низкое социально-экономическое положение. В странах с низким и средним уровнем дохода рост инфраструктуры, пересмотр политики и уровень правоприменения и регулирования не могут соответствовать темпам использования транспортных средств.

В опубликованном ВОЗ «Докладе о состоянии безопасности дорожного движения в мире за 2022 г.» представлена нижеизложенная информация о положении в области безопасности дорожного движения в 175 странах:

- Около 73% всех ДТП со смертельным исходом приходится на молодых мужчин в возрасте до 25 лет. Увеличение средней скорости движения напрямую влияет как на риски ДТП, так и на тяжесть их последствий. Например, увеличение медианной скорости движения на 1% приводит к возрастанию риска ДТП со смертельным исходом на 4% и риска ДТП с серьезными последствиями на 3%. Быстро возрастает риск смертельного исхода для пешеходов в случае фронтального наезда транспортного средства (в 4,5 раза при увеличении скорости с 50 км/ч до 65 км/ч). Риск смертельного исхода для водителей и пассажиров транспортных средств при боковом столкновении на скорости 65 км/ч составляет 85%.

- Ущерб, который несет большинство стран в результате ДТП, достигает 3% от их валового внутреннего продукта. Более половины всех смертей в результате ДТП приходится на уязвимых участников дорожного движения – пешеходов, велосипедистов и мотоциклистов. Несмотря на то, что на страны с низким или средним уровнем дохода приходится приблизительно 60% мирового парка автотранспортных средств, в них регистрируется 93% всех ДТП со смертельным исходом.

- Увеличение средней скорости движения напрямую влияет как на риски ДТП, так и на тяжесть их последствий. Например, увеличение медианной скорости движения на 1% приводит к возрастанию риска ДТП со смертельным исходом на 4% и риска ДТП с серьезными последствиями на 3%. Быстро возрастает риск смертельного исхода для пешеходов в случае фронтального наезда транспортного средства (в 4,5 раза при увеличении скорости с 50 км/ч до 65 км/ч). Риск смертельного исхода для водителей и пассажиров транспортных средств при боковом столкновении на скорости 65 км/ч составляет 85%.

- Финансовые потери из-за этих смертей в результате ДТП настолько велики, что эти развивающиеся страны теряют примерно до 5% своего валового внутреннего продукта. Несмотря на то, что ущерб от ДТП в течение многих лет является основной причиной смертельных случаев, многие из этих ДТП не только ожидаемы, но и предотвратимы.

Принимая во внимание масштаб этой проблемы в области здравоохранения и развития и вероятность положительного влияния на нее, Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций приняла цель сократить вдвое к 2030 г. число погибших и травмированных в результате дорожно-транспортных происшествий во всем мире [1].

Аудит безопасности дорожного движения (RSA) определяется как «официальная проверка безопасности существующей или будущей дороги или перекрестка независимой междисциплинарной группой». Он качественно оценивает и сообщает о потенциальных проблемах безопасности дорожного движения и определяет возможности повышения безопасности для всех участников дорожного движения [2]. Как правило, этапы аудита безопасности дорожного движения можно разделить на пять этапов, таких как технико-экономическое обоснование, предварительное проектирование, рабочее проектирование, строительство и предварительное открытие [3]. Технико-экономическое обоснование на стадии изучения того, насколько хорошо предлагаемая автомобильная дорога соответствует существующей сети автомобильных дорог. Аудит на стадии завершения предварительного проектирования включает оценку горизонтальной и вертикальной разбивки, линий обзора, поперечных сечений и схемы развязок, включая разъезды, это последняя возможность изменить основные концепции проекта, если таковые имеются. Аудит на этапе завершения детального проектирования включает в себя такие вещи, как схема развязки, размещение знаков, разметки проезжей части, освещение и т. д. Аудит на этапе строительства включает проверку мер безопасности, принятых для рабочей зоны, рабочих, участников

дорожного движения и устройств управления дорожным движением, принятых на строительной площадке. Наконец, на этапе, предшествующем открытию, аудиторская группа осмотрит объект проекта как в дневное время, так и в темное, чтобы выявить опасности, характерные для эксплуатации транспортных средств. Кроме того, в течение первых одного или двух месяцев работы аудиторская группа собирает данные об инцидентах или сбоях, если таковые имеются, для принятия необходимых корректирующих мер.

В решении вышеупомянутых вопросов и в совершенствовании процесса проведения АБДД, со стороны ООН рекомендуется методология международной программе оценки дорог «International Road Assessment Programme (iRAP)» - зарегистрированной организации, занимающейся ликвидацией дорог с высоким уровнем риска по всему миру и спасением жизней. iRAP использует надежную, основанную на фактических данных стратегию для предотвращения предотвратимых смертей и страданий [3]. iRAP сотрудничает с правительствами, дорожными властями, автомобильными клубами, банками развития и другими организациями, которые проводят исследования. Типичные функции iRAP включают в себя:

1. проверку маршрутов с высоким уровнем риска и предоставление звездных рейтингов, карт рисков и инвестиционных планов для более безопасных дорог;
2. отслеживать показатели безопасности дорожного движения, чтобы финансирующие организации могли оценить преимущества своих инвестиций;
3. предоставить обучение, технологии и помощь, которые создадут и поддержат национальные, региональные и местные возможности.

Исследования по аудиту безопасности дорожного движения включают аудит показателей безопасности придорожных и разделительных ограждений с использованием записей аварий на автомобильных дорогах [5], оценку мер безопасности на выбранном участке дороги [6]. Точно так же исследования по выявлению мест повышенной опасности включают оценку индексов опасности [7], реализацию мер по управлению скоростью на сельских автомобильных дорогах [8], метод кванта аварийности, метод индекса подверженности авариям (API) и метод взвешенного индекса серьезности (WSI) [9] и применение ГИС для расследования дорожно-транспортных происшествий [10].

Рис. 1. Методология исследования.

Аудит безопасности состоит из сбора данных об особенностях автомобильной дороги. Собранные данные передаются в приложение iRAP для оценки показателей безопасности различных участников дорожного движения. Затем оцениваются показатели тяжести аварии для различных мест, подверженных авариям. В конце предлагаются меры по повышению безопасности выбранного участка дороги, а также выявленных зон, подверженных авариям.

Хотя функциональные возможности iRAP очень широки, это исследование сосредоточено на оценке звездных рейтингов для каждого 100-метрового участка (общее протяженность дороги – 22 км), выбранного автомобильной дороги 4Р21 «Ташкентская объездная дорога». Участок исследования охватывает общую протяженность 22 км, как показано на рисунке 2.

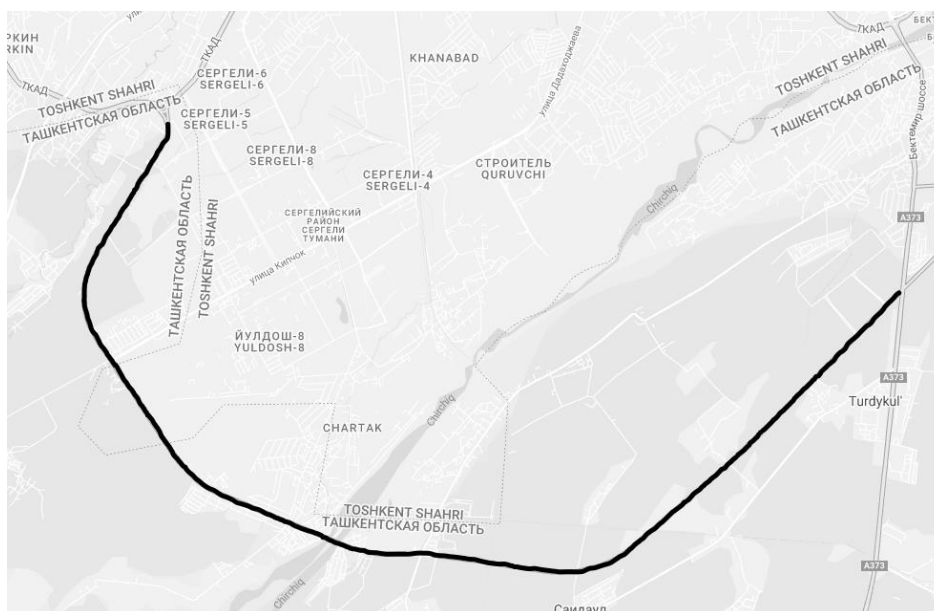

Рис. 2. Исследуемый участок дороги 4Р21 «Ташкентская объездная дорога» (iRAP).

Опрос по сбору данных состоит из подробностей о серьезности дорожного движения, таких как наличие опасного объекта с обеих сторон,

как со стороны водителя, так и со стороны пассажира, наличие или отсутствие плечевых полос, а также обочина с твердым покрытием или нет и т. д., как показано на рисунке 3. Кроме того, данные среднего блока, такие как тип проезжей части, тип медианы, осевые полосы грохота, количество полос движения, детали кривизны, такие как острая или плоская кривая, уклон, состояние дорожного покрытия и т. д. Кроме того, такие характеристики как пересечения, тип пересечения, объем пересекающихся дорог и другие.

Маркировка проезжей части	Неразделенная дорога
Стоимость улучшения	Средняя
Тип разделительной полосы	Барьерное ограждение - бетонное
Шумовые полосы на разделительной полосе	Отсутствует
Количество полос	Четыре или больше
Ширина полосы	Широкий (> = 3.25м)
Кривизна	Прямая или слегка изогнутая
Качество кривой	Хорошее
Уклон	>= 0% до <7.5%
Состояние дороги	Хорошее
Сопrotивление скольжению / сцепление	Асфальтированное покрытие - хорошее

Рис. 3. Ввод дорожных данных в модель iRAP.

Наряду с данными о дорогах и перекрестках в качестве входных данных для модели iRAP подаются данные об уязвимых участниках движения, такие как пешеходы, велосипедные объекты, данные о транспортных потоках, такие как объем, состав транспортного потока и данные о скорости. Затем модель оценивается по звездному рейтингу для участников дорожного движения, таких как транспортные средства, двухколесные транспортные средства, пешеходы и велосипедисты, для конкретного дорожного участка, как показано на рис. 4.

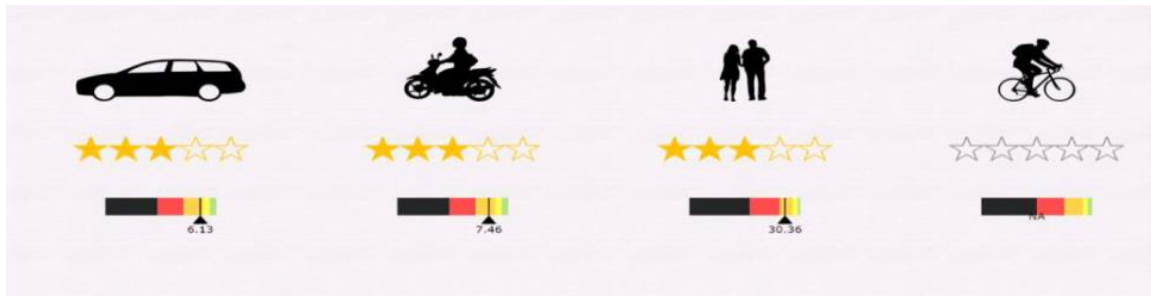

Рис. 4. Рейтинг безопасности для участников дорожного движения в данной автомобильной дороге.

Кроме того, модель iRAP оценивает индексы риска для всех выше участников дорожного движения на основе данных опроса, переданных в модель, как показано на рисунке 5. На рисунке показано, что разные цвета использовались для представления различных звездных рейтингов, таких как зеленый, желтый, оранжевый, красный и черный, чтобы собираются сведения о доступе к собственности. Наряду с данными о дорогах и перекрестках в качестве входных данных для модели iRAP подаются данные об уязвимых пользователях дорог, такие как пешеходы, велосипедные объекты, данные о транспортных потоках, такие как объем, состав транспортного потока и данные о скорости.

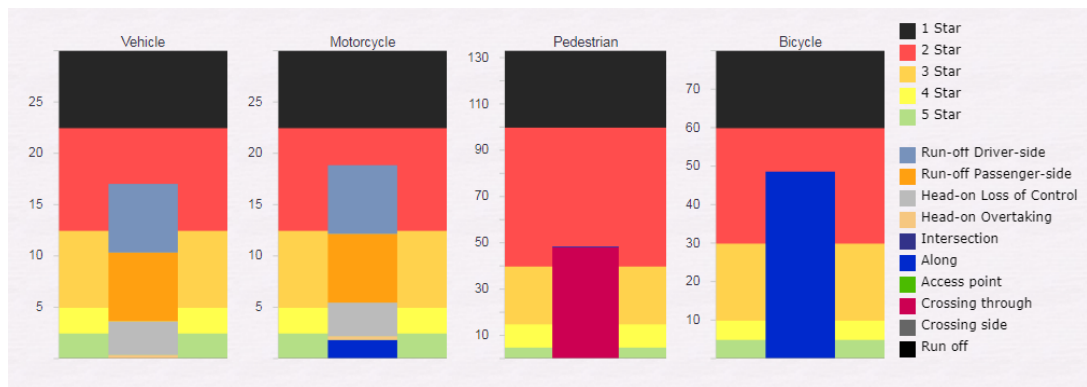

Рис. 5. Показатели риска для участников дорожного движения на автомобильной дороге 4P21.

Из рисунка 5 можно сделать вывод, что чем выше индекс риска, тем меньше будет звездный рейтинг. Кроме того, можно обнаружить, что для участников дорожного движения транспортных средств и мотоциклов небезопасная зона пересечения является более критичной, а для пешеходов переход дороги сопряжен с большим риском. Аналогично, из рисунка 6 можно сделать вывод, что для пользователей транспортных средств более вероятен выезд транспортного средства со стороны водителя, а для

мотоциклов более рискованным является перекресток с трехсторонним движением без сигнализации.

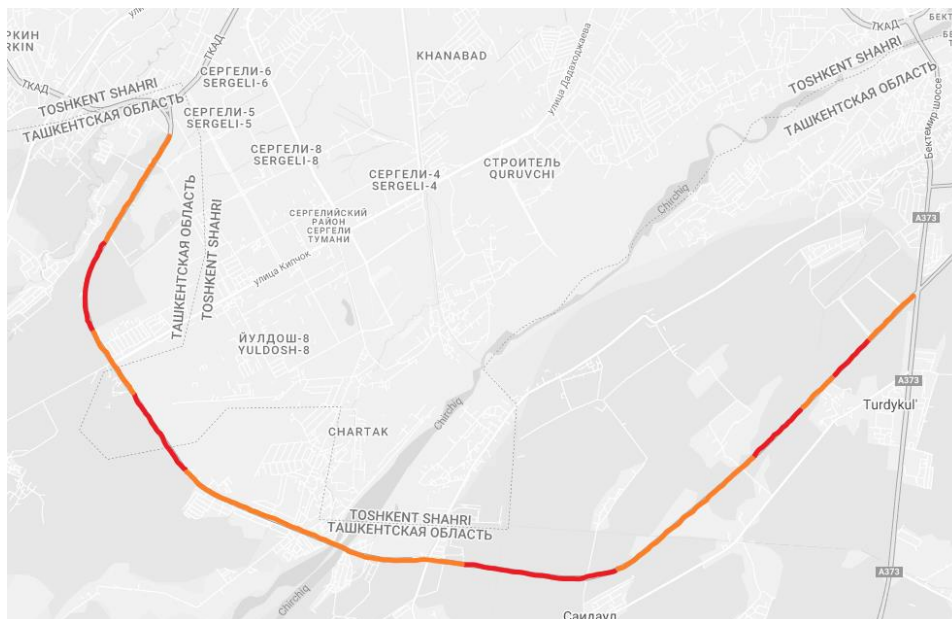

Рис. 6. Обозначение участков дороги по цветам, соответствующих по рейтингу безопасности участников дорожного движения (iRAP).

Подводя итог, основные моменты можно обсудить следующим образом: По результатам аудита безопасности дорожного движения на участке 4P21 «Ташкентская объездная дорога» 3-звездочная оценка получена для четырехколесных транспортных средств, мотоциклов и пешеходов. Кроме того, установлено, что пользователи транспортных средств и мотоциклов подвергаются большому риску на небезопасном перекрестке, а пешеходы, пересекающие дорогу, представляют большой риск.

Таким образом, чтобы повысить уровень безопасности в нашем исследовательском разделе, были предложены следующие меры:

1. эффективное ограничение скорости повышает звездный рейтинг для транспортных средств и мотоциклов;
2. тротуары и пешеходные переходы, такие как «зебра», уличное освещение и более низкие ограничения скорости, повышают рейтинг пешеходов;
3. для улучшения мест, подверженных к авариям, могут быть приняты следующие краткосрочные меры: пешеходные сооружения, такие как дорожная разметка, дорожное освещение, светоотражательные дорожные знаки.

Выводы. В этом исследовании аудит безопасности автомобильной дороги 4P21 «Ташкентская объездная дорога», проводилось с

использованием приложения iRAP. Уровни безопасности оценивались по количеству звезд (от 1 до 5 звезд). Кроме того, были предложены различные меры для повышения уровня безопасности для участников дорожного движения. Данный метод даёт возможность оценивать уровень безопасности на участках дорог с практической значимостью. Данная методология рекомендуется местным дорожно-строительным предприятиям для быстрого выявления и устранения факторов риска аварийности в дорожном движении.

Литература

1. UN.G.A. (74th sess.) (2020). Improving global road safety: resolution/adopted by the General Assembly. UN. <https://digitallibrary.un.org/record/3879711>
2. Devang G Patel, FS Umrigar, CB Mishra, and Amit A Vankar (2013). Road Safety Audit of Selected Stretch from Umreth Junction to Vasad Junction International Journal of Science and Modern Engineering (IJISME) 2319–6386.
3. IRC SP 88 Manual on Road safety Audit Indian Roads Congress New Delhi.
4. Nabarjun Vashisth (2016). Road safety assessment and test application of iRAP along National Highway 3 in Haiti PhD thesis Clemson University.
5. Athira Mohan and VS Landge (2017). Identification of accident black spots on national highway Int. J. Civ. Eng. Technol 8.4 588–596.
6. Y.G. Wang, K.M. Chen, Y.S. Ci, and L.W. Hu (2011). Safety performance audit for roadside and median barriers using freeway crash records: Case study in Jiangxi, China Scientia Iranica A 18 (6) 1222–1230.
7. Omkar Gholap, Nikita Shinde, Vaishnavi Shelke, Navnath Navale, Kuldeepak Deshmukh, and Ashutosh Kotkar (2018). Road Safety Audit International Journal of Engineering Research & Technology 7 Issue 04.
8. Snehal U Bobade, Jalindar R Patil, and Raviraj R Sorate (2015). Identification of Accidental Black spots on National Highways and Expressways International Journal of Research in Advent Technology (E-ISSN: 2321-9637), Special Issue National Conference ACGT 2015.
9. Stanislaw Gaca and Mariusz Kiec (2016). Speed management for local and regional rural roads Transportation Research Procedia 14 4170 – 4179.
10. Srinivasan, N. S., Iyer, V. S., Chand, M., and Srinath, K. (1987). Scientific identification and improvement of accident-prone locations on national highways in Kerala Journal of the Indian Road Congress 48 (3) 1-10.

**O'QUVCHILARDA O'ZIGA BO'LGAN ISHONCH HISSINI QAROR
TOPTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.**

Abdullayeva Dilorom Nomonovna
QDPI o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonch hissini qaror toptirishning psixologik xususiyatlari haqidagi ilmiy mulohazalar bayon etilgan. Muammo yechimiga oid ilmiy qarashlar, tavsiyalar maqoladan o'rin olgan.

Kalit so'zlar: o'z-oziga ishonch, psixik xususiyat, o'ziga ishonch hissi.

Hozirgi kundagi dunyo tamaduning jadal rivojlanishi va yangicha mazmun kasb etishi psixologiyaning murakkab muammosi bo'lgan shaxs muamosining yangicha qiyofa, yangicha faoliyat, yangicha xarakter kabi psixik xususiyatlar bilan namoyon bo'lmoqda. O'quvchi shaxsining psixik xususiyatlari ham ilm-fan, texnika, kommunikatsiya tarmoqlarining jadal taraqqiyoti natijasida keskin muammolarni keltirib chiqarmoqda. Psixologiyada o'quvchilarning murakkab psixik davri o'smirlik g'oyat muammoli davr sifatida tavsiflanadi. O'quvchilar psixologiyasining asosiy markaziy muammosi o'quvchini psixik jihatdan o'sishi, unga xos xususiyat va qonuniyatlarini yoritib berishdan iboratdir.

V.N.Myasishchev insonning psixik rivojlanishi uning atrof voqelik va eng avvalo boshqa odamlar bilan bo'lgan munosabatlari tizimining murakkablashib, kengayib borishiga bog'liq, bo'ladi, degan g'oyani ilgari suradi. Ushbu g'oyaga asosan o'quvchi shaxsining ijobiy rivojlanishi va ijtimoyillashuvi ham uning yon-atrofidagi odamlar bilan uzviy aloqadorlikda rivojlanadi.

O'quvchilarning murakkab psixik davrini xarakterlovchi psixofiziologik xususiyatlardan biri bo'lgan garmonal jadallashuvning natijasida ularning xarakter va xulqida turli o'zgarishlar kuzatiladi. Bu o'zgarishlar hissiy emotsiyalarning yorqinligi, beqarorlig, o'ziga nisbatan talabchanlik, mustaqillikga intilish, menini namoyish qilish hamda o'zini anglamagan holda o'z kuchiga ishonchsizlikning namoyon bo'lishida kuzatiladi.

Amaliy psixologiyaning muhim qonuniyatlaridan biri bolgan " Qaytish" qonuniga muvofiq aql o'ylaganini jism bajaradi. Ya'ni inson biror-bir narsaga qattiq ishonar ekan aql va idrok bu ishonch asosida butun jism va organizmni dasturlashtiradi. Shu dastur asosida esa insonning barcha psixikasi va fiziologiyasi faoliyat olib bora boshlaydi. Ana shu qonunga muvofiq o'quvchilarda ham aql idroknii tarbiyalash zarurati mavjuddir. Bu davrda ular aniq va mazmunli fikrlashga mustaqil qodir emaslar va ko'p hollarda atrofdagilarning ko'magiga va ishonchiga muxtojdirlar.

O'quvchilarda ishonchsizlik xissi ko'p hollarda muammo sifatida uchrab turadi. Bu ishonchsizlik faoliyatga kirishish ya'ni o'qish jarayoni, jismoniy faollik, boshqalar bilan munosabatlarda o'z aksini topadi.

Psixolog K.A. Gelvetsiy ta'limotiga ko'ra, hamma odamlar aqliy va axloqiy taraqqiyot uchun tug'ilishdanoq mutlaqo bir xil tabiiy imkoniyatga ega bo'ladilar. SHuning uchun odamlarning psixik xususiyatlaridagi farq faqatgina muhit va tarbiyaning turlicha ta'sir qilishi bilan vujudga keladi, deb tushuntiriladi. Olim Inson psixikaning rivojlanishida ijtimoiy muhitning g'oyat darajada muhim roli borligini e'tirof etadilar.

Yuqoridagi ta'limotga ko'ra o'quvchilarning ijobiy xulqini rivojlantirish hamda o'z-oziga ishonch asosida ularda o'qishga va faoliyatning boshqa turlariga motivni shakllantirish bu u bilan faoliyat olib borayotgan kattalarga bog'liq jarayondir. O'quvchilarda o'ziga nisbatan ishonchni tarbiyalash murakkab jarayon va uzoq davom etishi bilan xarakterlanadi.

O'quvchilarda o'z-ozida ishonch xissini tarbiyalashda avvalo o'quvchi y'ani bola shaxsini xurmat qilish masalasi g'oyat muhimdir. Rus psixologi A.S.Makarenko "Agar mendan biror kishi: siz qisqa formulada o'z pedagogik tajribangiz mohiyatini qanday qilib ta'riflab berolgansiz, deb so'rasa men: insonga iloji boricha ko'proq talab qo'yish va uni iloji boricha ko'proq talab qo'yish va uni iloji boricha hurmat qilish kerak, deb javob bergan bo'lar edim" degan edi. O'quvchilarni o'zaro munosabatlarda pedagoglar, jamoadoshlari, ota-onalari tomonidan xurmat qilinishi ularda o'ziga ishonch, atrovdagilarga nisbatan esa intilishni ya'ni munosabatlarda faollikni vujudga keltiradi. Aksincha o'quvchi shaxsini xurmat qilmaslik, unga nisbatan e'tirof etilmaslik xissini shakllantiradi. E'tirof bu o'quvchining qadr-qimmatini tan olish demaakdir. O'quvchilarni doimiy xaqorat qilish, kamsitish, mazax qilish, topshiriqni ishonmaslik, doimiy past baholar qoyish ularda o'ziga ishonchsizlik va jamiyatning unga bergan maqomiga odatlanish, ko'nish ya'ni rozilik xissini rivojlantiradi. Ko'p hollarda esa bu ularda ruhiy buzilish yani delenkivent xulqni vujudga kelishini ta'minlovchi omilga aylanib qoladi.

Komil insonni tarbiyalashda erishilgan amaliyot natijalari shuni ko'rsatadiki o'uvchilarda nafaqat barcha yoshdagi insonlarda boshqa bir shaxsga nisbatan taqqoslash eng yomon xodisa va yoqimsiz tuyg'udir. O'quvchilarda taqqoslashning taengdoshiga nisbatan amalga oshirilishi ularda salbiy beqaror xislarni shakllantiradi. O'quvchilarni o'ziga bolgan ishonchini tarkib toptirishda bu qoidaga amal qilish kerakligini unutmash kerak. Pedagoglar o'quvchilar bilan munosabat o'rnatayotganda o'ta ehtiyotkor bo'lishlari kerak.

O'quvchilarda o'z-oziga ishonch xissini rivolantirishda o'qituvchi va ota-onalarga quyidagi tavsiyalarga amal qilishni ta'kidlagan bo'lar edik:

-xech qachon boshqa shaxs bilan taqqoslamaslik, ayniqsa tengdoshi bilan;

-faoliyatga da'vat qilishda uning boshqalardan kam emasligini ta'kidlang;

-o'quvchi shaxsining ustun bo'lgan ijobiy tomonlarini topib maqtang;

-imkoniyatiga mos bo'lgan topshiriqlarni berishga xarakat qiling va topshiriqni bajarishida uni nazorat qilmang! Chunki unga avvalo o'zingiz ishonishingizni, u faoliyatni bajara olishiga qattiq ishonishingizni isbotlang;

-o'quvchiga ishonishingizni tez-tez jiddiy ohangda takrorlab turing;

-faoliyatini rag'batlantiring.

Yuqoridagi tavsiyalar asosida o'quvchi shaxsiga ta'sir ko'rsatilganda, unda o'ziga bo'lgan ishonch, mustaqillik, o'qish jarayonida faollik va dinamik o'zgarishlar kuzatiladi.

Inson shaxsi o'z mohiyati bilan ijtimoiy zotdir. SHaxsdagi barcha psixik xususiyatlarning ijodiy faolligining rivojlanish manbaalari uning tevarak atrofdagi ijtimoiy muhitda, jamiyatdadir. Inson shaxsi determinlashgan (sababiy bog'liqlikda) bo'lib ijtimoiy turmush bilan bog'liqdir. SHaxsning taraqqiyoti odamlar bilan munosabatda yuzaga keladigan ijtimoiy tajribani egallash jarayonidan iboratdir. Bu kelajakda insonning psixik xususiyatlari, ya'ni uning axloqiy sifatlari, xarakteri, irodaviy xislatlari, qiziqishlari, mayl va qobiliyatlarini tashkil topishiga ta'sir qiladi. Demak o'quvchilarda ham ijobiy muhit asosida o'ziga bo'lgan ishonchni barqarorligini ta'minlash mumkin deb xulosa qilish mumkin.

**BO'LG'USI O'QITUVCHILARDA O'QUVCHILARNING IJTIMOIIY
FAOLLIGINI OSHIRISHGA YO'NALTIRILGAN PERSEPTIV
QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI**

Zokirov Mirzaraxim Abdualiyevich

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lg'usi o'qituvchilarning perseptiv qobiliyatlarini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik zarurati yuzasidan fikrlar, kasbga oid mahoratini shakllantirishda pedagogik-psixologik nazariyalarning ahamiyati, ma'naviyatimizning shakllanishida o'z-o'ziga ega bo'lgan ulug' insonlar faoliyati to'g'risida, ularga qo'yilayotgan talablar haqida fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: qobiliyat, perseptiv qobiliyat, ta'lim-tarbiya, e'tiqod, o'qituvchi, malaka, ma'lumot, tadqiqot, faoliyat.

Bo'lg'usi o'qituvchilarda perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirish tizimini takomillashtirish ularning o'z sohasiga munosabatini, mas'uliyatini oshirishga, dunyoqarashini o'zgartirishga, faoliyatiga ongli yondashishga, ijodkorlik, faollik, tashabbuskorlik, fidoiylilik, mehnatsevarlik, insonparvarlik kabi qator xususiyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, mazkur jarayonda perseptiv qobiliyatlarning mazmun-mohiyati, ahamiyati va zaruriyati haqida tushunchalar berilishi natijasida, ya'ni perseptiv ko'nikmani takomillashtirish talabalarda hayotga, mehnatga, o'qishga va tarbiyaviy munosabatlarga yangicha yondashishga, o'z kasbini mukammal egallashga, o'z ustida muntazam ishlashga, ijod qilishga, o'z-o'zini nazoratini olib borishga, natijalarini tahlil qilishga ijobiy munosabatni tarkib toptirishga, o'zaro muomala, pedagogik madaniyatni egallashga xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, bo'lg'usi o'qituvchilarda perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirish yo'nalishidagi pedagogik jarayonlarni tashkil etishda quyidagi omillarga e'tibor qaratish zarur:

- ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini ta'minlashda perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari va shart-sharoitlariga;

- shaxslararo munosabatlarda yangicha yondashish va perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirishga ta'sir ko'rsatuvchi ta'limiy-tarbiyaviy munosabatlarning mavjudligi;

-perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirishda pedagogik jarayonlarning o'zaro integratsiyasi va aloqadorligini ta'minlanishi;

-ta'lim-tarbiya jarayonlarida perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirishda shaxsga yo'naltirilgan ta'limning ta'siri, o'ziga xos ahamiyati va zaruriyati;

-bo'lg'usi o'qituvchilarda perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirishda motivlashtirishning samaradorligi mazkur jarayonni natijadorligini ifodalashi;

-bo'lajak o'qituvchilarning perseptiv qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonlari samaradorligining motivlashtirishga bog'liqligi;

- motivlashtirish jarayonida yangi ma'lumotlarning ahamiyati va roli.

Demak, bo'lg'usi o'qituvchilarda o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishga yo'naltirilgan perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirish yo'nalishidagi pedagogik jarayonlarni tashkil etishda alohida e'tibor talab qilayotgan birinchi omil ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini ta'minlashda talabalar perseptiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik-psixologik ta'limning integratsiyasi bo'lib, pedagogik jarayonlarda talabalarning faolligini ta'minlashda ularning mustaqil faoliyati, ya'ni mustaqil ta'lim va mustaqil ma'lumotlar olishi hamda o'zini-o'zi tarbiyalashi muhim ahamiyat kasb etadi va bu ahamiyat ularni perseptiv qobiliyatlarini rivojlanishiga asos sifatida xizmat qilishida o'z ifodasini topadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishda qo'llaniladigan zamonaviy yondashuvlar, integrativ ma'ruzalar, amaliy mashg'ulot, seminar-treninglar, Veb binarlardan foydalanish bilan bir qatorda, talabalarga oldindan tarqatiladigan anketa-so'rovnomalar, tezkor savol va tezkor javob topshiriqlaridan foydalanish juda katta natija beradi. Bo'lg'usi o'qituvchilarda o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishga yo'naltirilgan perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirishda tashkil etiladigan amaliy va seminar mashg'ulotlarni talabalarning boshlang'ich tushunchalariga asosan, ya'ni ularning boshlang'ich tushunchalarini o'rganish va tahlil qilish orqali ular tomonidan mustaqil ravishda o'rganilgan adabiyotlar, ma'ruzalar jarayonida berilgan ma'lumotlar asosida takomillashtirilishi, o'rganiladigan asosiy tushunchalarni test va modellar ko'rinishida ifodalash uchun imkoniyat yaratadi. Bo'lg'usi o'qituvchilarda o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishga yo'naltirilgan perseptiv qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonlarida interfaol suhbat, ishchanlik o'yinlari, seminar-trening kabi metodlardan foydalanish talabalarni mustaqil va erkin fikrlashga o'rgatishda o'ziga xos ahamiyat kasb etadi, chunki o'qitishning faol metodlari hisoblangan mazkur metodlar ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarning faolligini ta'minlaydi, ya'ni talabalarda innovatsion va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ishchanlik o'yini jarayonida ishtirok etuvchi bo'lajak o'qituvchilar perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan asosiy tushunchalarni o'zlashtirish bilan bir qatorda, mazkur tushunchalarning mazmun-mohiyati, ahamiyati va zaruriyatini tahlil qiladilar, tahlil natijalariga ko'ra xulosalar shakllantiriladi va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ishchanlik o'yini davomida

talabalarning boshlang'ich tushunchalari, fikrlashi, tafakkuri, dunyoqarashi, ko'nikma va malakalarini egallanganlik darajasi aniqlanadi hamda vujudga kelgan vaziyatlarga ko'ra topshiriqlar muvofiqlashtiriladi. Ishchanlik o'yini talabalarning reflektiv qobiliyatlari va imkoniyatlari darajasini hamda persektiv qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. А.В.КАРПОВ, Е.Ф.ЯЩЕНКО.ПСИХОЛОГИЯ СПОСОБНОСТЕЙ Челябинск Издательство ЮУрГУ 2007
2. Эргашева, Н. М. Farabi's doctrine of perfecting human being / Н. М. Эргашева, Б. К. Номонов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 9 (11). — С.
3. Абдукаримова Гулчехра Баратовна Философские взгляды Абу Али ибн Сино на образование // Достижения науки и образования. 2019. №4
4. Турғунов Қ.Русча ўзбекча психология терминларининг изоҳли луғати."Ўқитувчи" нашриёти Т.1975
5. (163-б)
6. Umarov B.M.Psixologiya: darslik- Toshkent Voris-nashriyoti 2012.(74-b)
7. Zufarova M.E. Umumiy psixologiya O'rta maxsus kasb hunar ta'limi muassasalarining o'qituvchi va o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma.O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti Toshkent -2010. (295-b)
8. Mavlonova R,Abdurahimova D. Pedagogik mahorat:O'quv qo'llanma. – T.:Fan va texnologiya,2009.-
9. Xoliqov A. A Pedagogik mahorat. Darslik / A. A. Xoliqov; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011 (52-b)
10. Umarov B.M.Psichologiya: darslik- Toshkent Voris-nashriyoti 2012.(74-b)
11. Abdualievich Z. M. EDUCATIONAL TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF PERCEPTIVE ABILITIES AIMED AT INCREASING THE SOCIAL ACTIVITY OF STUDENTS IN FUTURE TEACHERS //Open Access Repository. – 2022. – T. 8. – №. 12. – С. 612-618.
12. Abdualievich Z. M. Effectiveness of Development of Perceptive Skills Directed to Increase the Social Activity of Students in Future Teachers //Eurasian Scientific Herald. – 2022. – T. 15. – С. 55-58.
13. Abdualiyevich Z. M. The need for an innovative approach to improving perceptual abilities aimed at increasing the social activity of students in future teachers //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – T. 14. – С. 213-217.

14. Zokirov M. The need for an innovative approach to improving perceptual abilities aimed at increasing the social activity of students in future teachers //Scienceweb academic papers collection. – 2022.
15. Abdualiyevich Z. M. O‘QUVCHILARDA TAYANCH KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH ASOSIDA IJTIMOY FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 330-333.
16. Zakirov M. THE METHOD OF DEVELOPMENT OF PERCEPTIVE ABILITIES OF FUTURE TEACHERS AIMED AT INCREASING THE SOCIAL ACTIVITY OF STUDENTS //Science and innovation in the education system. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 29-32.
17. Zokirov Mirzaraxim Abdualiyevich, Yo‘ldashev Dilshodjon Mamirovich BO‘LG‘USI O‘QITUVCHILARDA O‘QUVCHILARNING IJTIMOY FAOLLIGINI OSHIRISHGA YO‘NALTIRILGAN PERSEPTIV QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI // Oriental Art and Culture. 2023.
18. Mirzarahim Abdualiyevich Zokirov BO‘LG‘USI O‘QITUVCHILARNING PERSEPTIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK ZARURATI // Oriental Art and Culture. 2023. №1.
19. Abdualievich Z. M. EDUCATIONAL TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF PERCEPTIVE ABILITIES AIMED AT INCREASING THE SOCIAL ACTIVITY OF STUDENTS IN FUTURE TEACHERS //Open Access Repository. – 2022. – T. 8. – №. 12. – C. 612-618.
20. Zokirov, M. (2022).ISSUES OF FORMATION OF THE CENTER FOR MASTERING FOREIGN EDUCATIONAL PROGRAMS THAT FORM CIVIL EDUCATION IN DTUDENTS IN THE SYSTEM OF PRIMARY EDUCATION IN UZBEKISTAN.
21. Zakirov M. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF PERCEPTIVE ABILITIES AIMED AT INCREASING THE SOCIAL ACTIVITY OF STUDENTS IN FUTURE TEACHERS //Академические исследования в современной науке. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 81-85.

**UMUMTA'LIM MAKTABLARINING 8-SINF O'QUVCHILARIGA
INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI FANINI
O'QITISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI**

*Nazarova Shaxnoza Shokirovna,
Namangan muhandislik-qurilish instituti,
"Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari"
kafedrası stajor o'qituvchisi
tel: +998902154990*

Annotasiya. Bu maqolada "Umumta'lim maktablarining 8-sinf o'quvchilariga Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishning innovatsion yondashuvlari" mavzusida muhim yondashuvlar ko'rsatilgan. Bu yondashuvlar Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'rganishda innovatsion yaklasimlar va usullar bilan bog'liqdir. Maqola, o'qituvchilar uchun bir qadam yo'riqnoma sifatida foydalanish mumkin. Maqolada, 8-sinf o'quvchilariga Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitish uchun quyidagi innovatsion yondashuvlar belgilanishi mumkin: Amaliyotga asoslangan o'qish usullari: Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishda teorik bilimlarni amaliyotga o'tkazish va bu asosda o'quvchilarga amaliy mashg'ulotlar yaratish muhimdir. Bu usul o'quvchilarga konseptlarni tushunishda va ularni amaliyotda qo'llashda yordam beradi.

Kalit so'zlar: interaktiv dars-usullar, massivlashtirilgan o'qitish, virtual ta'lim, online platformalar, kompyuter dasturlari bilan amaliyotlar, texnologiyalar integratsiyasi, muvofiqo'tli ta'lim dasturlari, multimedialarni ishlatish, o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi aloqalar, e-grading (elektron baholash), ta'limning gamifikatsiyasi, ta'limda nutqiy va vizual yordam.

Informatika va axborot texnologiyalari bugungi kunda dunyo bo'ylab har bir soha uchun muhim va qo'llaniladigan fanlar bo'lib, shaxsiy rivojlantirishdan korxonahodimlarining kasbiy bilimlari o'qitishiga qadar o'quvchilarning hayotini ham o'zgartiradi. O'zgaruvchan va tez rivojlanayotgan axborot texnologiyalari dunyo bilan bog'liq bo'lgan har bir sohani ta'sir qilmoqda. Bu sababli, ularni o'rganish va ulardan samarali foydalanish muhimdir. Bu maqolada, umumta'lim maktablarining 8-sinf o'quvchilariga informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishning innovatsion yondashuvlarini o'rgatishning ahamiyati va muhim yo'nalishlari ko'rsatiladi.

"Informatika va axborot texnologiyalari" fanini o'qitishning innovatsion yondashuvlari bilan bog'liq nomli bir necha muhim masalalar mavjud:

1. Interaktiv darsliklar: Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishda, interaktiv darsliklar foydalanishga qo'yilgan bo'lsa, o'quvchilar

o'zlashtirilgan tajriba yasab olishadi. Bu, multimedia elementlari, animatsiyalar, video materiallar va interaktiv testlar orqali o'quvchilarni qiziqtirib, ularning bilimlarini amalga oshirishga yordam beradi.

2. Murakkab masalalar va loyihalar: Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishning boshqa bir innovatsion yondashuvi murakkab masalalar va loyihalar orqali o'quvchilarni o'z fikrlarini bajarishga va yaratishga rag'batlantirishdir. O'quvchilar biron bir masala yechishda yoki o'zlariga qiziqishga olib kelgan loyiha ustida ishlashda o'zlarining muhokama, yaratish va yechim topish qobiliyatlarini rivojlantirishlari mumkin.

3. Virtual ta'lim: Virtual ta'lim tizimlari, o'quvchilarga kompyuter orqali uzoq masofadan dars olish imkonini beradi. Virtual ta'lim orqali, o'quvchilar darslarga onlayn ravishda qatnashib, darslardan foydalanish, dars vaqtlarini rejalashtirish, interaktiv vazifalar bajarish va o'qituvchilar bilan aloqada bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Informatika laboratoriyalari: Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishning innovatsion yondashuvlari orasida laboratoriya asosida o'rganish muhim o'rin tutadi. Informatika laboratoriyalari o'quvchilarga kompyuterlar, Internet, texnik vositalar va muharrirlik dasturlaridan foydalanish imkonini beradi. Bu laboratoriyalar o'quvchilarga amaliyotiy bilimlarni o'rganish, dasturiy ta'minotlardan foydalanish va ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

5. Internet resurslari va onlayn platformalar: Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishda onlayn resurslardan va platformalardan foydalanish, o'quvchilarga samarali o'rganish imkoniyatini yaratadi. Bu onlayn platformalar bilan o'quvchilar o'zlariga mos keladigan darslardan, kurslardan va o'quv materiallaridan foydalanishlari mumkin.

6. Texnik muassasalar va startaplar bilan hamkorlik: O'quvchilarni innovatsion fikrlarni amalga oshirish va loyihalar yaratishga rag'batlantirish uchun texnik muassasalar va startaplar bilan hamkorlik o'rnatish muhimdir. O'quvchilar texnik muassasalarda va startaplar ichida ishlash orqali, o'zlarining yaratuvchanlik va innovatsion qobiliyatlari rivojlanishi, boshqa sohalardagi mutaxassislar bilan hamkorlik qilish va texnik yechimlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bu nomlarda ko'rsatilgan innovatsion yondashuvlar, informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishning samaradorligini oshiradi va o'quvchilarni muvaffaqiyatli va ko'nikmali axborot texnologiyalari sohasidagi mutaxassislar bo'lib yetishtirish imkonini beradi.

Qo'llanilgan dars-usul va texnologiyalar: Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlar yo'qotilmamalik, balki yangi dars-usullar va texnologiyalardan foydalanish juda muhimdir. Interaktiv dars

usullari, kompyuter va mobil qurilmalardan foydalanish, onlayn ta'lim vositalarini ishlatish, virtual va kamerali ta'lim vositalarini qo'llash va boshqalar kabi yangiliklar o'quvchilar uchun o'rgatish jarayonini yanada qiziqarli va o'rganishga qiziqarli qila oladi.

Tushunchalarni amaliyotga asoslash: Teorik bilimlarni o'rganish bilan birga, tushunchalarini amaliyotga o'tkazish ham ahamiyatli bo'ladi. O'quvchilar o'zlashtirilgan mashqlar va muhokama jarayonlarida o'zlarini sinashlari, muammoni hal qilish va ish yechish tajribasini olishlari kerak. Bu, ularning o'zlashtirilgan bilimlarini oshirishga va muammolar yechishda innovatsion yondashuvlarni qo'llashga yordam beradi.

Xalqaro hamkorlik va taqiqlovchi ta'lim: Informatika va axborot texnologiyalari global dunyoga mos keluvchi sohalardir. O'quvchilar o'z fikrlarini, loyihalarini va yechimlarini xalqaro hamkorlar bilan almashish orqali qo'llanmasi mumkin bo'lgan texnologiyalar bilan taqiqlovchi ta'limni o'rganishlari kerak. Bunday ko'rsatmalarga qatnashish orqali, ular dunyodagi yangiliklardan, boshqalar bilan tajribalar almashish imkoniyatlaridan foydalanishlari mumkin bo'ladi.

Loyihalar va maslahatlar: Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'rganish jarayonida o'quvchilarga shaxsiy loyihalar yaratish imkoniyati berish juda muhimdir. O'quvchilar boshqalarga fikr bildirish, maslahat olish va o'z loyihalarini ijro etish orqali o'zlarini rivojlantirishlari mumkin bo'ladi. Maslahatlar olish jarayonida o'quvchilar uchun mentordan yoki professional axborot texnologiyalari mutaxassisidan yordam olish, loyihalarni amaliyotga o'tkazish va natijalarni baholashning yanada samarali usullarini qo'llash tavsiya etiladi.

Yaratuvchanlik va qo'llanuvchilik: Innovatsion yondashuvlarni o'rganish jarayonida yaratuvchanlik va qo'llanuvchilikni oshirishga e'tibor berish muhimdir. O'quvchilarning o'zlarining fikrlarini o'zgartirish, yangiliklarni qabul qilish va ularni muammolarni yechish uchun innovatsion yondashuvlarni qo'llashga o'rgatish orqali ularni o'zlarini yangilashga va inobatga olishga qo'llab-quvvatlash kerak.

Xulosa: Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishning innovatsion yondashuvlari, o'quvchilarning fikrini o'zgartirish, loyihalar yaratish va amaliyotga o'tkazishni qo'llab-quvvatlash orqali ularni rivojlantirishga yordam beradi. Bu jarayon o'quvchilarni eng so'nggi texnologiyalarni o'rganishga, dunyodagi yangiliklardan foydalanishga va ularning mustaqil fikrlash va muammolarni yechish qobiliyatini rivojlantirishga olib keladi. Bu esa ularning kasbiy rivojlanishiga, kelajakdagi hayotlarida ilg'or vazifalarni bajarishga va muvaffaqiyatli fuqarolar sifatida faol ishtirok etishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Turgunov, S. T., and M. A. Umaralieva. "Development of professional skills and competencies of teachers." Tashkent" Sano-standart". Tashkent.–2012 (2012).
2. Ismoilov, T. I. "The importance of forming youth life strategy in an informed society." EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR) 6.8: 536-538.
3. Islamovich, Ismailov Temurbek. "Democracy and youth: formation of democratic values." European science review 5-6 (2019): 112-114.
4. Ниязова, Н. А., and Ш. Ш. Назарова. "Техника олий таълим муассасаси битирувчисининг рақобатбардошлигини ривожлантириш." Research Focus 1.1 (2022): 86-91.
5. Турдалиев, В. М., С. Р. Комилов, and Ш. Ш. Назарова. "Ўқлараро масофаси ўзгарувчан занжирли узатманинг ўқлараро масофасини ҳисоблаш." механика ва технология илмий журнали 3 (2021): 29.
6. Nazarova, Sh, MB Madraximova, and IA Nazarov. "Kasb-hunar ta'limi maktablari o'qituvchilarida kasbiy kompetentsiyani rivojlantirishning zamonaviy texnologiyalari." Экономика: 181-184.

УЧАСТИЕ АДВОКАТА В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ КАСАЮЩИХСЯ ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ ДЕТЕЙ

Курбанов Рустам Бобурбекович

*Магистрант Самаркандского государственного университета имени
Шарофа Рашидова.*

Аннотация. В данной статье рассмотрены основы участия адвоката в защите законных прав и интересов несовершеннолетних в гражданском судопроизводстве, в том числе нормативно-правовые акты регулирующие данный процесс в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: Гражданское судопроизводство, адвокат, дети в контакте с законом, защита законных прав и интересов детей.

В научно исследовательских работах, проблеме адвокатской деятельности по оказанию юридической помощи несовершеннолетним в гражданском процессе, авторы уделяют недостаточно внимания, делая акцент на особенностях деятельности адвоката по защите прав и интересов несовершеннолетнего в уголовном процессе. В первую очередь, это связано с общим количеством дел с участием адвоката в гражданском судопроизводстве. Для наглядности, необходимо привести таблицу с соотношением рассмотренных гражданских дел, долю в которых участвовали адвокаты. Данная таблица была создана на основе открытых данных

предоставленных Палатой Адвокатов и Верховным Судом Республики Узбекистан.

Основываясь на данных цифрах, можно сделать вывод что количество дел с участием несовершеннолетних и адвоката в качестве законного представителя крайне мала, но это не уменьшает приоритетность изучения данных категорий дел в гражданском судопроизводстве.

Гражданский процессуальный кодекс Республики Узбекистан содержит нормы, регулирующие порядок гражданского судопроизводства, и выделяет следующие стадии гражданского процесса:

Возбуждение гражданского дела.

Подготовка гражданского дела к судебному разбирательству.

Судебное разбирательство.

В силу закона Республики Узбекистан "Об адвокатуре", адвокат, наделен полномочиями, получить необходимые сведения для ведения дела. Деятельность адвоката по оказанию помощи несовершеннолетнему в гражданском деле, в досудебной стадии включает: предварительную оценку перспектив гражданского дела. Куда входит изучение материалов дела, фактических обстоятельств дела, изучение судебной практики. Далее адвокат определяет, какие нормативно-правовые акты подлежат использованию в деле, круг необходимых доказательств по делу для оказания юридической помощи несовершеннолетнему.

По согласованию с доверителем, адвокат может провести переговоры по примирению сторон и разрешение дела мирным путем, или же воспользоваться восстановительным правосудием.

При подготовке дела к рассмотрению в суде, адвокату необходимо определить подведомственность, и подсудность гражданского дела подготовить необходимые ходатайства, составить исковое заявление и направить его в суд.

Процессуальные полномочия адвоката-представителя предусмотрены в ст. 69 ГПК РУз. Как усматривается из этой статьи, в гражданском процессе адвокат выполняет функции представителя стороны или третьего лица для оказания юридической помощи и защиты нарушенных и оспариваемых прав и законных интересов несовершеннолетнего. Для осуществления действий по распоряжению правом представляемого (отказ от иска, признание иска, заключение мирового соглашения, медиация, т.д.) адвокат должен иметь специальную доверенность. Полномочия адвоката могут удостоверяться также ордером, выданным соответствующим адвокатским образованием, который дает ему право только на совершение процессуальных действий, не связанных с распоряжением материальными правами доверителя.

С полным перечнем прав и порядком назначения представителя можно ознакомиться в Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан «О применении судами норм гражданского процессуального законодательства о представительстве», от 14.05.2010 г. № 05.

Разумеется, родители могут обеспечить защиту прав ребенка самостоятельно. Но для того, чтобы рассчитывать на успех, необходимо иметь юридическое образование и практический опыт ведения подобных дел. Участие квалифицированного адвоката в разрешении спорных ситуаций обеспечит защиту прав несовершеннолетнего всеми доступными правовыми средствами. Полагаем, что мнение Е. Н. Калачевой, о том, что несовершеннолетние должны получать квалифицированную юридическую помощь, независимо от материального благополучия семьи, независимо от территориального нахождения, подчеркивает проблематику данной темы.

Литературы

1. Статистика Верховного Суда Республики Узбекистан по гражданским делам. <https://stat.sud.uz/fib.html>
2. Отчёт о проделанной работе Палаты адвокатов Министерству Юстиции РУз <https://paruz.uz/uploads/2023/02/j-ucun-hisobot23>
3. Гражданский процессуальный кодекс Республики Узбекистан (Утвержден Законом РУз от 22.01.2018 г. N ЗРУ-460).
4. Калачева Е.Н. Деятельность адвоката по оказанию юридической помощи несовершеннолетним; Монография Москва; Федеральная палата адвокатов, 2017. – 175 с.
5. Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан, от 14.05.2010 г. № 05. / <https://lex.uz/ru/docs/2414105#2415165>.
6. Проблемы реализации несовершеннолетними права на квалифицированную юридическую помощь в гражданском процессе.

[Электронный ресурс] / Е.Н. Калачева // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА) .— 2014 .— №1 .— С. 96-101 .— Режим доступа: <https://rucont.ru/efd/468363>

**GEOGRAFIYA TA'LIMIDA O'QUVCHILARNING TANQIDIY
FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA KLASTER
METODINING QULAYLIKLARI ("O'zbekiston tabiiy geografiyasi" kursi
misolida)**

Atabayeva Mavjuda Rustamovna
UrDU akademik litseyi geografiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Geografiya darslarida o'quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlashini takomillashtirish uchun muammoli vaziyatlar asosida dars tashkil etish eng samarali uslubdir. Demak darsliklarimizda o'quvchi yoshiga mos shunday metodlarga tayanishimiz kerakki, u o'quvchiga tanqidiy fikrlashni o'rgatibgina qolmasdan, o'z ustida ishlashga, loyihalar tuzishga undasin, bir so'z bilan ijodkor va faol avlodni tarbiyalasin. Natijada o'quvchilar geografiyani kundalik hayotimizning ajralmas bo'lagi ekanligini tushunib, mantiqiy fikrlash darajalari o'sadi. Ushbu maqolada kelajak avlodni ana shunday bilim berish usullari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'z: muammoli ta'lim, amaliy mashg'ulotlar tabiat qo'ynida bajarish, o'quv atlalari, xarita, yozuvsiz xaritalar, klaster metodi, tanqidiy fikrlash ko'nikmasi.

Geografiya eng qadimgi fan sifatida kishilik jamiyatining ilk kunlaridan u bilan hamroh, sirdosh, ko'makdosh sifatida rivojlanib kelayotgan mantiqlar jamlanmasidir. Zero, u turli davrlar tabiati va xo'jaligini o'z vaqtiga mos ravishda ifodalab kelmoqda. Inson xo'jalik faoliyatini yuritar ekan, hamisha unga geografik ma'lumotlar zarur bo'ladi. Bu esa har zamon odamlaridan tabiatni anglash orqali xo'jalik yuritish zarurligini his etishga undaydi.

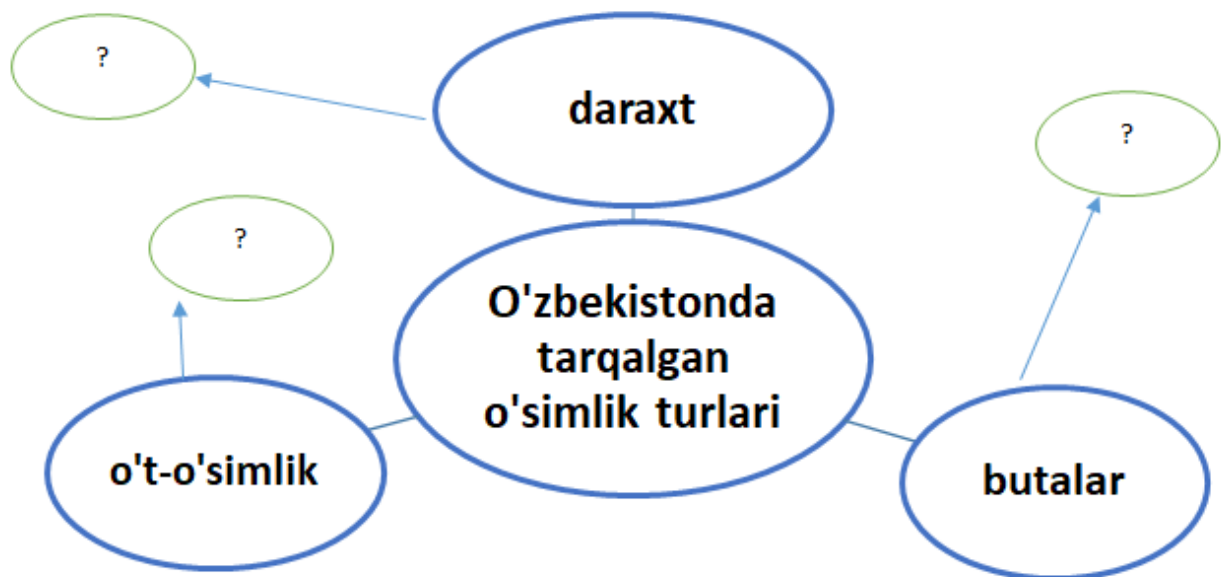
1. Yuqorida ta'kidlaganimdek geografiya tabiatdan xo'jalikda foydalanish amaliyotini ishlab chiqadi. Demak darsliklarimizdagi bilimlarni o'quvchiga o'rgatish jarayonida o'quvchi yoshiga mos shunday metodlarga tayanaylikki, u o'quvchiga darslik matnidagi bilim ko'nikmalar haqida tanqidiy mulohaza yuritib, loyihalar tuzishga undasin, bir so'z bilan ijodkor kreativ avlodni tarbiyalasin.

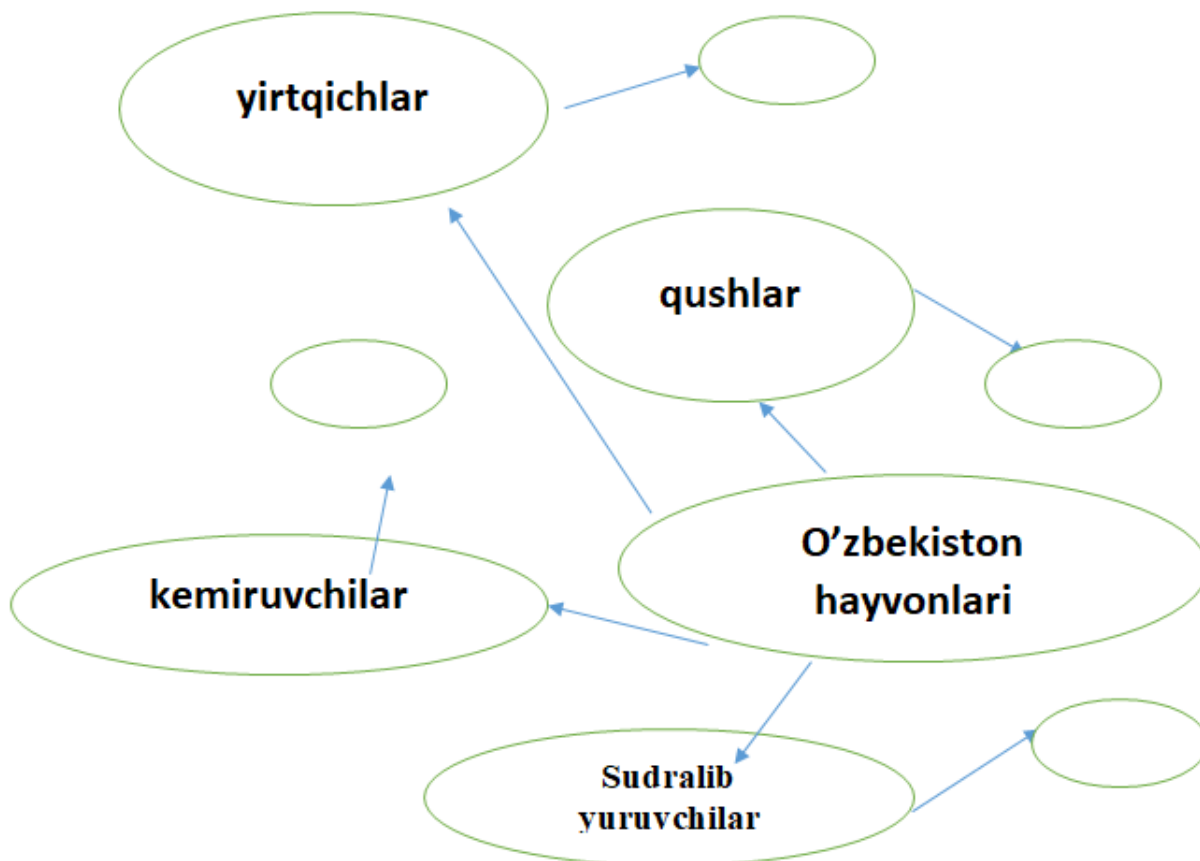
2. Dars jarayonida amaliy mashg'ulot darslarida tabiat qo'ynida bajarishga mo'ljallangan topshiriqlar bazasini shakllantirish lozimki, bu o'quvchilarda mahalliy hudud, ona vatanining geografiyasini har tomonlama mukammal kashf etilishga undasin.

3. Oquv atlaslari, xaritalar va yozuvsiz xaritalar geografiya fanining eng muhim qurollaridir. Ularning o'rnini boshqa biror ko'rgazma bosa olmaydi. Atlas, yozuvsiz xarita, topografik xarita har bir o'quvchi qo'lida bo'lishi zarur. Afsuski atlas va qo'shimcha kartalarimiz hali hanuzgacha ijara tizimiga kiritilmasdan kelyapti, bu esa o'quvchilarda uni doimo sotib olishda noqulaylik tug'dirmoqda, fikrimcha ushbu qo'llanmalarni erkin savdodan ijara tizimi safiga tortilishi juda o'rinli.

4. Mahalliy geografiyani, ya'ni ona vatan tabiatini o'rganishni kuchaytirish zarur.

5. O'zbekiston tabiiy geografiyasida o'lkamiz tuproq, o'simliklari va hayvonot olami mavzusida darslik matnidagi ma'lumotlar qiyinchilik tug'diradi, bu ma'lumotlarni jadvali yoki klasterli sxema shaklida berilsa yanada qiziqarliroq va o'rganish uchun osonroq bo'lardi. Masalan: Mamlakatimiz tuproqlarini rasmi klaster ko'rinishida berilib undan so'ng qiziqarli ma'lumotlarini klaster ko'rinishda davom qildirilsa tez va oson o'zlashtiriladi.

Shu o'rinda aloxida ta'kidlash joizki, geografiya darslarida o'quvchilarning mustaqil tanqidiy fikrlashini takomillashtirish uchun muammoli vaziyatlar asosida dars tashkil etish metodikaning eng samarali uslubidir.

Demak, dars jarayonida quyidagi klasteri topshiriq sifatida berilsa, matndagi manbalar asosida klasteri davom qildirilsa dars jarayoni bahs-munozarali tarzda o'tadi. Ko'rinib turibdiki, dars jarayonini bahs-munozarali tarzda shakllantirish uchun interfaol metodlarni qo'llash katta ahamiyat kasb etadi, xususan klaster metodiga rasmi klasteri tadbiiq qilgan holda topshiriqlarni shakllantirsak mavzuni o'rganish yanada osonlashadi, va o'quvchilar o'rtasida tanqidiy fikrlash va bahs-munozarali muhit shakllanadi, hamda dars qiziqarli tarzda o'tadi. Umuman olganda, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan noan'anaviy texnologiyalar talabalarning motivatsiyasini oshiradi, hamkorlik muhitini shakllantiradi va ularga ijodiy erkinlik, o'z-o'zini hurmat qilishlik hissini beradi. "Ko'p millatli jonajon O'zbekistonimizda har bir farzandni "bu mening farzandim, ertangi kunimning poydevori, zamini" deb tarbiya qilsak albatta natijaga erishamiz"¹. Albatta kelajak avlodimiz bo'lmish yoshlar tarbiyasida aslo xatoga yo'l qo'ymasligimiz kerak.

¹ 29-dekabr.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Xalqaro kongress markazida o'qituvchilar bilan bo'lgan uchrashuvidagi nutqidan.

Foydalangan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 29-dekabrda Xalqaro kongress markazida o'qituvchilar bilan bo'lgan uchrashuvidagi nutqidan
2. Tolipov O'. Pedagogik texnologiya (Nazariya va amaliyot) Toshkent : "Fan" 2005
3. Zagashev I., Zair-Bek S. Tanqidiy fikrlash: rivojlanish texnologiyasi [matn]/ I. Zagashev, S. Zair-Bek.- Sankt-Peterburg.: "Skifiya" va "Alyans Delta", 2003 - 284 b.
4. Mushtavinskaya, I.V. Darsda va o'qituvchi tayyorlash tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi [matn]/ I. V. Mushtavinskaya. – M.: Karo, 2009. - 144 b.

**TALABALARNING GAPIRISH MALAKASINI BAHOLASHDA
NAZORAT TAMOYILLARI**

Turobova M.

O'zDJTU tayanch-doktorant

Kalit so'zlar: nazorat tamoyillari, baholash, kommunikativ yondashuv, dialogic nutq, monologik nutq.

Mamlakatimizda ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'qitish va ularning metodologik asoslarini takomillashtirish masalalari o'ta muhim ahamiyat kasb etayotganligidan kelib chiqqan holda, shularni alohida qayd etishimiz lozimki, ta'lim tizimini takomillashtirish borasidagi o'zgarishlarni zamonaviy bilimlar va xorijiy tillarni egallagan yetuk kadrlarsiz amalga oshirib bo'lmaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni, 2021 yil 19 maydagi PQ-5117-sonli «O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori va Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 11 avgustdagi «Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 610-son qarori, shuningdek, boshqa bir qator - hujjatlarda mamlakatimizda xorijiy tillarni o'qitishning sifatini va samaradorligini oshirish borasida ko'plab vazifalar belgilangan.

Ushbu vazifalar qatorida, «xorijiy tillarni o'qitishning xalqaro tan olingan dastur va darsliklari ta'limning barcha bosqichlarida joriy etilishini muvofiqlashtirish hamda o'qituvchilarda zamonaviy o'qitish ko'nikmalarini

rivojlantirish» asosida ta'lim sifatini yanada oshirish masalasi muhim o'rin tutganligini qayd etishimiz lozim.

Chet tillarini o'rgatishning xorijiy usullari bo'yicha test nazorati muammosi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, zamonaviy lingvodidaktik testning istiqbolli yo'nalishlaridan biri kommunikativ kompetensiyani baholashga asoslanadigan kommunikativ nazorat usullaridir.

Kommunikativ yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: 1) samarali muloqot qilish maqsadi, 2) muloqot qilish uchun tilni o'rganish, 3) ma'no va to'g'ri foydalanishga e'tibor berish, 4) ravonlik va aniqlikka e'tibor berish, 5) haqiqiy materiallardan foydalanish. real hayotiy vaziyatni aks ettiradi va 6) to'rtta ko'nikma (gapirish, yozish, o'qish va tinglash) integrasiyasi.

O'qituvchi assesmentning samarali, kurs kontentiga bog'langan, foydali va autentikligini bilishda besh tamoyilga yuzlanadi. Mazkur tamoyillar assesment turining o'rinligini baholashda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Bular samaradorlik (Practicality), ishonchlilik (Reliability), yaroqlilik (Validity), qayta aloqa (Washback) va autentiklik (Authenticity).²

Tamoyillarning birinchisi samarador, aniq va tushunarli bo'lishi uchun bir qancha misollar keltiramiz. O'qituvchi assesment tuzish jarayonida quyidagi omillarga ahamiyat berishi shart:

- 1) assesment tashkillashtirishda sarflanadigan mablag';
- 2) assesment tuzishga va tekshirishga ketadigan vaqt;
- 3) assesment jarayonini kuzatish;
- 4) assesment natijalarini baholashda ishlatiladigan vositalar.³

Yuqorida keltirilgan omillar inobatga olinsa, assesment samarali bo'ladi, aks holda samarasiz deb tan olinadi. Misol uchun talabalarining gapirish malakasini baholash maqsadida o'tkaziladigan assesment jaraenida har bir talaba bilan yuzma-yuz suhbat o'tkaziladi. Ammo guruhda 30 nafar talaba mavjud. O'qituvchi bir talaba bilan suhbat o'tkazguncha qolgan 29 talaba bekor o'tiradi. Demak, bunday assesment samarasiz bo'lib, unga ajratilgan vaqt samarali taqsimlanmagan.⁴

Tamoyillarning ikkinchisi – ishonchlilik (reliability). Bu tamoyil assesmentning ishonchli va izchil bo'lishini taqozo etadi. Arthur Huggesning fikriga ko'ra, assesmentning ishonchsizligi uning aniq bo'lmasligiga olib keladi. Uning ta'kidlashicha, assesment turi natijaning doimiyligini ta'minlab bersa,

² Мурадқасимова К.Ш. Инглиз тилини ўқитишда талабалар кўникма ва малакаларини баҳолаш хусусиятлари: Пед. фан. бўй. фал. д-ри (PhD) дисс. –Т.: 2019

³ Brown Ch. Principles of language Assessment. –2002.

⁴ Мурадқасимова К.Ш. Инглиз тилини ўқитишда талабалар кўникма ва малакаларини баҳолаш хусусиятлари: Пед. фан. бўй. фал. д-ри (PhD) дисс. –Т.: 2019

ishonchli bo'ladi, ya'ni talaba bir assesmentni turli vaqt oralig'ida, turli sharoitda topshirsa-da, natijasi o'zgarmasa bunday assesment ishonchlidir.⁵

Dialogik nutqning nutqiy ko'nikmalarini shakllantirishda uning ikki darajasini hisobga olish kerak. Birinchi darajada, joriy nazorat ob'yektlari nafaqat fonetik, leksik bilan ishlash qobiliyatidir va grammatik material, balki muloqot vaziyatida, ma'lum bir mavzuda yoki namunaviy matn bilan berilgan takrorlash qobiliyati. Ikkinchi bosqichda tayyorlanmagan dialogda dialogik nutqning nutqiy malakalari takomillashtiriladi va yuqoridagi barcha ko'nikmalar o'z umumiyligida, shuningdek, o'zaro ta'sir ko'nikmalari yakuniy nazoratdan o'tkaziladi.

Monologik va yozma nutq ko'nikmalari ikki darajaga ko'ra shakllanadi – reproduktiv va produktiv. Reproductiv darajada joriy nazorat ob'yektlari monolog va yozma nutqni amalga oshirishning rasmiy ko'rsatkichlari (masalan, so'zning hajmi), lingvistik to'g'rilik, shuningdek, nutqni qurish mantig'i, boshlash qobiliyati, Har xil turdagi monologlardan foydalangan holda, muloqot sharoitida, ma'lum bir mavzuda yoki namunaviy matn bilan berilgan nutqni kengaytirish va tugatish. Samarali darajada yuqoridagi barcha ko'nikmalar namunaga tayanmasdan tayyorlanmagan bayonotda yakuniy nazoratdan o'tkaziladi.

Bizga ma'lumki, chet tili o'qituvchilari dars jarayonida ikki vazifani amalga oshirishlari lozim: ta'lim berish va nazorat qilish. Fan o'qituvchilari talaba testni yoki imtihonni topshira olishi, kurs mazmuni va dars berish jarayonining samarali kechishi haqida o'z mulohazalarini bildirishadi.

Nutq ko'pincha o'z-o'zidan paydo bo'ladi, ochiq va rivojlanadi va bu o'quvchilardan nafaqat tilning ma'lum nuqtalarini (grammatika, talaffuz yoki lug'at) yaratishni bilishni emas, balki lingvistik kompetensiyani, shuningdek, qachon, nima uchun, va tilni qanday yo'llar bilan ishlab chiqarish (ijtimoiy lingvistik kompetensiya).

Adabiyotlar ro'yhati

1. Мурадқасимова К.Ш. Инглиз тилини ўқитишда талабалар кўникма ва малакаларини баҳолаш хусусиятлари: Пед. фан. бўй. фал. д-ри (PhD) дисс. –Т.: 2019
2. Brown Ch. Principles of language Assessment. –2002.
3. Мурадқасимова К.Ш. Инглиз тилини ўқитишда талабалар кўникма ва малакаларини баҳолаш хусусиятлари: Пед. фан. бўй. фал. д-ри (PhD) дисс. –Т.: 2019
4. Arthur H. Testing for language teachers. – Cambridge University Press; Second edition, 2003. – P.75-82.

⁵ Arthur H. Testing for language teachers. – Cambridge University Press; Second edition, 2003. – P.75-82.

**KIBER JINOYATCHILIK GLOBAL MIQIYOSDA TEZ
RIBOJLANAYOTGAN JINOYAT SHAKLI SIFATIDA***Baxtiyorjon Mirzaolimov**Toshkent davlat yuridik universiteti**Kiber huquq fakulteti magistiri**E-mail: mirzaolimovbaxtiyorjon@gmail.com**Tel: 99 690 65 12*

Annotasiya. Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda kiberjinoatlarning soni va turlari kundan kunga ko'payib, turli xil muammolarga, shuningdek ba'zi hollarda esa aholi orasida o'zlarining shaxsiyati va mol-mulki kiber jinoyat obyektiga aylanib qolishidan qo'rquv paydo bo'lishiga sababchi bo'lmoqda. Ushbu magistrlik dissertatsiyasida O'zbekistonda kiberjinoatlar, hozirgi muammolar va kiberjinoatlarga qarshi kurashish, kiber jinoyatchilikning turlari, ularning alomatlari, ular aholining qaysi qatlami orasida ko'proq sodir bo'layotgani, ulardan qanday himoyalani zarurligi, kiber jinoyatchilikka qarshi aholining barcha qatlami orasida huquqiy ong va madaniyatni rivojlantirish, ya'ni fuqarolarga kiber jinoyatchilikning tashqi belgilari va ulardan qanday birlamchi himoyalani mumkinligi haqida ma'lumotlarni yetkazish orqali imunitet hosil qilish masalalari tahlil qilingan. Ushbu tahlilni amalga oshirish uchun chet davlatlari tajribalari, hozirgi kunda sodir etilayotgan kiber jinoyatchiliklarning tahlili, sodir etilgan kiber jinoatlarga keltirilgan misollar va tahlil natijasida ularning eng ma'qulini aniqlash bo'yicha ish amalga oshirilgan.

Annotation. As we all know, today the number and types of cybercrimes are increasing day by day, causing various problems, and in some cases, fear among the population that their identity and property will become the object of cybercrime. is happening In this master's thesis, the types of cybercrime, their symptoms, among which strata of the population they occur more often, how to protect against them, the development of legal awareness and culture among all strata of the population against cybercrime, that is, external signs of cybercrime to citizens and the issues of creating immunity by providing information on how to protect themselves from them were analyzed. In order to carry out this analysis, the experience of foreign countries, the analysis of cyber crimes committed at present, the examples of cyber crimes committed and the analysis of the best ones were carried out.

Kiber jinoyatchilik nima va uning qanday turlari bor?

Kiberjinoat - bu kompyuter, tarmoq qurilmasi yoki tarmoq bilan bog'liq har qanday jinoiy faoliyat. Aksariyat kiberjinoatlar foyda keltirish maqsadida amalga oshirilgan bo'lsa-da, ba'zi kiberjinoatlar to'g'ridan-to'g'ri kompyuterlar yoki

qurilmalarga zarar etkazish yoki o'chirish uchun amalga oshiriladi. Boshqalar zararli dasturlar, noqonuniy ma'lumotlar, tasvirlar yoki boshqa materiallarni tarqatish uchun kompyuterlar yoki tarmoqlardan foydalanadilar.⁶ Ba'zi kiberjinoyatlar ikkalasini ham qiladi, ya'ni kompyuter virusi ularni yuqtirish uchun kompyuterlarni nishonga oladi, keyinchalik u boshqa mashinalarga va ba'zan butun tarmoqlarga tarqaladi. Kiberjinoyatning asosiy ta'siri moliyaviydir. Kiberjinoyatlar daromadga asoslangan jinoiy faoliyatning ko'plab turlarini, jumladan, to'lovga qarshi hujumlar, elektron pochta va internetdagi firibgarlik va shaxsiy ma'lumotlarga oid firibgarliklarni, shuningdek, moliyaviy hisob, kredit karta yoki boshqa to'lov kartasi ma'lumotlarini o'g'irlashga urinishlarni o'z ichiga olishi mumkin. Kiberjinoyatchilar o'g'irlik va qayta sotish uchun shaxsning shaxsiy ma'lumotlarini yoki korporativ ma'lumotlarini nishonga olishlari mumkin. Misol uchun, pandemiya tufayli ko'plab ishchilar uzoqdan ishlash tartibiga o'tilganligi sababli, 2021-yilda kiberjinoyatlar tez-tez o'sishi kuzatildi, bu esa ma'lumotlarning zaxira nusxasini himoya qilish ahamiyatini oshirdi.⁷ AQSh Adliya vazirligi (DOJ) kiberjinoyatlarni uch toifaga ajratadi: hisoblash qurilmasi nishonga olingan jinoyatlar - masalan, tarmoqqa kirish uchun; kompyuterdan qurol sifatida foydalaniladigan jinoyatlar - masalan, xizmat ko'rsatishdan bosh tortish (DoS) hujumini boshlash; va kompyuter jinoyatga qo'shimcha vosita sifatida qo'llaniladigan jinoyatlar - masalan, noqonuniy olingan ma'lumotlarni saqlash uchun kompyuterdan foydalanish. AQSH imzolagan Yevropa Kengashining Kiberjinoyatchilik to'g'risidagi konventsiyasi kiberjinoyatchilikni keng qamrovli zararli harakatlar, jumladan, ma'lumotlarni noqonuniy ushlab, tarmoq yaxlitligi va mavjudligiga putur yetkazuvchi tizim aralashuvlari va mualliflik huquqining buzilishi sifatida belgilaydi. Internetga ulanish zarurati kiberjinoyatchilik faoliyatining hajmi va sur'atini oshirishga imkon berdi, chunki jinoyat sodir etganda jinoyatchi jismonan hozir bo'lishi shart emas. Internet tezligi, qulayligi, anonimligi va chegaralarning yo'qligi to'lov dasturi, firibgarlik va pul yuvish kabi moliyaviy jinoyatlarni, shuningdek, ta'qib qilish va bezorilik kabi jinoyatlarni kompyuterga asoslangan o'zgartirishni osonlashtiradi. Kiberjinoyatchilik faoliyati nisbatan kam texnik malakaga ega bo'lgan shaxslar yoki guruhlar tomonidan yoki yuqori darajada uyushgan global jinoiy guruhlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin, ular orasida malakali ishlab chiquvchilar va tegishli tajribaga ega bo'lgan boshqalar ham bo'lishi mumkin. Aniqlash va jinoiy javobgarlikka tortish imkoniyatlarini yanada kamaytirish uchun kiberjinoyatchilar ko'pincha

⁶ <https://www.linkedin.com/pulse/who-most-likely-victim-cybercrime-andrew-hartley>

⁷ <https://www.google.com/search?q=experience+against+cybercrime&oq=experience+against+cybercrime+&aqs=chrome..69i57j33i160l5.74097j0j7&client=ms-android-xiaomi-rev1&sourceid=chrome-mobile&ie=UTF-8#ip=1>

⁸ <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/glacypus>

kiberjinoyat qonunlari zaif yoki mavjud bo'lmagan mamlakatlarda faoliyat yuritishni afzal ko'radilar. Kiberjinoyat hujumlari raqamli ma'lumotlar, imkoniyat va motiv mavjud bo'lgan joyda boshlanishi mumkin. Kiberjinoyatchilar orasida kiberbulling bilan shug'ullanuvchi yolg'iz foydalanuvchidan tortib, Xitoy razvedka xizmatlari kabi davlat tomonidan homiylik qilinadigan aktyorlargacha bo'lishi mumkin. Kiberjinoyatlar odatda vakuumda sodir bo'lmaydi; ular ko'p jihatdan tabiatda tarqalgan. Ya'ni, kiberjinoyatchilar odatda jinoyatni yakunlash uchun boshqa aktyorlarga tayanadilar. Bu kodni sotish uchun qorong'u Internetdan foydalanadigan zararli dastur yaratuvchisimi, virtual pullarni eskrowda saqlash uchun kriptovalyuta brokerlaridan foydalangan holda noqonuniy farmatsevtika vositalarini tarqatuvchimi yoki intellektual mulkni (IP) o'g'irlash uchun texnologiya subpudratchilariga tayanadigan davlat tahdidi aktyorlarimi. Kiberjinoyatchilar o'zlarining kiberhujumlarini amalga oshirish uchun turli hujum vektorlaridan foydalanadilar va doimiy ravishda o'z maqsadlariga erishish uchun yangi usullar va usullarni izlaydilar, shu bilan birga aniqlash va hibsga olishdan qochadilar. Kiberjinoyatchilar ko'pincha o'z faoliyatini zararli dasturlardan va boshqa turdagi dasturiy ta'minotdan foydalangan holda amalga oshiradilar, ammo ijtimoiy muhandislik ko'pincha kiberjinoyatlarning aksariyat turlarini amalga oshirish uchun muhim tarkibiy qism hisoblanadi. Fishing elektron pochta xabarlari ko'plab kiberjinoyatlarning yana bir muhim tarkibiy qismidir, lekin ayniqsa maqsadli hujumlar uchun, masalan, ishbilarmonlik elektron pochta kelishuvi (BEC), bunda tajovuzkor xodimlarni soxta hisob-fakturalarni to'lashga ishontirish uchun elektron pochta orqali o'zini biznes egasi sifatida ko'rsatishga harakat qiladi.⁹

Yuqorida aytib o'tganimizdek, kiberjinoyatlarning ko'p turlari mavjud. Aksariyat kiberjinoyatlar tajovuzkorlar tomonidan moliyaviy foyda olishni kutish bilan amalga oshiriladi, ammo kiberjinoyatchilarning pul olish usullari har xil bo'lishi mumkin. Kiberjinoyatlarning ayrim turlariga quyidagilar kiradi:¹⁰

Kiber tovlamachilik: hujum yoki hujum tahdidi va hujumni to'xtatish uchun pul talab qilish bilan bog'liq jinoyat. Kiber tovlamachilik shakllaridan biri bu to'lov dasturi hujumidir. Bu erda tajovuzkor tashkilot tizimlariga kirish huquqiga ega bo'ladi va uning hujjatlari va fayllarini har qanday qiymatga ega bo'lgan narsalarni shifrlaydi to'lov to'lanmaguncha ma'lumotlarga kirish imkoni bo'lmaydi. Odatda, bu bitkoin kabi kripto valyutasining qandaydir ko'rinishida bo'ladi.

⁹ <https://www.routledge.com/Cybercrime-and-its-victims/Martellozzo-Jane/p/book/9780367226701>

¹⁰ <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/occasional-papers/experience-cybercrime-georgia-awareness-victimisation-and-reporting>

Cryptojacking: foydalanuvchining roziligisiz brauzerlarda kriptovalyutalarni qazib olish uchun skriptlardan foydalanadigan hujum. Cryptojacking hujumlari qurbonning tizimiga kriptovalyutani qazib olish dasturini yuklashni o'z ichiga olishi mumkin. Biroq, ko'plab hujumlar, agar foydalanuvchi brauzerida zararli saytdagi yorliq yoki oyna ochiq bo'lsa, brauzerda qazib olishni amalga oshiradigan JavaScript kodiga bog'liq. Zararli dasturiy ta'minotni o'rnatish shart emas, chunki ta'sirlangan sahifani yuklash brauzer ichidagi kodni amalga oshiradi.

Shaxsni o'g'irlash: shaxs foydalanuvchining shaxsiy ma'lumotlarini yig'ish uchun kompyuterga kirganida sodir bo'ladigan hujum, keyinchalik ular ushbu shaxsning shaxsini o'g'irlash yoki bank va kredit kartalari kabi qimmatli hisoblariga kirish uchun foydalanadilar. Kiberjinoyatchilar moliyaviy hisoblarni, 11 shuningdek, video oqim xizmatlari, veb-pochta, video va audio oqimlar, onlayn auksionlar va boshqalar kabi boshqa hisob turlarini taklif qilib, darknet bozorlarida shaxs ma'lumotlarini sotib oladi va sotadi. Shaxsiy sog'liq ma'lumotlari shaxsiy o'g'irilar uchun yana bir tez-tez nishonga olinadi.¹²

Kredit kartalari bo'yicha firibgarlik: xakerlar o'z mijozlarining kredit kartalari yoki bank ma'lumotlarini olish uchun chakana sotuvchilar tizimlariga kirib kelganida sodir bo'ladigan hujum. O'g'irlangan to'lov kartalarini ommaviy ravishda kredit kartalarini o'g'irlagan xakerlik guruhlar quyidagi darajadagi kiberjinoyatchilarga sotish orqali daromad olishadi, ular shaxsiy hisoblarga nisbatan kredit kartalari bilan firibgarlik yo'li bilan foyda ko'rishadi.

Kiberjosuslik: Hukumat yoki boshqa tashkilot tomonidan saqlanadigan maxfiy ma'lumotlarga kirish uchun tizimlar yoki tarmoqlarga buzib kiber jinoyatchi ishtirokidagi jinoyat. Hujumlar foyda yoki mafkura asosida bo'lishi mumkin. Kiberjosuslik faoliyati ma'lumotlarni to'plash, o'zgartirish yoki yo'q qilish, shuningdek, maqsadli shaxs yoki guruhlariga josuslik qilish va aloqalarni kuzatish uchun veb-kameralar yoki yopiq elektron televizor (CCTV) kameralari kabi tarmoqqa ulangan qurilmalardan foydalanish uchun har qanday kiberhujumni o'z ichiga olishi mumkin. Elektron pochta xabarlar, matnli xabarlar va tezkor xabarlar.

Dasturiy ta'minot qaroqchiligi: Tijoriy yoki shaxsiy foydalanish maqsadida dasturiy ta'minot dasturlarini noqonuniy nusxalash, tarqatish va ulardan foydalanishni o'z ichiga olgan hujum. Savdo belgilarining buzilishi, mualliflik huquqining buzilishi va patent buzilishi ko'pincha ushbu turdagi kiber jinoyatlar bilan bog'liq.

¹¹ <https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/huquqshunoslik/kriminal-viktimologiya-asosla>

¹² <https://www.google.com/search?q=experience+against+cybercrime&oq=experience+against+cybercrime+&aqs=chrome..69i57j33i160l5.74097j0j7&client=ms-android-xiaomi-rev1&sourceid=chrome-mobile&ie=UTF-8>

Chiqish firibgarligi: Qorong'u veb, ajablanarli joyi yo'q, chiqish firibgarligi deb nomlanuvchi eski jinoyatning raqamli versiyasini keltirib chiqardi. Bugungi shaklda qorong'u veb ma'murlari bozordagi depozit hisoblarida saqlanadigan virtual valyutani o'z hisoblariga asosan, jinoyatchilarning boshqa jinoyatchilardan o'g'irlashiga yo'naltiradi.¹³

Kiber jinoyatchilarning tashqi belgilari va ularni ajrata olish masalalari

Tez-tez uchraydigan kiberjinoyat hujumlaridan ba'zilar tizimlar va tarmoqlarni o'chirish uchun ishlatiladigan taqsimlangan DoS (DDoS) hujumlarini o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi hujum tarmoqning ulanish so'rovlariga javob berish qobiliyatini oshirib, unga qarshi tarmoqning o'z aloqa protokolidan foydalanadi. DDoS hujumlari ba'zan shunchaki zararli sabablarga ko'ra yoki kiberto'plash sxemasining bir qismi sifatida amalga oshiriladi, ammo ular qurbon tashkilotni bir vaqtning o'zida amalga oshirilgan boshqa hujum yoki ekspluatatsiyadan chalg'itish uchun ham ishlatilishi mumkin. Tizimlar va tarmoqlarni zararli dasturlar bilan yuqtirish tizimga zarar etkazish yoki foydalanuvchilarga zarar etkazish uchun ishlatiladigan hujumga misoldir. Bu tizimga, dasturiy ta'minotga yoki tizimda saqlangan ma'lumotlarga zarar etkazish orqali amalga oshirilishi mumkin. Ransomware hujumlari shunga o'xshash, ammo zararli dastur to'lov to'lanmaguncha jabrlanuvchi tizimlarini shifrlash yoki o'chirish orqali harakat qiladi. Fishing kampaniyalari korporativ tarmoqlarga kirish uchun ishlatiladi. Bu tashkilotdagi foydalanuvchilarga soxta elektron pochta xabarlarini yuborish, ularni biriktirmalarni yuklab olishga yoki havolalarni bosishga undash orqali bo'lishi mumkin, bu esa viruslar yoki zararli dasturlarni o'z tizimlariga, tizimlari orqali esa kompaniya tarmoqlariga tarqatadi. Hisob ma'lumotlariga hujumlar - bu kiberjinoyatchi jabrlanuvchining tizimlari yoki shaxsiy hisoblari uchun foydalanuvchi identifikatorlari va parollarini o'g'irlash yoki taxmin qilishni maqsad qilganida. Ular keylogger dasturlarini o'rnatish yoki jabrlanuvchining hisob ma'lumotlarini fosh etishi mumkin bo'lgan dasturiy ta'minot yoki apparatdagi zaifliklardan foydalanish orqali qo'pol kuch hujumlaridan foydalanish orqali amalga oshirilishi mumkin. Kiberjinoyatchilar kontentni o'zgartirish yoki o'chirish yoki ruxsatisiz ma'lumotlar bazalariga kirish yoki o'zgartirish uchun veb-saytni o'g'irlashga ham urinishi mumkin. Masalan, tajovuzkor veb-saytga zararli kodni kiritish uchun Strukturaviy so'rovlar tilini (SQL) in'ektsiya ekspluatatsiyasidan

¹³ <https://it.rutgers.edu/2022/10/17/cybersecurity-report-finds-cybercrime-victims-are-often-millennials-and-gens-zers/>

¹⁴ <https://it.rutgers.edu/2022/10/17/cybersecurity-report-finds-cybercrime-victims-are-often-millennials-and-gens-zers/>

¹⁵ <https://www.google.com/search?q=the+victims+of+cybercrime&oq=the+victims+of+cyber&aqs=chrome.2.69i57j0i512j0i22i30l13.60019j0j7&client=ms-android-xiaomi-rev1&sourceid=chrome-mobile&ie=UTF-8#ip=1>

foydalanishi mumkin, bu esa veb-sayt ma'lumotlar bazasidagi zaifliklardan foydalanish uchun ishlatilishi mumkin, bu esa xakerga yozuvlarga kirish va ularni buzish yoki ruxsatsiz kirishga imkon beradi. mijoz parollari, kredit karta raqamlari, shaxsiy identifikatsiya qilinadigan ma'lumotlar (PII), tijorat sirlari va IP kabi nozik ma'lumotlar va ma'lumotlarga. Kiberjinoyatning boshqa keng tarqalgan misollari orasida noqonuniy qimor o'yinlari, noqonuniy narsalarni sotish, masalan, qurollar, giyohvand moddalar yoki kontrafakt tovarlar va bolalar pornografiyasini so'rash, ishlab chiqarish, egalik qilish yoki tarqatish kiradi.

Kiberjinoyatning haqiqiy narxini aniq baholash qiyin. 2018-yilda McAfee kiberjinoyatning iqtisodiy ta'siri to'g'risidagi hisobotini e'lon qildi, unda jahon iqtisodiyotiga yillik zarari 2014-yildagi 45 milliard dollardan qariyb 600 milliard dollarga baholangan. Kiberjinoyatlar tufayli moliyaviy yo'qotishlar sezilarli bo'lishi mumkin bo'lsa-da, korxonalar jinoiy kiberhujumlar natijasida boshqa halokatli oqibatlar olib kelishi mumkin, jumladan: xavfsizlik buzilishidan keyin investor idrokiga zarar yetkazilishi kompaniya qiymatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Aktsiyalar narxining potentsial pasayishiga qo'shimcha ravishda, korxonalar kiberhujum natijasida qarz olish xarajatlarining oshishi va ko'proq kapitalni jalb qilishda katta qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Maxfiy mijozlar ma'lumotlarining yo'qolishi o'z mijozlarining ma'lumotlarini himoya qila olmagan kompaniyalar uchun jarima va jarimaga olib kelishi mumkin. Shuningdek, ma'lumotlar buzilganligi sababli korxonalar sudga tortilishi mumkin. Kiberhujumdan keyin buzilgan brend identifikatori va obro'sini yo'qotish mijozlarning kompaniyaga bo'lgan ishonchini va kompaniyaning moliyaviy ma'lumotlarini xavfsiz saqlash qobiliyatini yo'qotadi. Kiberhujumdan so'ng firmalar nafaqat hozirgi mijozlarini yo'qotadilar, balki yangi mijozlarni orttirish qobiliyatini ham yo'qotadilar. Korxonalar, shuningdek, jinoiy kiberhujum natijasida to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni, jumladan, sug'urta mukofotining oshishi va kiberxavfsizlik kompaniyalarini hodisalarga javob berish va bartaraf etish uchun yollash, shuningdek, jamoatchilik bilan aloqalar (PR) va hujum bilan bog'liq boshqa xizmatlarni olishi mumkin.

Kiberjinoyatlar jamoat salomatligi va milliy xavfsizlikka ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa kompyuter jinoyatlarini DOJning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantiradi. AQShda, federal darajada, Federal Qidiruv Byurosining (FQB) Kiberbo'limi DOJ tarkibidagi kiberjinoyatlarga qarshi kurash bilan shug'ullanadigan agentlikdir. Milliy xavfsizlik departamenti (DHS) kibermakonning xavfsizligi va mustahkamligini mustahkamlashni muhim milliy xavfsizlik missiyasi deb biladi. AQSh Maxfiy Xizmati (USSS) va AQSh Immigratsiya va bojxona nazorati (ICE) kabi agentliklar kiberjinoyatlarga qarshi kurashga bag'ishlangan maxsus

bo'limlarga ega. USSSning Elektron jinoyatlar bo'yicha ishchi guruhi (ECTF) elektron jinoyatlar, xususan, mamlakatning moliyaviy va muhim infratuzilmalariga hujumlar bilan bog'liq ishlarni tekshiradi. USSS shuningdek, shtat va mahalliy huquqni muhofaza qilish organlari, sudyalari va prokurorlarni kompyuter sud ekspertizasi bo'yicha o'qitishni ta'minlaydigan Milliy Kompyuter Sud-tibbiyot Institutini (NCFI) boshqaradi. FBI, Milliy Oq yoqali jinoyatlar markazi (NW3C) va Adliyaga yordam byurosi (BJA) o'rtasidagi hamkorlik bo'lgan Internetdagi jinoyatlar bo'yicha shikoyat markazi (IC3), internet jinoyatlari qurbonlari yoki manfaatdor uchinchi shaxslarning onlayn shikoyatlarini qabul qiladi.¹⁶

XULOSA

Internetning insoniyat uchun foydasi va imkoniyatlari kundan kunga oshib bormoqda. Shu bilan birga xavfsizlik borasida ham muammolar kamaygani yo`q. Axborot asri davrida yoshlarga yopirilib kelayotgan axborotlardan foydalana olishlari, xususan, nosog`lom axborotlardan himoyalana olishlari, kommunikatsiya vositalaridan to`g`ri foydalana bilishlari uchun bilim va tajriba kerak bo`ladi. Aynan mana shu borada ular kattalar, ayniqsa, ota-onalar va pedagoglarning ma`naviy-ruhiy ko`magiga muhtoj. Shunday ekan, yoshlarga sog`lom axborot muhitini yaratib, ular ma`naviy olamining daxlsizligini asrash asosiy vazifalarimizdan biridir. Zero, yoshlar ma`naviyatiga daxldor yumushlarda beparvolikka yo`l qo`yib bo`lmaydi. Axborot asri davrida yoshlarga yopirilib kelayotgan axborotlardan foydalana olishlari, xususan, nosog`lom axborotlardan himoyalana olishlari, kommunikatsiya vositalaridan to`g`ri foydalana bilishlari uchun bilim va tajriba kerak bo`ladi. Aynan mana shu borada ular kattalar, ayniqsa, ota-onalar va pedagoglarning ma`naviy-ruhiy ko`magiga muhtoj. Biz o`sb kelayotgan yosh avlodning media savodxonligi va Internetdan foydalanish madaniyatini yuksaltirishimiz lozim.

Foydalanilgan manbalar

1. A.Abduqodirov "Axborot texnologiyalari" Toshkent 2003 yil
2. "Ziyonet" axborot ta`lim portal.
3. Multimediya.uz sayti
4. Avast! Free Antivirus: <https://www.avast.com/>
5. AVG Antivirus: <http://www.avg.com/affiliate/ww-en/free-antivirusdownloa>

¹⁶ <https://f3magazine.unicri.it/?p=316>

TIL O‘QITISH KONTEKSTIDA TALABALARNING MADANIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Badelbayeva Yulduz Orifjonovna

*Toshkent shahridagi Adju universiteti o‘qituvchisi
yulduz.badelbaeva@mail.ru*

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarning madaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik zaruriyatlari, xususiyatlari, hamda talaba-yoshlarning madaniy tajribasini boyitish, talabalarning madaniy kompetensiyalarining rivojlantirishda berilayotgan yangi imkoniyatlar, shuningdek pedagogik xususiyatlar o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: talabalar, madaniy kompetensiya, integrativ yondashuv, pedagogik zaruriyat, pedagogik xususiyat, madaniy tajriba.

Talabalarning madaniy kompetensiyalarini rivojlantirishda ijtimoiy - pedagogik zaruriyatlar qanchalik muhim bo‘lsa, psixologik jihatdan ham muhim o‘ringa ega. Madaniy kompetentli talabalar, pedagogik xususiyatiga ega bo‘lishi kerak.

Shuni takidlash mumkinki, talaba-yoshlarning madaniy tajribasini boyitish, madaniy to‘siqlarni bartaraf etish, madaniyatlararo muloqot orqali o‘z madaniy boyligini o‘zga(lar) madaniyati durdonalari hisobiga orttirish natijasida, madaniyatlararo kompetensiyaga ega bo‘lish, dunyoni tasavvur qilish, uni anglab yetish borasida so‘z bormoqda. Bu degani, begona (chet) lingvosotsium madaniyati ko‘zguisida o‘zining in’ikosini nazardan o‘tkazish yo‘li bilan ikkinchi lisoniy shaxs shakllanishiga erishiladi. J.J. Jalolov takidlashicha, madaniyatlararo muloqot va madaniyatshunoslik nazariyasida istifoda qilinayotgan madaniyat so‘zi inson tafakkuri va faoliyati mahsuli ma’nosida ta’rif tavsif etilmoqda [3].

N.M.Ahmedova fikricha, bo‘lajak o‘qituvchilar kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonining yaxlitligini ta’minlash shaxsning madaniy tajribasi yaxlitligi, uning obyektiv va subyektiv jihatlari yaxlitligi haqidagi qoidaga asoslanadi. Mazkur kompetentlikni rivojlantirish yaxlit jarayoni, shu tariqa, o‘zga tilli madaniyat va ingliz tili o‘qitish sohasida to‘plangan ijtimoiy-madaniy metodik tajribani egallash jarayonlari birligi; shuningdek, talaba shaxsining kasbiy lingvistik ta’limda kasbiy faoliyat subyektivi sifatida rivojlanish yaxlitligini ta’minlashga chaqirilgan [1].

Har bir ta’lim muassasasining o‘zining talablari mavjud. Ana shu talablar asosida talaba shakllanadi. Biroq ta’lim tomonidan shakllanish yetarli emas, psixologik tomondan ham rivojlanish asoslidir. Bunda pedagogik va psixologik

yoʻnalishlar koʻmakchilar rolini bajaradi. Pedagogik xususiyatlarni rivojlantirishda avvalam bor, madaniy tarbiya bilan bogʻliqliklarga katta eʼtibor qaratilishi kerak.

I.L.Bim “Madaniyatli shaxsni tarbiyalashda chet tilini oʻqitishning rolini kuchaytirish, chet tilining butun taʼlim salohiyatidan talabalarni jahon madaniyati bilan tanishtirishga hissa qoʻshadigan fanlararo fan sifatida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi deb taʼkidlagan [2].

Barcha taʼlim muassasalariga zamonaviy bilim va yuksak maʼnaviy-ahloqiy fazilatlarga ega, til va madaniyat birligi, mustaqil fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalashga qodir boʻlgan professional pedagog kadrlarni yetkazib berish vazifamizdir.

A.M. Magrupova [4] aytganidek, taʼlim insonning jamiyatda faol hayot kechirishini taʼminlovchi ijtimoiy pedagogik hodisa. U jamiyatni rivojlantirishning asosiy omili hisoblanadi. Inson hayotni mustaqil oʻzgartirishga tayyor boʻlishi uchun yetarli tarzda taʼlim tarbiya olish, bu jarayon esa uning oʻzini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim.

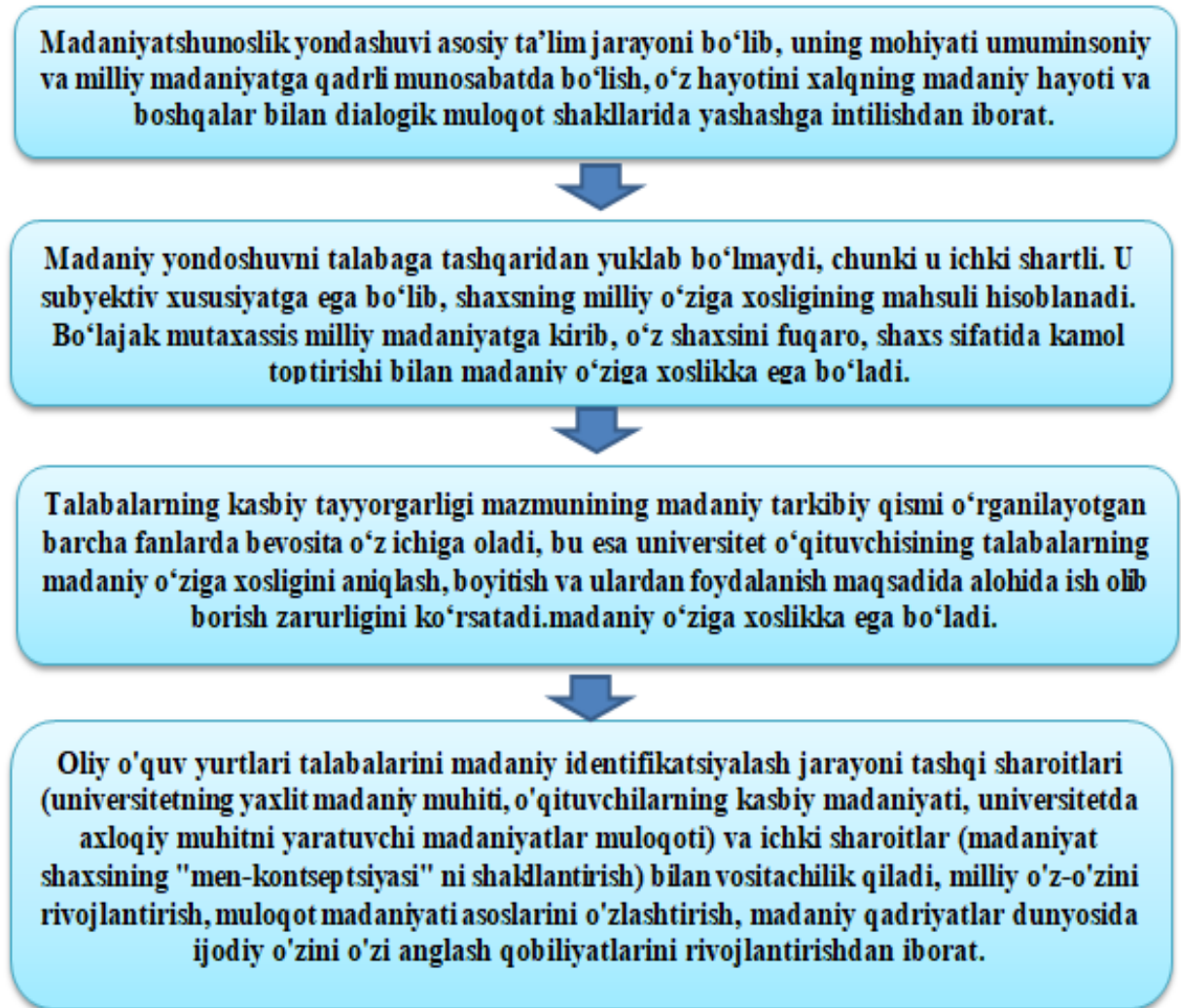
Pedagogikada tarbiyaning ham metodlari bor: yaʼni ular soʻz orqali ifodalash hamda koʻrgazmalilik, amaliy naʼmuna, ragʻbatlantirish, jazo, tushuntirish va hokozolar tushuniladi [5]. Shu metodlar orqali talabani psixologiyasini oʻrganish muhim. Tajribalarimizdan yaʼni talabalar bilan qoʻllaydigan shaxsiy psixologik yoʻnalishlardan biri bu- talabalar bilan yakka holda, maqsadini aniq bilish uchun gaplashish yoki savolnoma asosida erishmoqchi boʻlgan istaklarini amalga oshira olamiz.

Aytish kerakki, motivatsiyasiz ilhomlanish aslo boʻlmaydi. Demak, taʼlimda talabani maqsadga yetaklash uchun motivatsiya pedagogik yoʻnalishradan biri. Shuningdek, bu usullar madaniy kompetensiyani va integrativ yondashuv asosida taʼlim, psixologiya va pedagogikani yahlitlanishiga olib keladi va yangilik yaratishimizga asos boʻla oladi.

Akademik kurslarning (darslarning) xilma xilligi bilim komponentining tushunarli boʻlishiga asoslanadi. Talabalarga xilma-xillik haqida ilmiy tushunchalarni taqdim etish hamda ularni tushuntirish oʻz qadrlarining qimmatini hamda oʻtilayotgan darslarning maqsadiyu kelajagini koʻrsatish mumkin.

Uy vazifalari orqali ham talabalarining madaniy kompetensiyalarining integrallashuviga sabab boʻla oladi. Muammo shundaki, tafovutlarni (muommolarni) muhokama qilish uchun zarur boʻlgan koʻnikmalar koʻpincha aralashib qoladi. Buning natijasida talaba yoshlarda boʻshliq hosil boʻladi.

Bizning fikrimizcha, talabalarining madaniy kompetensiyaga tayyorgarligini rivojlantirish jarayonini oʻrganishga eng samarali pozitsiyalar quyidagilardir:

1-rasm. Madaniy kompetensiyani amalga oshirish pozitsiyalari.

Madaniyatning bir qismi, bir tomondan uni oziqlantirsa, ikkinchi tomondan, inson orqali uning saqlanishi va rivojlanishiga ta'sir qiladi. Shuning uchun oliy ta'lim jarayoni boshqa narsa emas talabalarni dunyo boyliklari va o'zga til bilan qanday tanishtirish madaniyat, uning qadriyatlarini ichkilashtirish, madaniy jihatdan mos turmush tarzini tanlash va amalga oshirish bilan belgilanadi. Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash kerakki, talabalarning madaniyatlararo muloqotga tayyorgarligini rivojlantirish jarayonida kommunikativ yondashuvni kulturologik yondashuvdan ajratib bo'lmaydi. Oliy ta'lim muassasalarida o'qitish va ta'lim olish talabalar, bo'lajak mutaxassislarning kommunikativ ko'nikma va malakalarini oshirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedova N.M. Integrativ yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish. Diss...(Ph.D) 2020. 67-b.

2. Бим И.Л. Основные направления организации обучения иностранным языкам на старшей ступени полной средней школы. ИЯШ. -2002. -№5. – с.7-11.
3. Jalolov J.J. Umuminsoniy qadriyatlarni o‘zlashtirishda chet tillarning roli // Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot: Ilmiy ishlar to‘plami. – Toshkent: O‘zbekiston, 1997. – B. 143-151.
4. Magrupova A.M. Ta’lim muassasasida innovatsiyalarni joriy qilish strategiyalari va rahbarning roli/J.Zamonaviy ta’lim.-№2.-T., 2017 y-24.
5. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения.- М.: Педагогика, 1988.-
6. 510 с.

AN’ANAVIY VA KREDIT-MODUL TIZIMI XORIJIY TIL TA’LIMINING KONSEPTUAL ASOSLARI

Majidova Nozima Dilmurod qizi

Toshkent shahridagi Adju universiteti o‘qituvchisi

nozima.majidova92@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston oliy ta’limida kredit-modul tizimiga o‘tishda Yevropaning ECTS kredit-modul tizimi tanlash sabablari shuningdek, yangi tizimning an’anaviy ta’limdan farqli jihatlari yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: kredit-modul tizimi, ECTS, o‘quv jarayoni, individual ta’lim, uzluksiz ta’lim

Davlat rahbari 2022-yil 28-yanvar kuni o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishida aytganlaridek, „Ta’lim-tarbiya – bu bizning kelajagimiz, hayot-mamot masalasi. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo‘q. .... chunki biz ko‘p vaqt yo‘qotganmiz” [3]. Darhaqiqat, ta’limni isloh qilish va yangi bosqichga (tizimga) o‘tilishi rivojlangan mamlakatlarda bundan yarim-bir asr ilgari boshlangan va yuqori natijalarga erishib, davlatning turli sohalarini gullab-yashnashiga sabab bo‘lgan.

O‘zbekiston dunyo kredit ta’lim modellarini tadqiq qilgan holda, Yevropaning ECTS kredit-modul tizimini tanladi. Bunga quyidagilarni sabab qilib ko‘rsatish mumkin: ECTS kredit-modul tizimining ko‘plab xorijiy mamlakatlar tomonidan tan olinganligi; O‘zbekiston va qardosh mamlakatlarda ham ushbu tizimning yo‘lga qo‘yilganligi (professor-o‘qituvchilar va talabalar almashinuvini ta’minlashda ancha yengillikka ega bo‘ladi); ta’lim bosqichlarining o‘xshashligi; mazkur tizimning ta’limda samarali natijalarni ko‘rsatganligi.

A.A.Bo‘riboev fikriga ko‘ra, individual ta’limda o‘quv jarayoni to‘g‘ri tashkil etilsa quyidagi natijalarni kafolatlaydi:

- talabaning shaxsiy imkoniyatlari, qobiliyatlarini saqlab qolish va ularni yanada rivojlantirish;
- o‘quv fanlari asoslarini o‘zlashtira olmaslikning oldini olish uchun har bir talaba tomonidan o‘quv dasturlaridagi mustaqil ta’limni bajarishda individuallashtirish vositalaridan foydalanish;
- har bir talabada uning yaqin kelajakda rivojlantirishi uchun tayanch bo‘ladigan umumiy ta’limiy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish;
- talabalarning o‘quv motivatsiyasini oshirish va ularda bilishga bo‘lgan qiziqishlarni rivojlantirish;
- o‘quvchilarda mustaqillik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, fikrlash va ijodkorlik kabi sifatlarni shakllantirish [1; 894-b.].

L.K.Iliyeva uzluksiz ta’limda lingvodidaktik tizim tarkibi quyidagi kategoriyalardan iboratligi keltirilgan: (1) ta’lim sharoiti (kim, qayer, qancha vaqt ajratilgan, qanday jihozlangan); (2) ta’lim maqsadi - o‘quvchi-talabalarning nima maqsadda til o‘rganishlari yoki ularga xorijiy til kelgusida qanday foyda keltirishi; (3) ta’lim mazmuni - nimani o‘rgatish/o‘rganish; (4) ta’lim metodi, prinsipi, texnologiyasi - qanday qilib yoki qaysi usul va yo‘llar bilan tilni o‘rgatish/o‘rganish; (5) ta’lim vositalari - nima yordamida o‘rgatish/o‘rganish [2; 53-b.].

Quyidagi jadvalda keltirilgan qiyoslash an’anaviy va KMT xorijiy til ta’limining konseptual holatini aniqlashga imkon beradi.

An’anaviy ta’lim va kredit-modul ta’limining konseptual asoslari

An’anaviy ta’lim	Kredit-modul ta’limi
O‘qituvchi asosiy qoidalar, tushunchalar yuzasidan fikr bayon etadi.	O‘qituvchi aniq maqsad qo‘yadi, ta’lim oluvchilar bilan vazifalarni shakllantiradi va taxminiy natijani oldindan ko‘ra biladi.
Barcha o‘quv materiallari darslik muallifi tomonidan aniqlanadi.	O‘quv materiali qiyinchiliklar darajasiga ko‘ra modullarga bo‘linadi.
Talabalar tanlovi mavjud emas, qat’iy belgilangan o‘quv reja va dasturga ko‘ra mashg‘ulotlar tashkil etilgan.	Talabalar tomonidan fanni va o‘quv materialini tanlash imkoniyati mavjud.
O‘qituvchi doimiy nazoratni olib boradi.	O‘qituvchi maslahat beruvchi vazifasini amalga oshiradi.
Mustaqil ta’limga nisbatan auditoriya soati ko‘proqni tashkil etadi.	Auditoriya soatiga nisbatan mustaqil ta’lim soati ko‘proqni tashkil etadi.
Grammatika va o‘qishga katta e’tibor berilgan.	Tinglab tushunish va gapirishga kasbiy-sohaviy mashqlarga asosiy e’tibor qaratiladi.
Talabalarni matn o‘qib tarjima qilishga yo‘naltirilgan.	Talabalarni akademik va texnik muloqotga yo‘naltiriladi.

Fikrimizcha, modulli ta'limda ham pedagogika nazariyasi va amaliyotida qo'llanilgan an'anaviy ta'limning ba'zi metodlari saqlanib qoladi. Ushbu tizimda ular integrallashadi va informatsion texnologiyalar asosida ro'yobga chiqariladi. Xulosa qilib aytganda, kredit-modul tizimida dasturlar tuzish, dars jadvalini shakllantirish, ta'lim jarayonini nazorat qilish va talabalarni baholashni tashkil etishda xorijiy til fanining xususiyatlarini hisobga olgan holda yondashish maqsadga muvofiqdir. Kredit-modul tizimida xorijiy til o'rgatish-o'rganish xususiyatlarini hisobga olish talabalarda mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, ularda ijodiy faollikni kuchaytiradi va bilim olishga o'zini safarbar qilishga yo'naltiradi hamda ta'lim sifatini oshirishga imkon beradi. O'qituvchilarga o'qitish-o'rgatish mahoratini va talabalarga o'rganish qobiliyatlarini keng miqyosda almashishlari imkoniyati kengayadi. Bir tomondan, talabalarni kredit-modul tizimi asosida o'qitish ularning mustaqil ta'limini rivojlantirishga yordam bersa, ikkinchi tomondan, o'qituvchilarni BB, AIS va boshqa texnologiyalar ustida ishlash, darslarda foydalanish hamda innovatsion texnologiyalarni egallashga undaydi. **Faollik, mustaqillik va kreativlik o'quv jarayoni qanday tashkil etilishiga bog'liq. Shunga ko'ra, talabalarning o'quv faoliyatini takomillashtirish ta'limning mazmuni, shakli, metod va vositalarini rivojlantirishni talab etadi.**

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bo'riboev A.A. Kredit-modul tizimida individual ta'limning o'rni / "Science and Education" Scientific Journal, ISSN 2181-0842, April 2022, Volume 3 Issue 4. – B. 892 - 895. www.openscience.uz.
2. Iliyeva L. Linguodidactics Changes–Educational Process–Educational and Methodological Support //International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT), Spanish. – 2019. – T. 17. – №. 1.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti raisligida maktab ta'limini rivojlantirish masalalari yuzasidan videoselektor yig'ilishi. Toshkent, 2022-yil 28-yanvar. <https://yuz.uz/uz/news/maktab-talimini-rivojlantirish-boyicha-ustuvor-vazifalar-belgilandi?view=talim-tarbiya--bu-bizning-kelajagimiz-hayot-mamot-masalasi--shavkat-mirziyoev>
4. <http://ziyonet.uz> – Ta'lim portali Ziyonet.

DESCRIPTION AND SPECIFIC ASPECTS OF CRIMES RELATED TO INFORMATION TECHNOLOGIES

Mukhammatkulov Shohruhbek Erkin o'g'li
Researcher

Crimes related to information networks are referred to as cybercrime. Cybercrime is criminal activity that either targets or uses a computer, a computer network or a networked device. Most cybercrime is committed by cybercriminals or hackers who want to make money. However, occasionally cybercrime aims to damage computers or networks for reasons other than profit.

Cybercrime, also called computer crime, the use of a computer as an instrument to further illegal ends, such as committing fraud, trafficking in child pornography and intellectual property, stealing identities, or violating privacy. Cybercrime, especially through the Internet, has grown in importance as the computer has become central to commerce, entertainment, and government.

Because of the early and widespread adoption of computers and the Internet in the United States, most of the earliest victims and villains of cybercrime were Americans. By the 21st century, though, hardly a hamlet remained anywhere in the world that had not been touched by cybercrime of one sort or another.

An important aspect of cybercrime is its nonlocal character: actions can occur in jurisdictions separated by vast distances. This poses severe problems for law enforcement since previously local or even national crimes now require international cooperation.

Types of cybercrime include:

Email and internet fraud.

Identity fraud (where personal information is stolen and used).

Theft of financial or card payment data.

Theft and sale of corporate data.

Cyberextortion (demanding money to prevent a threatened attack).

Ransomware attacks (a type of cyberextortion).

Cryptojacking (where hackers mine cryptocurrency using resources they do not own).

Cyberespionage (where hackers access government or company data).

Interfering with systems in a way that compromises a network.

Infringing copyright.

Illegal gambling.

Selling illegal items online.

Soliciting, producing, or possessing child pornography.

For example, if a person accesses child pornography located on a computer in a country that does not ban child pornography, is that individual committing a crime in a nation where such materials are illegal? Where exactly does cybercrime take place? Cyberspace is simply a richer version of the space where a telephone conversation takes place, somewhere between the two people having the conversation. As a planet-spanning network, the Internet offers criminals multiple hiding places in the real world as well as in the network itself. However, just as individuals walking on the ground leave marks that a skilled tracker can follow, cybercriminals leave clues as to their identity and location, despite their best efforts to cover their tracks. In order to follow such clues across national boundaries, though, international cybercrime treaties must be ratified.

In 1996 the Council of Europe, together with government representatives from the United States, Canada, and Japan, drafted a preliminary international treaty covering computer crime. Around the world, civil libertarian groups immediately protested provisions in the treaty requiring Internet service providers (ISPs) to store information on their customers' transactions and to turn this information over on demand. Work on the treaty proceeded nevertheless, and on November 23, 2001, the Council of Europe Convention on Cybercrime was signed by 30 states. The convention came into effect in 2004. Additional protocols, covering terrorist activities and racist and xenophobic cybercrimes, were proposed in 2002 and came into effect in 2006. In addition, various national laws, such as the USA PATRIOT Act of 2001, have expanded law enforcement's power to monitor and protect computer networks.

How to protect yourself against cybercrime

Given its prevalence, you may be wondering how to stop cybercrime? Here are some sensible tips to protect your computer and your personal data from cybercrime:

Keep software and operating system updated

Keeping your software and operating system up to date ensures that you benefit from the latest security patches to protect your computer.

Use anti-virus software and keep it updated

Using anti-virus or a comprehensive internet security solution like Kaspersky Total Security is a smart way to protect your system from attacks. Anti-virus software allows you to scan, detect and remove threats before they become a problem. Having this protection in place helps to protect your computer and your data from cybercrime, giving you piece of mind. Keep your antivirus updated to receive the best level of protection.

Use strong passwords

Be sure to use strong passwords that people will not guess and do not record them anywhere. Or use a reputable password manager to generate strong passwords randomly to make this easier.

Never open attachments in spam emails

A classic way that computers get infected by malware attacks and other forms of cybercrime is via email attachments in spam emails. Never open an attachment from a sender you do not know.

Do not click on links in spam emails or untrusted websites

Another way people become victims of cybercrime is by clicking on links in spam emails or other messages, or unfamiliar websites. Avoid doing this to stay safe online.

Do not give out personal information unless secure

Never give out personal data over the phone or via email unless you are completely sure the line or email is secure. Make certain that you are speaking to the person you think you are.

Contact companies directly about suspicious requests

If you are asked for personal information or data from a company who has called you, hang up. Call them back using the number on their official website to ensure you are speaking to them and not a cybercriminal. Ideally, use a different phone because cybercriminals can hold the line open. When you think you've re-dialed, they can pretend to be from the bank or other organization that you think you are speaking to.

Be mindful of which website URLs you visit

Keep an eye on the URLs you are clicking on. Do they look legitimate? Avoid clicking on links with unfamiliar or URLs that look like spam. If your internet security product includes functionality to secure online transactions, ensure it is enabled before carrying out financial transactions online.

Keep an eye on your bank statements

Spotting that you have become a victim of cybercrime quickly is important. Keep an eye on your bank statements and query any unfamiliar transactions with the bank. The bank can investigate whether they are fraudulent.

**ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ХОДИМЛАРИНИНГ КОММУНИКАТИВ
КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МОҲИЯТИ**

*Мирзаева Холида Нормуродовна
Навоий вилояти педагогларни янги
методикаларга ўргатиш миллий маркази
"Педагогика ва психология, таълим
технологиялари" кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация. Мақолада халқ таълими ходимларининг коммуникатив компетенцияларини такомиллаштириш моҳияти кўриб чиқилган. Ходимларнинг касбий чет тилини билиш жараёнинг компетентлик ёндашувининг долзарблиги ҳам ички таълимнинг халқаро таълим маконига кириб бориши билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади.

Ҳозирги глобал тенденциялар шароитида халқаро ва маҳаллий меҳнат бозорида мутахассисларнинг ҳар томонлама рақобатбардошлигини таъминлаш мақсадида халқ таълим тизимини модернизациялаш, таълим сифатига қўйиладиган талабларни халқаро стандартларга мослаштириш, таълим тизимида ахборот коммуникация технологияларини қўллаш, таълимни рақамлаштириш бўлажак мутахассисларни касбга йўналтиришда долзарб ёндашув эканлиги бугунги кун талаби ҳисобланади.

Келажакда халқ таълим битирувчисининг касбий рақобатбардошлиги атамаси остида, биз муваффақиятли ва кафолатланган касблар бўйича профессионаллик ва муайян мутахассисликлар соҳасида ўзига хос шахсий мослашиш қобилияти, маданий ва ижтимоий нормалар ва жамият анъаналари, самарали ижодни амалга ошириш ва узлуксиз ўз-ўзини ривожлантириш учун тайёр, қийинчиликларни бартараф эта олиш, ижодий фаоллик, касбий детерминацияга қарши тура олиш ва касбий фаолият субъекти сифатида шахснинг ўзлигини сақлаб қола олишлигини тушунамиз.

Халқ таълимни модернизациялаш жараёни талабларига жавоб берадиган таълим тизимини яратиш давр талаби ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, ёндашадиган бўлсак, биз тизим остида педагогик воқеликнинг таркибий ва функционал элементларининг муайян муносабатларини тушунамиз ҳамда уларнинг ўзаро муносабатлари талабаларнинг ўқув фаолияти давомида фан орқали келажакдаги вазифаларини янада мустақил, ижодий ва самарали ҳал қилиш, шахсни ривожлантириш ва такомиллаштиришга қаратилган. Шу муносабат билан, компетенцияга асосланган таълимнинг асосий мақсади, замон талаблари ва таълим ўртасидаги узилишдан ўтишдан иборат. Бу талабалардан ўқув жараёнида маълум бир босқичдаги эгалланган билимларни келажакда мутахассислар

халқ таълимнинг ўқув жараёнида олинган компетентликлар жамланмасини амалга ошириш учун, касбий фаолият, ўз саъй-ҳаракатларини жамоада кўрсата олиши, меҳнат бозорида рақобатлаша олиши зарур. Чунки бугунги кунга келиб, шахс фақатгина билим ташувчиси сифатида кадрланмайди, балки унинг фаолияти муҳим ҳисобланади.

Ходимларнинг касбий чет тилини билиш жараёнининг компетентлик ёндашувининг долзарблиги ҳам ички таълимнинг халқаро таълим маконига кириб бориши билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади.

Тадқиқот ишимизнинг мақсадини аниқлаш, асослаш халқ таълим муассасалари ходимларини касбий чет тили билиш жараёнида ходимларнинг компетенциясини шакллантиришнинг мазмун ва шартларини амалга ошириш, айтиб ўтилган тоифаларни назарий аниқлаш ва уларнинг муносабатлари таҳлилидан иборат. Бизнинг фикримизча, бу кўп маданиятли муҳитда бошқа мамлакатлар мутахассислари билан маданиятлараро мулоқотни амалга ошириш учун шахсни шакллантиришнинг асосий хусусиятларини кўриб чиқиш зарур. Шу муносабат билан, ушбу категорияларнинг ўзаро боғлиқлигини халқ таълим муассасалари ходимларининг тил билиш даражасини характерловчи хусусият деб қараш лозимдир.

Компетенция тузилмаси махсус, шахсий, лингвистик, ижтимоий ва алоҳида компонентлар бирлигида таҳлил қилинади ҳамда таълим бериш жараёнида компетентлик ёндашувини амалга оширилиб, турли нуқтаи назарларни чуқур таҳлил қилиш, “келажақдаги халқ таълим муассасалари ходимларининг компетентликлари” концепциясининг таркибида қуйидаги шахсий фазилатларни ажратиш имконини беради:

Компетентлик мутахассиснинг касбий фаолияти билан характерланади, ходимнинг иш фаолиятидаги лавозим билан белгиланади, деб таъкидлаш лозим. Ўз навбатида, мутахассислиги ва умумий иш тажрибаси билан боғлиқ бўлган, танлаган касб тармоғи ва меҳнат фаолияти тури соҳаси билан ҳам боғлиқдир.

Компетентликнинг “чуқур билим”, “ҳақиқий фаолиятни амалга ошириш қобилияти”, “етарли вазифани бажариш ҳолати” каби мавжуд талқинлари ушбу тушунчанинг мазмунини тўлиқ очиб бермайди. Кўпинча, бу концепция юқори даражадаги малака ва профессионалликни ифодалаш учун интуитив равишда ишлатилади.

Бугунги кунда мамлакатимиздаги халқ таълим муассасаларида мутахассисларнинг компетенциясини ривожлантириш муаммоси унинг

мураккаблиги, турли хизмат вазифаларини бажариш бўйича масъулияти таҳлил қилинишини талаб қилади ҳамда тавсифланади.

Ходим фаолияти онгли мақсадларга эришиш ва масъулиятни бажаришга қаратилган эҳтиёжлар билан бевосита боғлиқдир. Унинг фаолияти махсус ҳаракатлардан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири аниқ бир вазифани, яъни муайян мақсадни ҳал қилиш ва мақсадга яқинлаштирувчи оралиқ натижани олишга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир. Ушбу ҳаракатлар натижалари мақсадга эришишни таъминлайди, уни ҳаракатларни амалга ошириш йўллари деб айтишимиз мумкин. Шунингдек, муҳандислик фаолияти моддий ва ишлаб чиқариш фаолияти билан ўзаро узвий боғлиқ бўлиб, мутахассисликнинг хусусиятлари – унинг билимлари, ғоялари, лойиҳалари ва режаларини ишлаб чиқариш амалиётида бевосита амалга ошириш билан боғлиқ фаолият, мавзу, маҳсулдорлик ва амалий йўналиш, ижодий ва трансформацион моҳият кабилар орқали амалга оширилади.

Кенг маънода олиб қарайдиган бўлсак, ходим қатор муаммоларни, лойиҳалашни ўрганиш ва ҳал қилишга қаратилган бўлиб, касбий билимларга асосланган билим ва технологияларни кенг қўллашни, фаолиятнинг самарали ҳамкорлигини бошқариш ва таъминлашни, касбий фаолиятининг таъсирини тушунишни, шунингдек, иктисодиёт ва ижтимоий соҳада муҳандислик фаолиятининг ҳуқуқий, молиявий ва бошқа жиҳатларини, муҳандислик касби вакилларининг жавобгарлик ҳиссини англашига риоя қилиши кабилар тушунилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Mirzaeva M.N. Formation of the concept and technology of intercultural competition among students in universities. International scientific journal "Scientific Horizons" No.5 / 2018- P. 81-84p
2. Mirzaeva M.N. Technology forming professional competence of students of the technical university in the lessons of foreign languages // International scientific journal "Scientific Horizon" No. 8/2019 -27-31s.
3. Bazarova U.M. The role of spiritual and moral education of students of technical university in the lessons of foreign languages //Theoretical & Applied Science. – 2019. – №. 11. – С. 614-616.
4. Bazarova U.M. The state of the problem of moral and aesthetic education of students by means of a foreign language at the present stage //International scientific journal" Scientific Horizons" no. – Т. 1.
5. Bazarova U.M. Improvement of mechanisms of moral and aesthetic education of students in foreign language lessons of a technical university //Asian

Journal of Research in Social Sciences and Humanities. –2021.T.11.– №11.– с. 7-9.

6. Mansurova Dilfuza Zokir kizi, Abduganiyev Firdavs Sherzod ugli, & Bazarova Umida Mamurjanovna. (2022). Features of the classification of types of geotechnological terminology in the English language. Youth, Science, Education: Topical Issues, Achievements and Innovations, Prague, Czech. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6643026>

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ РИВОЖЛАНИШИДА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИНГ АҲАМИЯТИ

Комилов А.А

Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби докторанти

Комилов А.А. ((93)-398-69-66)

Бугунги кунга келиб, рақамли технологиялар иқтисодиёт тармоқларининг ажралмас бир қисмига айланиб улгурди. Рақамли технологиялардан кенг миқёсида фойдаланиш ўз навбатида “Рақамли иқтисодиёт” атамасининг қўлланишига ва бу атаманинг борган сари оммалашуви сабаб бўлмоқда.

Рақамли иқтисодиёт бу миллиардлаб одамлар, бизнеслар, қурилмалар, ахборотлар ва жараёнларнинг ўзаро алоқаларини ташкил этувчи иқтисодий фаолиятдир. Рақамли иқтисодиётнинг асоси гипербоғланишдир, бу интернет, мобил технологиялар ва буюмлар интернетини натижасида одамлар, ташкилотлар ва машиналарнинг ўзаро боғлиқлигини англатади [1].

Осиё тараққиёт банки томонидан рақамли иқтисодиёт куйидагича тавсифланади: рақамли иқтисодиёт бу ишлаб чиқаришнинг асосий омиллари сифатида рақамли ахборот ва билимлардан фойдаланадиган иқтисодий фаолиятнинг кенг доирасини назарда тутди. Интернет, булутли ҳисоблаш, Биг Дата, финтек ва бошқа янги рақамли технологиялардан ахборотни рақамли равишда йиғиш, сақлаш, таҳлил қилиш ва алмашиш ҳамда ижтимоий ўзаро муносабатларни ўзгартириш учун фойдаланилади [2].

1-жадвал

Рақамли рақобатбардошлик индекси

Рейтинг	Мамлакат номи	Балл
1	Дания	100
2	АҚШ	99.81
3	Швеция	99.81
4	Сингапур	99.48
5	Швецария	98.23

6	Финландия	97.85
7	Нидерландия	96.60
8	Жанубий Корея	95.20
9	Гонг-Конг	94.36
10	Канада	94.15

Манба: Халқаро бошқарув ва ривожланиш институти маълумотлари

Ўзбекистонда ҳам рақамли иқтисодиётни ривожлантириш борасида амалга оширилаётган ишлар ўзининг ривожланиш палласига кириб улгурган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 05.10.2020 йилдаги ПФ-6079-сон ““Рақамли Ўзбекистон — 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони бунинг яққол мисоли бўла олади. Фармонга кўра Рақамли Ўзбекистон стратегияси рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни ривожлантиришнинг стратегик мақсадлари, унинг узоқ ва ўрта муддатли вазифаларни белгилабгина қолмай, БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадларига мувофиқ равишда рақамли инновация ва технологияларни янада кенг жорий этишга асос бўлади. Бу ўз ичига рақамли инфратузилмани ривожлантириш, электрон ҳукуматни ривожлантириш, рақамли иқтисодиётни ривожлантириш, рақамли технологиялар ва хизматлар миллий бозорини ривожлантириш, ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш ва малакасини оширишнинг устувор йўналишларини қамраб олади [3].

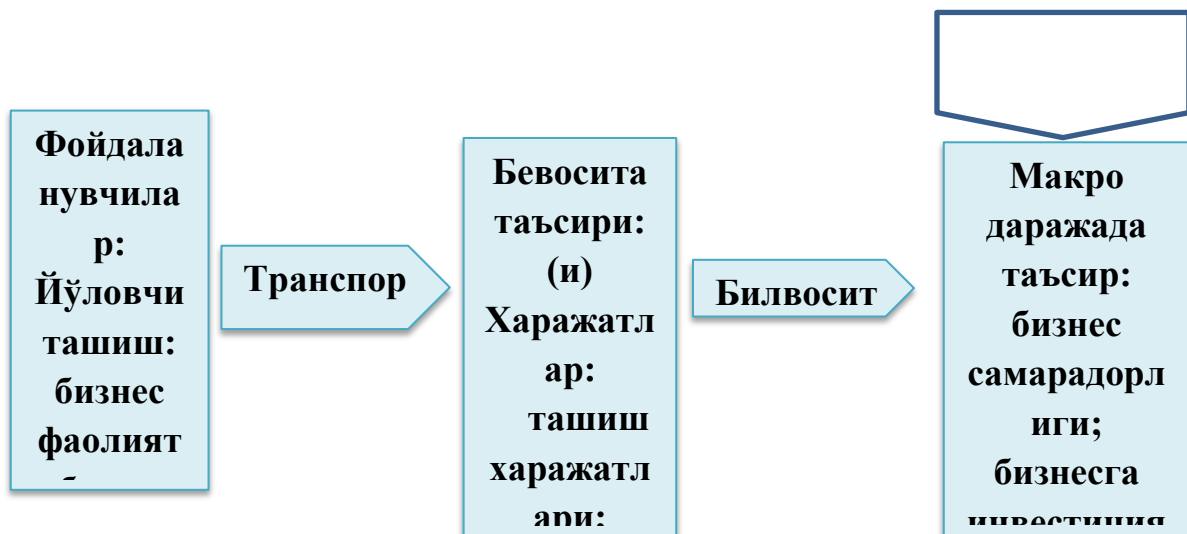
Иқтисодиёт рақамлашгани сари, транспорт соҳасининг аҳамияти янада ортиб боради. Ҳар қандай бизнес субъектлари омборхона ёки сотув бўлимлари мавжуд бўлган ҳудудда фаолият юритибгина қолмай, ўз маҳсулот ва хизматларини бутун дунёга таклиф этишлари мумкин. Албатта, рақамли технологиялар ёрдамида ташкил этилган мақсадли маркетинг ва виртуал дўкон воситасида амалга оширилади. Бу ўз навбатида харидорларга уйларидадан чиқмасдан туриб ёки чет элга бормасдан туриб маҳсулотларнинг хилма-хил танловига эга бўлиш имконини яратади.

Транспорт ва логистиканинг аҳамиятига оид тадқиқотларда иқтисодиётни ривожлантириш учун транспортнинг аҳамияти унинг инсон фаолиятининг турли шакллари билан кўп томонлама боғланишидан келиб чиқиши эътироф этилади. Инвестициялар ва маҳсулдорликнинг ўсиши узоқ муддатли иқтисодий ўсишнинг асосий шартидир. Транспорт инфратузилмасига инвестициялар иқтисодий ўсиш учун рағбатлантирувчи омил ҳисобланади. Транспорт инвестицияси мамлакатда капитал ресурсларини кўпайтириш орқали бевосита иқтисодий ўсишга ёрдам беради. Бундан ташқари, транспорт иқтисодий ўсишга билвосита ҳам ҳисса қўшиши

мумкин. Буни кўпинча транспортнинг тармоқдан ташқари самараси ҳам деб юритилади.

Транспорт компаниялари маҳсулоти сифатида такомиллаштирилган транспорт хизматлари қулайлик, бозорни ривожлантириш ва бизнес тузилмасидаги ўзгаришларнинг афзалликлари туфайли самарадорликни оширишга ёрдам беради ва улар маҳсулдорлигининг ўсиши бутун иқтисодиёт учун фойда келтиради [4]. Транспорт самарадорлигини ошириш иқтисодиётда ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш учун ишлаб чиқариш омилларидан самаралироқ фойдаланиши ёки бир хил даражадаги ишлаб чиқариш учун камроқ ресурслар жалб этилишини англатади. Транспортнинг ишлаб чиқариш ва айирбошлаш соҳасидаги жараёнларга таъсири ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръати энг юқори бўлган ривожланаётган мамлакатларда кўпроқ намоён бўлади [5].

Транспорт тизимига, хусусан, инфратузилмага инвестициялар тўғридан-тўғри ва билвосита таъсир кўрсатади. Биринчи тоифани аниқлаш ва унга миқдоран баҳо бериш нисбатан осон, чунки у пул оқимлари билан боғлиқ. Иқтисодий фаолликни рағбатлантирадиган, самарадорликни оширадиган, рақобатбардошликни оширадиган иккинчи гуруҳ таъсирини баҳолаш уларни интеграл ўлчов – пул кўринишига келтириш мураккаб масала ҳисобланади. Транспорт инфратузилмаси инвестицияларининг билвосита таъсири транспорт секторидан ташқарида содир бўлади. Улар ресурсларни қайта тақсимлаш, ресурслардан самаралироқ фойдаланиш, шунингдек, атроф-муҳитга таъсир қилиши мумкин. Бундай таъсир, тўғридан-тўғри имтиёзларга қўшимча равишда, маълум даражада анъанавий транспортни баҳолашнинг бир қисми сифатида кенгроқ иқтисодий таъсир деб аталади [4].

1-расм. Транспорт тизимининг иқтисодиётга бевосита
Манба: Муаллифнинг ўзининг чизмалари

Макродаражадаги иқтисодий таъсирга қуйидагилар киради:

а) Минтақавий таъсирлар. Улар асосан ишлаб чиқариш омилларининг ҳаракатчанлигига боғлиқ бўлган минтақалараро юк ва йўловчи оқимларини ва уларнинг иқтисодий кўрсаткичларининг ўзгариши билан тавсифланади;

б) Меҳнат бозорига таъсири. Ушбу таъсирлар транспорт харажатлари камайтирилганда ушбу бозорлар жонлаши билан боғлиқ [4].

Узоқ муддатли истиқболда транспорт соҳасига инвестициялар ўзаро боғлиқ бўлган турли хил иқтисодий жараёнларни рағбатлантириш орқали иқтисодиёт ривожланишга ҳисса қўшади, бу эса маҳаллий ва минтақавий даражада синергетик самарадорликни келтириб чиқаради.

Транспорт хизматлари транспорт инфратузилмаси билан биргаликда таклиф этилади ва “истеъмол қилинади”. Транспорт секторининг яна бир ажралиб турадиган хусусияти шундаки, унинг вазифаси, биринчи навбатда, бошқа кўплаб иқтисодий фаолиятлар учун рағбатлантирувчи фактор бўлиб хизмат қилади. Мисол учун, корхоналар маҳсулотларни тарқатиш марказлари ва чакана савдо нуқталарига ташийди; ташкилотлар ўз ходимларини мижозлар, этказиб берувчилар, тартибга солувчилар ва ҳамкасблар билан учрашиш учун юборади; одамлар ишлаш ва дам олиш учун саёҳат қилишади. [7]

Транспортни хизматларини самарали ташкил этиш, корхоналарнинг харажатларни тежашга эришиш учун ишлаб чиқариш ва тарқатиш каналларини қайта ташкил этишга қатор имкониятларни тақдим этиши мумкин. Транспорт харажатларининг қисқариши, самарадорликни ошириш, янада рақобатбардош нархларни таклиф қилиш ва узоқроқ бозорларда сотиш учун рақобатлашиш учун энг мос етказиб берувчиларни танлаш қобилияти каби бошқа имкониятларни ҳам тақдим этиши мумкин.

Рақамли технологиялар транспорт тизими фаолиятига ҳам жорий этилганда бир қатор афзалликларни беради. Улар жумласига ташиш жараёни хусусиятларининг фаол ўзгариши ва етказиб беришлар занжирининг турли бўғинларида ахборот интеграциясини таъминлаш натижасида унинг мослашувчанлиги ҳамда транспорт-логистика хизматлари кўрсатиш ҳажмини ошишини киритиш мумкин. Ўз навбатида транспорт корхоналари фаолиятини рақамли трансформациялаш инновацияларни жорий этиш ва ташиш технологияларини рақамли иқтисодиёт шароитларига мослаштириш орқали хизмат кўрсатиш жараёнларини сифат жиҳатидан яхшиланишни таъминлайди

Транспорт корхонаси фаолиятини рақамлаштиришда моддий-техника салоҳияти даражаси ва уни модернизациялаш зарурати, шунингдек,

корхонанинг кадрлар салоҳияти ва ходимларнинг малакавий кўникмаларини оширишни рағбатлантириш тизими имкониятларини ҳисобга олиш лозим.

Масалан, ахборот технологияларидан фойдаланиш: иш жараёнларини ўзгартиради ва ишлаб чиқариш цикли давомийлигини қисқартириш орқали операцион самарадорликни оширади; эксплуатацион харажатларини камайтириш ва ёқилғи тежамкорлигига эришиш; транспорт воситаларининг туриб қолиши сони ва давомийлигини камайтириш, уларнинг юкланиш даражасини ошириш; транспорт-логистика хизматлари кўрсатиш ҳажми ва сифатининг ошишини таъминлайди.

Транспорт тизимида рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш унинг субъектлари фаолияти ривожланишнинг сифат жиҳатидан янги даражасига олиб чиқиш билан бирга, бошқарувнинг барча поғоналарида эркин ўзаро таъсир ва тайёргарликка асосланган бошқарув қарорларини кўллашга имкон беради. Чунончи, ягона электрон платформада юк ва йўловчи ташиш жараёнларини ташкил этиш ва бошқаришнинг автоматлаштирилган тизимини жорий этиш, йўловчилар учун мобил иловалар, ақилли (смарт) бекатлар ва бошқалар аҳоли ва иқтисодиёт тармоқлари учун керакли ҳажмда, оқилона баҳоларда кафолатланган ва сифатли транспорт хизмати кўрсатишга эришишни таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi pf-6079-son "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi farmoni;
2. Deloitte Digital., Telstra corporation limited., Taking leadership in a digital economy // Australia 2012. -№ 9. -p13;
3. Asian Development Bank., Capturing the Digital Economy: A Proposed Measurement Framework and Its Applications// № IV 2021. – p17.
4. Koźlak, Aleksandra. (2017). THE ROLE OF THE TRANSPORT SYSTEM IN STIMULATING ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. *Ekonomika Transportu i Logistyka*. 72. 19-33. 10.5604/01.3001.0010.6873.
5. Ministry of Transport of New Zealand., Contribution of transport to economic development Economic development and transport project // New Zealand. – 2016.
6. Lakshman, T. R., The wider Economic Benefits of Transportation: an Overview // International Trasport Forum// - Boston University, USA. – 2008. pp. 3-14.

“XOTIN-QIZLAR SPORTI” TA’LIM YO‘NALISHIDAGI TALABA- QIZLARNI KELGUSIDAGI PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHNING IJTIMOYIY-PEDAGOGIK ZARURATI

Raimov Xamid Soatovich

Termiz davlat universiteti “Sport boshqaruvi” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Zamonaviy ayollar sportida pedagogik va fiziologik tomondan bir qator hal etilmagan muammolar mavjud bo‘lib, ularni hal qilish davlatimiz tomonidan belgilab berilgan dolzarb vazifadir.

Kalit so‘zlar: xotin-qizlar sporti, talabalar, sport, didaktika, jisminiy tarbiya, jismoniy rivojlanish, modernizatsiyalash, universal texnologiyalar, vaznning oshishi, kamqonlik, ortroz, anemiya kasalliklari.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar kishilik jamiyatining oliy maqsadi bo‘lib kelgan - jismonan va axloqan barkamol, aqlan yetuk, ma’naviy boy insonni tarbiyalash muammosining yechimini topishga qaratilgan bo‘lib, bunda xotin-qizlar sportini rivojlantirish, bu yo‘nalishda talaba qizlarni kelgusidagi pedagogik faoliyatga tayyorlashning didaktik asoslarini takomillashtirish, kadrlarni tayyorlash tizimining natijali samaradorligini zamonaviy talablar asosida oshirib borish vazifasini qo‘yadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 3 iyundagi “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3031-sonli Qarori asosida jismoniy tarbiya va sport muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish, rivojlangan davlatlar tajribasini respublikamizda joriy etish va sinab ko‘rish muhim ahamiyat kasb etadi va har bir sport turining va sportchilarning yillik reytingini o‘lchaydigan ishlanma yaratish, mamlakatimizda sport muassasalari faoliyatini baholash mezonlarini ishlab chiqishni yo‘lga qo‘yish alohida dolzarblik kasb etadi.

Talaba qizlarni kelgusidagi pedagogik faoliyatga tayyorlashda jismoniy tarbiya mazmunini ilmiy asosda o‘rgatish, uning tashkiliy va texnologik asoslarini modernizatsiyalash, kelajakda rivojlanish tendensiyalarini ishlab chiqish pedagogika fani oldida turgan dolzarb masalalardan biri bo‘lib, aynan mana shu omillar tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilab beradi.

Universal texnologiyalar bilan bog‘liq globallashtirish jarayoni, ijtimoiy hayotda texnikaning jadallashuvi insonlar orasida kam harakat qilish, shuningdek, sog‘lom turmush tarziga rioya qilmaslik (yog‘li, xamirli maxsulotlarni me‘yoridan ortiqcha ist‘mol qilish, spirtli ichimliklarni ichish, tamaki chekish va h.k.) natijasida inson hayoti uchun xavfli bo‘lgan turli kasalliklarni keltirib chiqarmoqda. Xotin-qizlarning sport bilan shug‘ullanmasligi natijasida ularning talaygina qismida (30

yoshdan soʻng) vaznning oshishi, kamqonlik, ortroz, anemiya kasalliklari koʻzga chalinmoqda. Bu esa, kelajak avlodning sogʻlom kamol topishiga xavf solmoqda. Shu sababli, mamlakatimizda soʻnggi yillarda buyuk mʻnaviyatimizni tiklash barobarida sogʻlom turmush tarzini barcha fuqarolarga, eng avvalo, yoshlarga va qizlarga singdirish davlatimiz siyosatida ustuvor yoʻnalish qilib belgilanishi, ijtimoiy hayotimizning barcha sohalaridagi singari uzluksiz taʼlim tizimining barcha bosqichlarida faoliyat yuritayotgan oʻqituvchilarni zamon talablari va jahon andozalari asosida tayyorlash, ularning malakasini oshirish, ular tarbiyalayotgan yoshlarda jismoniy sifatlar, yuksak maʼnaviy madaniyat, axloq va maʼrifat fazilatlarini shakllantirish va singdirish muammolarining echimini topishni davr taqozo etmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 iyundagi “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ-3031-sonli Qarori asosida jismoniy tarbiya va sport muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish, rivojlangan davlatlar tajribasini respublikamizda joriy etish va sinab koʻrish muhim ahamiyat kasb etadi va har bir sport turining va sportchilarning yillik reytingini oʻlchaydigan ishlanma yaratish, mamlakatimizda sport muassasalari faoliyatini baholash mezonlarini ishlab chiqishni yoʻlga qoʻyish alohida dolzarblik kasb etadi.

Boʻlajak jismoniy tarbiya oʻqituvchilarini, yaʼni talaba-qizlarni kelgusidagi pedagogik faoliyatga tayyorlashda jismoniy tarbiya mazmunini ilmiy asosda oʻrgatish, uning tashkiliy va texnologik asoslarini modernizatsiyalash, kelajakda rivojlanish tendensiyalarini ishlab chiqish pedagogika fani oldida turgan dolzarb masalalardan biri boʻlib, aynan mana shu omillar tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilab beradi.

Davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri- maʼnaviy jihatdan barkamol, jismoniy va ruhiy jihatdan sogʻlom, Vatan sarhadlarini himoya qilish uchun jismonan chiniquqan, fidoyi insonni tarbiyalash, taʼlim va maorif tizimini takomillashtirish, milliy gʻoya asosida jismoniy, maʼnaviy va ruhiy jihatdan yangi avlodni voyaga etkazishga ijtimoiy zarurat tugʻilgan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev oldimizga mamlakatimizning barcha hududlarida ommaviy sportning inson va oila hayotidagi muhim ahamiyati, uning jismoniy va maʼnaviy sogʻlomlikning asosi ekanini targʻib qilish, hayotga katta umid bilan kirib kelayotgan yoshlarni zararli odatlardan asrash, ularga oʻz qobiliyat va isteʼdodlarini roʻyobga chiqarishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, ular orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish hamda maqsadli tayyorlash tizimini takomillashtirish borasida muhim va dolzarb vazifalarni qoʻydi.

Jismoniy tarbiya va sportga qiziqish, e'tibor qaratish, sportning biror-bir turi bilan shug'ullanish mantiqan fikrlash, xotira va diqqatni charxlaydi, bo'g'imlarning harakatchanligi yaxshilanib, kuch, tezlik, chidamlilik va qobiliyatni tarbiyalaydi. Bundan tashqari, qizlar uchun yuqori elka kamari, oyoq-qo'llar mushaklari ishi faollashib, organizmning hamma a'zolari va tizimlari ishi rag'batlantiriladi. Insonga ana shunday bebaho imkoniyatlarni beradigan sportga bolalarni qiziqtirish, ularni sport bilan mashg'ul qilish, avvalambor, oiladan boshlansa maqsadga muvofiqdir.

Talaba yoshlarning jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil qilish L.R.Ayrapetyans, T.S.Usmonxo'jaev, R.Abdumalikovlarning ishlarida o'rganilgan va muhim manba vazifasini o'tamoqda.

Adabiyotlar, ilmiy ishlanmalar tahlillaridan, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisini innovatsion faoliyatga tayyorlashda quyidagilarga e'tibor qaratish lozimligi aniqlandi: mo'ljallangan yangilikni yalpi va uning alohida bosqichlari muvaffaqiyatini bashorat qilish; yangilikni boshqa innovatsiyalar bilan qiyoslash, ulardan samaradorini tanlab olish, ularning eng ahamiyatli va aniqlik darajasini aniqlash; yangilikni tadbiiq etishning muvaffaqiyatlilik darajasini tekshirish; yangilikni tadbiiq etadigan tashkilotning innovatsion qobiliyatiga baho berish. Shu yo'nalishda qator dissertatsiyalar, ilmiy ishlar tahlil etildi.

Xulosa. Shunday qilib, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari, ya'ni "Xotin-qizlar sporti" ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talaba-qizlarni kelgusidagi pedagogik faoliyatga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini didaktik faoliyati natijasida talabalarning jismoniy tayyorligi, individual-psixologik xususiyatlari, ularning motivlar sohasi atroflicha o'rganilib chiqiladi, tadbirlarda jismoniy chiniqishga mo'ljallangan uzluksiz didaktik tizimni ta'minlaydigan metodik majmualar yaratiladi; turli musobaqalar, sog'lom turmush tarzini reklama qiluvchi tarbiyaviy tadbirlar: suhbatlar, kechalar, sport-shoular uyushtirilib, sport to'garaklariga jalb qilinadi, tahsil oluvchilarning jismoniy, ruhiy hamda intellektual qobiliyatlari o'stiriladi; oiladagi, sinf va maktabdagi pedagogik hamda psixologik muhit atroflicha o'rganilib, ularning hamkorligi rivojlantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020 yil 3 iyundagi PQ-3031-sonli Qarori.
2. Karimjonov.A. Erta yoshdagi bolalarda pnevmoniyaning kechishida Vaksinasiya BSJ .175,b

3. Karimov I.A. Sogʻlom avlod kelajagimiz mevasi // Xalq soʻzi, 2013, №4, B. - 3.
4. Masharipov Y. Sport psixologiyasi. – Samarqand: SamDu nashr-matbaa markazi, 2013. - 127 b.
5. Айрапетянц Л.Р. Развитие силовой категории студентов. Ташкенть: Укитувчи, 2017.- 122с.
6. Usmonxoʻjaev T., Xoʻjaev F. 1001 oʻyin. – T.: Ibn Sino nomidagi nashriyot, 2015. - 352 b.

XX ASRDAN KEYINGI XITOIY VA VYETNAM DAVLATLARI OʻRTASIDAGI ZAMONAVIY ALOQALAR

Sharipov Baxodir Faxridinovich
Yuqori chirchiq tumani 34- maktab

Annotatsiya. 1979-yildagi urush bu ikki davlat oʻrtasidagi munosobatlarga jiddiy putur yetkazdi. 1991-yildan imzolangan shartnomadan keyin esa bu davtlar asta-sekinlik bilan munosabatlarida ijobiy siljishlar roʻy bera boshladi. Aynqisa yangi asrdan boshlab bu ikki davlatlar koʻplab bir-birini qoʻllab-quvvatlovchi shartnomalar imzoladilar.

Kalit soʻzlar: Sotsialistik, kommunistik, iqtisodiy, ijtimoiy, assambleya

Vyetnam Kommunistik partiyasi Bosh kotibi Nong Duk Man va Vyetnam Sotsialistik Respublikasi Prezidenti Nguyen Min Tietning Xitoy Kommunistik partiyasi Bosh kotibi va Xitoy Xalq Respublikasi Raisi Xuning taklifi. Qingtao 2006 yil 15 va 17 noyabr kunlari Vetnamga davlat tashrifi bilan keldi. Tashrif doirasida Xitoy Kommunistik partiyasi Markaziy Qoʻmitasi Bosh kotibi va Xitoy Kommunistik partiyasi raisi Xu Szintao Xitoy Kommunistik partiyasi Markaziy qoʻmitasi Bosh kotibi Nong Duk Man bilan muzokaralar oʻtkazdi. va Vetnam Kommunistik partiyasi raisi Nguyen Min Tiet, shuningdek, Vetnam Bosh vaziri Nguyen Tan Dung va Vetnam Milliy Assambleyasi raisi Nguyen Phu Trong bilan alohida uchrashdi. Tomonlar oʻz partiyasi va davlatining holati, ikki partiya va davlat oʻrtasidagi fikr almashish va munosabatlar, shuningdek, xalqaro va mintaqaviy muammolar, jamoat manfaatlarini ifodalovchi va keng koʻlamli masalalar boʻyicha konsensusga erishish toʻgʻrisida xabardor qilinadi. savollar doirasi. Tomonlar bir ovozdan tashrif toʻliq muvaffaqiyat bilan yakunlanishi va Xitoy-Vyetnam munosabatlarida birinchi mushaklar kuchayishi, ikki mamlakat oʻrtasidagi doʻstlik va hamkorlikka erishilishiga kelishib oldilar.

Tomonlar ikki partiya va ikki davlat oʻrtasidagi munosabatlar doimiy ravishda mustahkamlanib borayotgani va rivojlanib borayotganidan mamnun ekanliklarini

bildiradilar va bir ovozdan Xitoy va Vetnam o'zlarining barcha eng muhim so'rovlarida umumiy strategik manfaatlarga ega ekanligiga ishonishdilar. Va chuqur o'zgarishlar va xalqaro vaziyat sharoitida Xitoy va Vetnam o'rtasidagi yaxshi jamiyat, do'stlik va xalqaro hamkorlikning mustahkamlanishi har ikki tomonning, ikkala mamlakat va xalqlarning asosiy manfaatlarini, shuningdek, mintaq va butun dunyoda tinchlik va taraqqiyotning farovonligini ta'minlab berdi.

Tomonlar jamiyatni yuqori darajada energiya bilan ta'minlash, partiya va hukumatning ma'lumotlari va yetakchiligi, sotsializm qurish yutuqlari va nazariyasi va amaliyoti bilan almashish, bo'limlar o'rtasidagi hamkorlik mexanizmidan to'liq foydalanishga kelishib oldilar. tashqi siyosat, milliy mudofaa, xavfsizlik va jamoat tartibini ta'minlash, savdo-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy va ta'lim sohalarida amaliy hamkorlikni rivojlantirish, yoshlar o'rtasidagi keng ko'lamli do'stona aloqalarni rivojlantirish, Xitoy-Vetnam do'stligi avlodan-avlodga o'tishi uchun zarur ahamiyat kasb etar edi. Tomonlar Tayyan-Vyetnam munosabatlarini "Uzoq muddatli barqarorlik, namuna va kelajak, yaxshi qo'shnichilik va do'stlik, har tomonlama hamkorlik" yo'nalishida rivojlantirish bo'yicha umumiy sa'y-harakatlarni amalga oshirishga qaror qilishdi.

Tomonlar Xitoy-Vyetnam ikki tomonlama hamkorlik boshqaruv qo'mitasining rasmiy tashkil etilishi va uning birinchi yig'ilishining o'tkazilishini ijobiy baholaydilar. Tomonlar bir ovozdan bu Xitoy-Vyetnam hamkorligini turli sohalarda makro boshqaruv, yagona rejalashtirish va integratsiyalashgan ishlab chiqarishni kuchaytiradi, muammolarni tartibga solish va hal qilishda yordam beradi, hamkorlikni rag'batlantiradi va boshqarishga yordam beradi va uzoq muddatli - uzoq muddatli hamkorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, deb hisoblaydi. muddatli, barqaror, sog'lom va barqaror rivojlanish.

Tomonlar ikki davlat o'rtasidagi savdo-iqtisodiy hamkorlikdagi siljishlardan mamnun. Tomonlar "afzalliklar bilan to'ldirish, o'zaro manfaat va g'alaba qozonish" tamoyilidan kelib chiqib, savdo-iqtisodiy hamkorlik ko'lamini yanada kengaytirish, uning sifati va darajasini oshirishga kelishib oldilar. Tovar ayirboshlashning yangi o'sish nuqtalarini faol ravishda ochish, o'zaro tovar ayirboshlashning yuqori sur'atlarini saqlab qolish, yangi maqsadga erishish uchun harakat qilish - 2010 yilga borib o'zaro tovar ayirboshlash hajmini 15 milliard AQSh dollariga yetkazish. Savdo tuzilmasini bosqichma-bosqich takomillashtirish, o'zaro savdoning muvozanatli rivojlanishi va barqaror o'sishiga erishish uchun barcha sa'y-harakatlarni amalga oshirish. Uzoq muddatli va o'zaro manfaatli hamkorlikni faol qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish

Tomonlar "Ikki tomonlama savdo-iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish va chuqurlashtirish to'g'risida"gi Bitimni imzoladilar, uni imkon qadar tezroq amalga

oshirishga, yaqin 5-10 yilga mo'ljallangan ikki tomonlama savdo-iqtisodiy hamkorlikning yo'nalishlarini har tomonlama belgilab olishga, eng ko'p yo'nalishlarni belgilashga bir ovozdan kelishib oldilar. hamkorlikning muhim yo'nalishlari bo'lib, ikki mamlakat o'rtasidagi savdo-iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishda faol rol o'ynaydi.

Shuningdek, tomonlar "Ikki iqtisodiy yo'lak va bir iqtisodiy zona" loyihasi bo'yicha hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha o'zaro anglashuv memorandumini" va iqtisodiy hamkorlikka oid boshqa hujjatlarni imzoladilar. Tomonlar ikki davlat chegarasidagi hududiy masalalarni hal etishdagi siljishlarni ijobiy baholamoqda. Tomonlar yaqin hamkorlikni davom ettirishga, yanada samarali va samarali choralar ko'rishga, quruqlikdagi chegarani demarkatsiya qilish va unda chegara belgilarini o'rnatish ishlarini jadallashtirishga kelishib oldilar, toki bu ish 2008-yildan kechiktirmay yakunlanishi kerak. quruqlikdagi chegara chizig'i va davlat chegarasidan tashqarida nazorat qilish tartibi to'g'risidagi yangi hujjatni imzolaydi. Bakbo ko'rfazi chegarasini delimitatsiya qilish to'g'risidagi kelishuvni va Bakbo ko'rfazidagi baliqchilik sohasida hamkorlik to'g'risidagi bitimni yanada amalga oshirish, ikki mamlakat dengiz kuchlarining qo'shma patrullarini tashkil etish va umumiy baliq ovlash hududlarida qo'shma resurslarni o'rganish va ushbu hududlarni birgalikda tekshirish bo'yicha ish olib borish, Asosiy kelishuvni amalga oshirishni tezlashtirish. Bakbo ko'rfazidagi kelishilgan hududlarda neft va gaz bo'yicha hamkorlik to'g'risida, transchegaraviy neft va gaz konlarini birgalikda qidirishni yo'lga qo'yish, baliqchilik ishlab chiqarishning normal tartibini ta'minlash, Bakboda baliqchilik, atrof-muhitni muhofaza qilish, dengizda qidiruv-qutqaruv ishlari sohalarida hamkorlikni faol rivojlantirish. Bay va boshqalar. Bakbo ko'rfazidan narigi suv zonasini delimitatsiya qilish bo'yicha muzokaralarni bir tekisda davom ettirish, ushbu akvatoriyani birgalikda rivojlantirish masalasi bo'yicha maslahatlashuvlarni faol olib borish. Tomonlar ikki mamlakat oliy rahbarlari erishgan tegishli konsensusga qat'iy rioya qilishga, dengiz masalalari bo'yicha muzokaralar mexanizmini qo'llab-quvvatlashni davom ettirishga, ikkalasi uchun maqbul bo'lgan asosiy va uzoq muddatli yechim topish uchun tinch muzokaralar yo'lga qat'iy rioya qilishga kelishib oldilar. tomonlar. Tomonlar Janubiy Xitoy dengizidagi barqaror vaziyatni saqlab qolish uchun umumiy sa'y-harakatlarni amalga oshiradilar, shu bilan birga ular mos modellar va zonalarini topish uchun birgalikda rivojlanish masalalarini faol ko'rib chiqadilar va muhokama qiladilar. Vetnam tomoni o'zining yagona Xitoy siyosatiga sodiqligini yana bir bor tasdiqlaydi, Xitoyni vatanni birlashtirish yo'lidagi buyuk ishida qo'llab-quvvatlaydi, uning "Ajrashga qarshi qonunini" qo'llab-quvvatlaydi, "Tayvan mustaqilligiga erishishga qaratilgan har qanday bo'linish harakatlariga

qat'iy qarshilik qiladi", Xitoyga tilaklarini bildiradi. imkon qadar tezroq birlashishga erishish.davlatlar. Vetnam Tayvan bilan hech qanday rasmiy aloqalarni rivojlantirmaydi. Xitoy tomoni Vetnam tomonining yuqoridagi pozitsiyasini yuqori baholaydi.

References

1. Вьетнам и Китай: партнёрство или временная передышка? // Военное обозрение URL: <https://topwar.ru/4814-vetnam-i-kitay-partnerstvo-ili-vremennaya-peredyshka.html> (дата обращения: 13.05.2018).
2. Вьетнамо-китайские отношения и спорные территории // Новости Вьетнама URL: <http://vietnamnews.ru/vietcin> (дата обращения: 13.05.2018).
3. Глобализация экономики Китая / Ред. В.В. Михеев – М.: Памятники исторической мысли, 2003. – 392 с.
4. Духовная культура Китая (энциклопедия): в 6 т. / Гл. ред. М. Л. Титаренко. М.: Восточная литература, 2006—2010.

МИГРЕНЬ У ВЗРОСЛЫХ

Достонбек Рустамович Жураев

Узбекский государственный университет физической культуры и спорта, Узбекистан, г. Чирчик
Dostonceek5@gmail.com

Аннотация. Нестерпимая и частая головная боль способна серьезно испортить жизнь, но, к счастью, на сегодняшний день мигрень прекрасно лечится. Вместе с врачами-неврологами мы обсудили, почему возникает мигрень, чем она опасна и можно ли ее избежать в домашних условиях

Ключевые слова: головная боль, мигрень, стресс, недосып, травмы

Annotation. An unbearable and frequent headache can seriously ruin life, but, fortunately, today migraine is perfectly treated. Together with neurologists, we discussed why migraines occur, how dangerous it is and whether it can be avoided at home

Keywords: headache, migraine, stress, lack of sleep, injuries

Введение. Мигрень – это не просто головная боль, это хроническое наследственное заболевание, при котором регулярно возникают приступы мучительной пульсирующей головной боли¹.

От обычной головной боли мигрень отличается тем, что, как правило, голова болит только с одной стороны, длится боль от 4 до 72 часов (если не принять обезболивающий препарат) и нередко сопровождается тошнотой, рвотой, боязнью яркого света и громких звуков, а также требует покоя.

Приступы мигрени начинаются внезапно и могут возникать при самых разных провоцирующих обстоятельствах. Естественно, что ни о какой учебе или работе во время приступа и речи идти не может. Именно поэтому мигрень занимает лидирующие позиции среди заболеваний, приводящих к социальной дезадаптации и влияющих на качество жизни.

Лечение мигрени у взрослых

Для лечения мигрени у взрослых существует медикаментозная и немедикаментозная терапия. Медикаментозная терапия включает в себя непосредственное лечение приступа мигрени для снятия болевого синдрома и профилактическое лечение. Если мы говорим про анальгетики, то предпочтительнее использовать препараты, которые содержат одно действующее вещество. Если они не помогают, тогда нужно принимать триптаны — препараты, созданные специально для купирования приступа мигрени.

Важно: анальгетики можно использовать не более 8-10 доз в месяц. Если потребность выше, тогда возникает риск развития другого типа головной боли — лекарственного абзуса.

Курсовое профилактическое лечение мигрени длительное: обычно рассчитано на один год. Препараты, используемые с этой целью, из разных групп, в том числе это антиконвульсанты, антидепрессанты, бетаблокаторы, а также ботулотоксин (назначается при хронической мигрени), и современные таргетные препараты — моноклональные антитела.

Моноклональные антитела блокируют один из основных медиаторов мигрени белок CGRP (кальцитонин ген-родственный пептид) или рецепторы чувствительные к этому пептиду, тем самым снижая вероятность начала приступа. Данная группа препаратов хорошо себя зарекомендовала, показывая наилучшую эффективность в профилактическом лечении мигрени. Препарат вводится подкожно, по назначению лечащего врача. Клинические исследования показали, что у большинства пациентов, отвечающих на терапию, эффект наступает в течение трех месяцев.

Результаты. При этом большое значение имеет и нелекарственная терапия, включая изменение образа жизни пациента. Например, взаимосвязь между развитием мигрени и определенными факторами образа жизни врач может установить на основе дневника головной боли, которые должны вести пациенты с мигренью. Очень часто у пациентов с мигренью сочетаются курение, эндокринологические заболевания и депрессия, либо повышенная тревожность. Недостаточно активный образ жизни, неправильное питание,

нарушение режима сна, а также стрессы влияют на риск развития приступа мигрени, поэтому необходимо привести в порядок свой распорядок дня.

— Немедикаментозные методы заключаются в профилактике триггеров приступов мигрени. В первую очередь, это корректирующие рекомендации в отношении образа жизни пациента: снижение уровня стресса, переход на здоровое питание, отказ от вредных привычек и т.п. Еще один эффективный немедикаментозный метод борьбы с мигренью — иглорефлексотерапия. Если мигрень сопровождается депрессией, тревогой дополнительно назначается психотерапия, когнитивно-поведенческая терапия — добавляет Екатерина Саморукова.

Также показывают высокую эффективность метод неинвазивной нейростимуляции первой ветви тройничного нерва с помощью портативных девайсов и транскраниальная магнитная стимуляция (ТМС). В тяжелых случаях рассматривают возможность хирургического лечения мигрени.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Профилактика мигрени в первую очередь направлена на то, чтобы снизить риск возникновения новых приступов. Для этого необходимо обратить внимание на свой образ жизни: избегать стрессов и волнений, иметь достаточный сон и отдыхать в течение дня. Эффективна диета с ограничением или полным исключением некоторых продуктов (орехи, твердые сорта сыра, алкоголь, цитрусовые, консервы, фастфуд и др.).

Также возможна превентивная медикаментозная профилактика мигрени, включающая в себя прием антидепрессантов и противосудорожных препаратов, моноклональных антител.

Важно: любые лекарства назначаются строго по согласованию с врачом!

Использованная литература

1. Мигрень. Илатова Е.Г., Вейн А.М. ММА им. И.М. Сеченова. Том 1, № 2, 1999. — 60-65 с.
2. Хроническая мигрень/ А.Р. Артеменко, А.Л. Куренков – М.: ИД «АБВ-пресс», 2012. – 488 с.
3. Менструальная мигрень. Табеева Г.Р. ММА им. Сеченова. Том 16, № 4, 2008. – 195-199 с.
4. Turaeva, N., et al. "Use of information technology in the field of sports games during training." Sports games 1.23 (2022): 106-114.

ANGKOR WAT: A JEWEL OF ANCIENT ARCHITECTURE AND CULTURAL HERITAGE

Kozimjon Olimov

Namangan state university

kozimjonoff26@gmail.com

Abstract. Angkor Wat, located in the northwestern region of Cambodia, is one of the most significant and awe-inspiring architectural wonders of the ancient world. This magnificent temple complex, dedicated to the Hindu deity Vishnu, showcases the epitome of Khmer civilization's ingenuity, creativity, and engineering prowess. This scientific article delves into the historical background, architectural features, cultural significance, and ongoing preservation efforts of Angkor Wat, exploring its impact on modern society and global heritage.

Keywords: Angkor Wat, Cambodia, Hindu temple, Khmer Empire, UNESCO World Heritage, Vishnu, ancient architecture, cultural heritage, temple-mountain, galleried temple, bas-reliefs, carvings, engineering, water management

Introduction: Angkor Wat, a UNESCO World Heritage site, was constructed during the Khmer Empire's peak, between the 9th and 15th centuries CE. Initially built as a Hindu temple, it later transformed into a Buddhist temple, reflecting the religious and cultural transformations in the region. Covering an area of over 162 hectares, Angkor Wat remains one of the largest religious monuments globally and continues to attract millions of visitors each year.

Historical Background: The origins of Angkor Wat can be traced back to the reign of King Suryavarman II, who ordered its construction in the early 12th century. The temple served as the centerpiece of his capital city, Yasodharapura, now known as Angkor Thom. The intricate carvings on the temple walls depict scenes from Hindu mythology and serve as a testament to the Khmer's deep religious and artistic inclinations.

Architectural Marvels: Angkor Wat exhibits a unique blend of temple-mountain and galleried temple architecture. Its layout reflects the Hindu cosmology, with the central tower symbolizing Mount Meru, the mythical home of the gods. The five towers represent the peaks of Mount Meru and are surrounded by a vast moat, symbolizing the cosmic ocean.

The temple's walls are adorned with intricate bas-reliefs that narrate various mythological stories and historical events. These carvings provide invaluable insights into the Khmer civilization, its political and social structure, religious beliefs, and artistic achievements.

The construction of Angkor Wat showcases the Khmer's remarkable engineering expertise. The temple's foundation rests on a system of sandstone blocks and laterite, which helps distribute the immense weight of the structure evenly. The use of a sophisticated water management system, including reservoirs and canals, facilitated agriculture, and provided for the temple's extensive water requirements.

Cultural Significance: Angkor Wat's cultural significance extends beyond its architectural marvels. As a religious site, it remains an essential place of worship for both Hindus and Buddhists. Pilgrims from across the globe visit the temple to connect with their spiritual roots and witness the magnificence of ancient art and architecture. Furthermore, Angkor Wat has become a symbol of Cambodian identity and resilience, surviving centuries of political turmoil and foreign invasions.

Preservation and Conservation Efforts: Despite its resilience, Angkor Wat faces several challenges, including environmental degradation, climate change, and increasing tourism. The Cambodian government, with support from UNESCO and other international organizations, has undertaken substantial efforts to preserve and conserve the site. Restoration projects, sustainable tourism initiatives, and archaeological research have been crucial in maintaining the temple's structural integrity and safeguarding its rich heritage.

Impact on Modern Society: Angkor Wat's influence extends far beyond Cambodia's borders. As a prominent UNESCO World Heritage site, it attracts tourists, scholars, and artists from around the world, fostering cultural exchange and understanding. Additionally, it serves as a source of inspiration for architects, artists, and historians, shaping contemporary architectural designs and artistic expressions.

Conclusion: Angkor Wat remains an awe-inspiring testament to the ingenuity and creativity of the Khmer civilization. Its majestic architecture, intricate carvings, and cultural significance continue to captivate the world. Through ongoing preservation efforts and responsible tourism, this ancient wonder is poised to endure for future generations, preserving its legacy as a jewel of ancient architecture and a symbol of Cambodia's rich cultural heritage.

References

1. Evans, D. (2007). «The Pre-Angkorian Temple of Preah Ko: A Study of Architectural Form and Its Place in Khmer Sculptural Tradition» *Asian Perspectives*, 46(1), 58-80.
2. Higham, C. (2001). *The Civilization of Angkor*. Phoenix Press. (Pages 90-120)

3. Dumarjay, J., Royere, D. (2001). «The Restoration of Angkor Wat: Approaches and Principles» World Archaeology, 32(3), 402-414.
4. Stern, P. (2015). Angkor and the Khmer Civilization. Thames and Hudson. (Pages 145-180)
5. UNESCO World Heritage Centre. (n.d.). Angkor. Retrieved from <https://whc.unesco.org/en/list/668>
6. Tarlow, S. (2019). The Archaeology of Power and Politics in Eurasia: Regimes and Revolutions. Cambridge University Press. (Pages 210-225)

МИНТАҚА ТУРИЗМИ САЛОҲИЯТИ ОМИЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Хусаинов Жаҳонгир Баҳодирович

Урганч давлат университети мустақил изланувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада Хоразм вилояти минтақаси туризми салоҳияти омиллари, унсурлари, таркиби, турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари ёритилган.

Abstract. In this article, the factors, elements, structure, types and their specific characteristics of the tourism potential of the Khorezm region are highlighted.

Аннотация. В данной статье выделены факторы, элементы, структура, виды и их специфические характеристики туристского потенциала Хорезмской области.

Калит сўзлар: Туризм, минтақа, туризм салоҳияти, иқтисодий салоҳият, ресурслар салоҳияти, омил.

Ключевые слова: Туризм, регион, туристический потенциал, экономический потенциал, ресурсный потенциал, фактор.

Key words: Tourism, region, tourism potential, economic potential, resource potential, factor.

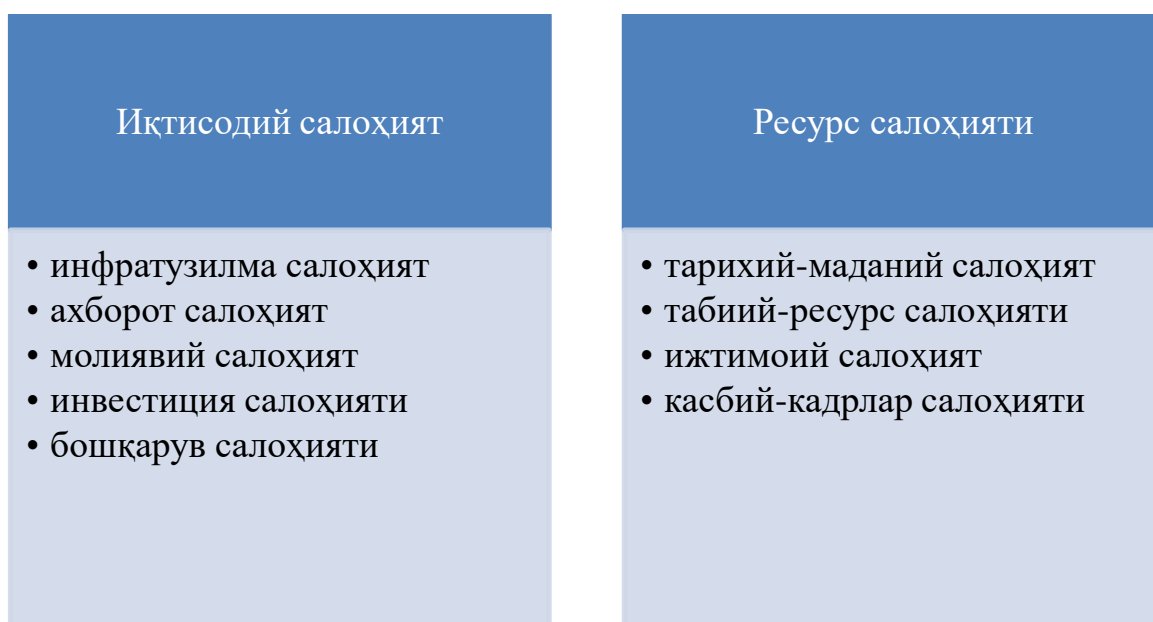
Минтақани туризми салоҳияти турли шарт-шароит ва омилларга боғлиқ бўлади ҳамда улар ўзига хос хусусиятларга эгаллиги билан ажралиб туради. Минтақанинг туристик салоҳияти таркибини аниқлаш муаммосига маҳаллий ва хорижий олимлар минтақанинг туристик салоҳияти унсур таркиби ёки география нуқтаи назаридан ёки ўзига хос туристик турлар нуқтаи назаридан кўриб чиққанлар. Бу эса кўплаб масала ва қарама-қаршиликларни келтириб чиқаради. Минтақа туристик салоҳиятини миқдорий ва сифат жиҳатдан баҳолаш ҳамда унинг қийматини бошқа минтақалар билан таққослашдан олдин унинг қайси таркибий қисмлардан иборатлигини аниқлаш лозим.

Минтақанинг туристик салоҳияти - табиий, тарихий ва маданий объектлар ва ҳодисалар, шунингдек, ҳудудда туристик фаолиятни ташкил этиш учун ижтимоий-иқтисодий ва технологик заруриятларнинг бирикмасидир [1]. Минтақанинг туристик салоҳияти таркибини ўрганишда асосий нуқта уни тизим сифатида кўриб чиқишдир. Тизим - бу бир-бири билан алоқада ва алоқада бўлган ва яхлит таълимни ташкил этувчи ўзаро таъсир қилувчи унсурлар тўпламидир [2].

Туризм соҳасининг ишлаши ва ривожланишини таъминлаш учун минтақа ўз ресурслари ва юқори даражадаги - мамлакат, қитъа, дунё салоҳиятларидан ҳам фойдаланади. Бошқа томондан, кўплаб минтақавий потенциалларнинг умумий туризм салоҳиятидаги аҳамияти минтақанинг ўзидан ташқарига чиқади (айрим минтақаларнинг маданий салоҳиятидан фойдаланиш бутун дунё аҳолиси томонидан амалга оширилади).

Умумий туризм салоҳиятига киритилган минтақа салоҳиятининг таркибини ҳисобга олган ҳолда улар орасида асосийларини ажратиш кўрсатиш лозим. Уларнинг таркибига уларнинг шаклланиши ва ривожланиши минтақада туризмнинг барқарор ишлаши ва ривожланишини таъминлашга қодир бўлганлар киради.

Тузилмавий жиҳатдан минтақанинг туристик салоҳияти ўзаро боғлиқ ва таъсир қилувчи салоҳиятлар тўплами сифатида ифодаланиши лозим: яъни, табиий ресурслар, тарихий ва маданий, иқтисодий ва ижтимоий салоҳият.

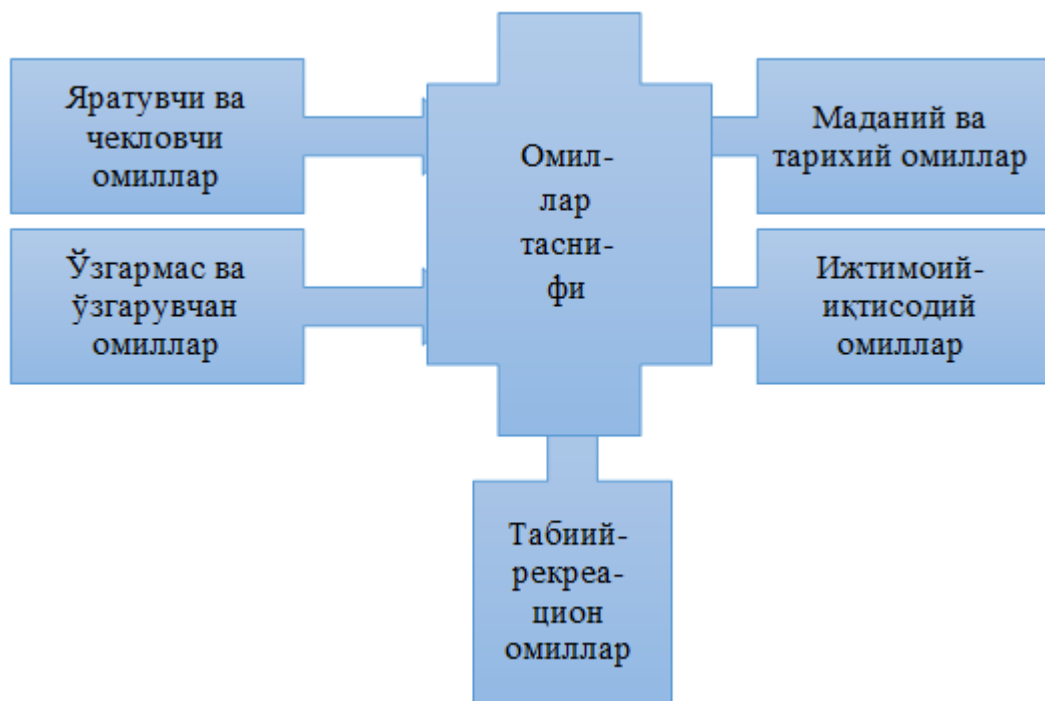
1-расм. Минтақанинг туризм салоҳиятининг унсурлар таркиби¹⁷

¹⁷ Муаллиф ишланмаси.

Туризм соҳасининг табиий ресурс салоҳияти - ўзларига (ва шунинг учун одамларга) зарар етказмасдан табиий тизимларнинг инсоният учун зарур бўлган маҳсулотларни бериш ёки у учун фойдали ишларни бажариш қобилияти. берилган тарихий тип; минтақанинг туристик фаолиятда табиий ресурслардан фойдаланиш имкониятларидир.

Мамлакатнинг иқтисодий салоҳияти табиий ресурслари, ишлаб чиқариш воситалари, меҳнат ва илмий салоҳияти, жамланган миллий бойлиги билан белгиланади [3]. Шунга асосан, минтақанинг туристик салоҳияти иқтисодиёт, унинг тармоқлари, корхона ва ташкилотларининг туристик маҳсулотни шакллантириш ва турли мамлакатлар аҳолисининг туристик маҳсулотларга бўлган эҳтиёжини қондиришга қодирлиги билан белгиланади.

Туризм соҳасининг иқтисодий салоҳияти минтақанинг туристик маҳсулотни такрор ишлаб чиқариш соҳасидаги қобилиятини, яъни такрор ишлаб чиқариш учун зарур бўлган потенциал фойдаланиладиган куч ва воситаларни тавсифловчи минтақанинг иқтисодий салоҳиятининг ажралмас қисмидир. Бу минтақавий даражадаги туристик маҳсулот сифатида ҳам қаралади. Бизни фикримизча, туризм салоҳиятини оширишга қуйидаги омиллар таъсир қилади (2-расм).

2-расм. Туризм салоҳиятини ошириш омиллари таснифи¹⁸

¹⁸ Муаллиф ишланмаси.

Юқорида келтирилган омиллар қуйидаги йўналишларда алоҳида гуруҳларга ажратилади:

1) Яратувчи ва чекловчи омиллар:

- мамлакатни рекреацион-географик жойлашуви;
- туризмни ривожлантириш сиёсати;
- саёҳат хавфсизлиги;
- аҳолининг даромадлари ўсиши;
- урбанизация;
- табиий ва маданий меросни мавжудлиги;
- инфратузилмани ривожланиши;
- ахборот технологиялари;
- меҳмонхона ва ресторан хизматлари даражаси;
- инсон ресурсларидан фойдаланиш;
- туристик маҳсулот, хизматлар ва нархлар сифати;
- туризм маҳсулотларни тарғиб ва реклама қилиш.

2) Ўзгармас ва ўзгарувчан омиллар:

- мамлакатдаги сиёсий вазият;
- демографик омиллар;
- молиявий-иқтисодий омиллар;
- ижтимоий омиллар;
- инновацион омиллар;
- халқаро омиллар;
- мавсумийлик.

3) Табиий-рекреацион омиллар:

- минерал сувлар ва шифобахш лойлар;
- иқлим;
- қулайлик;
- сув объектлари;
- ўсимлик ва ландшафтлар.

4) Маданий ва тарихий омиллар:

- тарихий ҳудудлар, архитектура иншоотлари ва мажмуалари;
- археологик қазилмалар жойлари;
- санъат ва тарих музейлари;
- халқ ҳунармандчилиги;
- байрам ва маиший маросимлар;
- фольклор жамоалар чиқишлари.

5) Ижтимоий-иқтисодий омиллар:

- қабул қилувчи ҳудуднинг иқтисодий ва географик ҳолати;

- turistlarни қабул қилувчи мамлакатларни иқтисодий даражаси;
- малакали кадрларни ижтимоий ва касбий таркиби;
- туристик инфратузилма ва жойлаштириш фондлари мавжудлиги;
- халқаро ва ички алоқаларни ривожлантириш;
- транспорт воситаларини такомиллаштириш;
- ҳудуд учун нархлар даражаси;
- аҳолининг реал пул даромадлари;
- таътиллار давомийлиги;
- туристик маршрутлар тўғрисидаги реклама.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Святохо Н.В. Концептуальные основы исследования туристского потенциала региона // Экономика и управление. 2007. №2. С.30-36.
2. Краткий экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. 3-е изд. - М.: Институт новой экономики, 2005. 1088 с.
3. Экономическая энциклопедия. - М.: Экономика, 1999.

KIBER JINOYATLAR VA ULARNI TERGOV QILISHNING SAMARALI USULLARI

Umarov Faxriddin Dilshodjon o'g'li
Ichki ishlar vazirligi Leytenanti

Annotatsiya. Mazkur maqolada kiber xavfsizlikni oshirish, ma'lumotlarni himoya qilish va kiber jinoyatlarga qarshi kurashishning asosiy samarali usullari yoritilib o'tilgan. Kiber xavfsizlikni oshirish o'z ichiga turli sohalarni oladi, shuningdek o'rganish va rivojlantirish jarayonini davom ettirish ham juda muhim hisoblanadi.

Kalit so'zlar: xalqaro, axborotni himoya qilish, internet, ma'lumot; kiberjinoyatlar, kibermakon, xalqaro hamkorlik, standart;

Ma'lumki zamonaviy dunyoda axborot jamiyat taraqqiyotining eng muhim tarkibiy qismiga aylandi desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Jamiyatning axborot jamiyatiga aylanishi shuni anglatadiki, har qanday shaxsiy ma'lumot ahamiyatli bo'lib bormoqda. Ayni paytda ma'lumot eng muhim qadriyatlardan biri sifatida tan olingan, shunga ko'ra, uning himoyasi uni qabul qilish va etkazishdan kam bo'lmagan muhim faoliyatdir. Masalan Arab bahori deb atalmish inqilobiy voqealar ommaviy axborot vositalari va siyosiy nutqdagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining roli bilan uzviy bog'liq bo'lib chiqdi. Misli ko'rilmagan axborot tarqatish tezligi Internet (asosan ijtimoiy tarmoqlar orqali) yashirinishni istagan rejimlarga qarshi harakatlari xalqaro miqyosdagi repressiv harakatlari jamoatchilik va axborot urushini olib borish bo'yicha etarli mahoratga ega

bo'lmagan. Hozirgi vaqtda globallashuv tendensiyalari va u olib keladigan muammolari kuchaymoqda.

Bunday sharoitda transmilliy kiberjinoyatlarga qarshi kurashishda barchaning ishtirok etish masalasi global qonun ustuvorligining salbiy oqibatlariga barham beradi. Kiberjinoyatchilik muammosining global mohiyatini tushunish juda muhimdir. Shunday qilib, hozirda kiberhujumlar nafaqat xususiy shaxslarning ishini falaj qilmoqda balki dunyodagi tuzilmalarni ham, ushbu turdagi hujumlardan himoyalaniшни amalga oshiradigandavlat organlari ham, davlat ham yo'q. Ehtimol kiber tahdid manbalari nafaqat xakerlar yoki ularning guruhlari, balki alohida davlatlar, terroristik, jinoiy guruhlari ham hisoblanadi. Kiberjinoyatlarga qarshi kurashishda kurashish vositalari va usullarini ishlab chiqishda jinoyatning latentlik darajasidan xabardor bo'lishi kerak

Kiber jinoyatlar, dasturiy ta'minot, axborot tizimlari va internet orqali amalga oshiriladigan qasddan kelib chiqqan jinoyatlar hisoblanadi. Ular, kiber-hujjatlarni hujjatlar portallari, bank hisobvarag'lar, shaxsiy ma'lumotlar va boshqa tarmoqlarga kirish orqali bajarilishi mumkin.

Ushbu kiber jinoyatlardan himoya olish uchun quyidagi samarali usullarni o'rganishingiz mumkin:

1. Yangiyoqlikning yuqori darajasini oshiring: Personal ma'lumotlaringizni himoya qilish uchun yangiyoqlikning yuqori darajasini oshiring. Parollaringizni kuchli, unikal va xavfsiz bo'lishiga ishonch hosil qiling. Biroq, bir parolni ko'p tizimga qo'lga kiritmaslik muhimdir.

2. Uyda tarmoqni himoya qiling: Uy tarmog'ingizni kuchli parolla himoya qiling. Wi-Fi tarmog'ingizga parol belgilab qo'ying va boshqa qurilmalarga uchishni cheklash uchun parolni almashtiring. Ma'lumotlarini tarqatmasdan oldin, hech kimning tarmog'ingizga kirishini ta'minlang.

3. O'zingizni ma'lumotlar to'plamidan himoya qiling: Ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlaringizni nazorat qiling. Shaxsiy malumotlaringizni maxfiy qilib saqlang, noma'lum odamlar bilan ulashinganlikni cheklab qoling va engillangan ma'lumotlarini biriktirib turishingizdan ehtiyot bo'ling.

4. Hojatiy dastur va ta'minotlardan foydalaning: Kiberjinoyatlarni oldini olish uchun, hujjatlar uchun xorijiy disklar yoki USB-flashlar ishlashdan oldin ulardagi viruslarni skanerlashingiz kerak. Ma'lumotlar to'plamini hisobga olgan tarmoq usullaridan foydalanishingiz muhim.

5. Kiber jinoyat tufayli to'lovni nazorat qiling: Bank hisobvarag'lar va onlayn to'lov jarayonlari bo'yicha qo'lda to'lov jarayonlarini nazorat qiling. Raqamlarni va shaxsiy ma'lumotlarni yaxshi ko'rib chiqing, to'lov saytlarining xavfsizlik

sertifikatlarini tekshiring va butun to'lov jarayonlaringizni ma'muriyat bilan bajarib turishga ehtiyot bo'ling.

Shuningdek ichki ishlarda kiber jinoyatlarni va ularni oldini olishning bir nechta samarali usullari mavjud. Bu usullar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

1. Kiber xavfsizlik sohasida xodimlarni ta'lim berish: Har bir huzurda xodimlarni kiber xavfsizlik haqida ta'limlantirish muhimdir. Bu, foydalanuvchilarning xavfsizlik protokollari va yaxshi amalga oshirishlari haqida bilimlarini oshiradi va ularni kiber jinoyatlar bilan uchrashish va ularni tushunishda yordam beradi.

2. Xavfsiz parollar va autentifikatsiya: Foydalanuvchilar uchun xavfsiz va kuchli parollar belgilash zarurdir. Parollar uzun bo'lishi, harflar, raqamlar va belgilar kombinatsiyasini o'z ichiga olishi lozim. 2-faktor autentifikatsiya kabi qo'shimcha xavfsizlik qo'llanmalari ham qo'llash tavsiya etiladi.

3. Maxfiylik sozlamalari va ma'lumotlarni shifrlash: Maxfiylik sozlamalari, ma'lumotlarni shifrlash va kiber xavfsizlik tizimlarini o'rnatish zarur. Bu tizimlar ma'lumotlarni yopish, uzluksizlikni ta'minlash va shaxsiy axborotlarga kirishni cheklashga yordam beradi.

4. Kiber xavfsizlikning monitoringi: Ichki ishlar o'rtasida kiber xavfsizlik holatini monitoring qilish kerak. Tizim administratorlari, kiber xavfsizlik tizimlarini o'rnatish, kiber seranglarni aniqlash va ularga tezlik bilan javob berishda muvaffaqiyatli bo'ladi.

5. Ma'lumotlar haqida bo'lgan xabarlar va xushnudlikning o'zi: Xodimlar va tashkilot a'zolari o'rtasidagi kiber jinoyatlar va xavfsizlik vazifalariga oid yangiliklarni yaxshi tarzda tarqatish lozim. Bu bilimlarni oshirish va odamlarni kiber jinoyatlar bilan uchrashish va ularni oldini olish bo'yicha ko'ngilli qilishda yordam beradi.

Bu usullar kiber jinoyatlarga qarshi o'z ma'lumotlaringizni himoya qilishda yordam beradi. Ammo, xavfsizlik sohasidagi yangiliklarni kuzatib borish va amaliyotlaringizni himoya qilish uchun murakkab usullardan foydalanish juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vardanyan A.V., Nikitina E.V. Расследование преступлений в сфере высокотехнологии и компьютерной информации [Investigation of Hi-Tech and Computer Information Crimes]. Moscow, Yurlitinform Publ.
2. Karpova D.N. Cybercrimes: a global issue and its solution. Vlast' = The Power no. 8, pp. 46–50. (In Russian).
3. Berd K. A war with many unknown quantities. Computerra, 2009, no. 20, pp. 26–29. (In Russian).

3. Zav'yalov S. International experience in fighting the propaganda of terrorism in the Internet. Zarubezhnoevoennoeobozrenie = Foreign Military Review, 2014, no. 4, pp. 34–39. (In Russian).
4. Khimchenko I.A. Informatsionnoeobshchestvo: pravovyyeproblemy v usloviyakhglobalizatsii. Kand. Diss.[Information society: legal basis in the conditions of globalization. Cand. Diss.]. Moscow, 2014. 174 p

KIBER JINOYATLARNI ANIQLASH USULLARI VA VOSITALARI

Umarov Faxriddin Dilshodjon o'g'li

Ichki ishlar vazirligi leytenant

Annotasiya. Ushbu maqola kiberjinoyatlarni aniqlash usullari va vositalarini qilish muammolariga bag'ishlangan. U kiberjinoyatlarni tergov qilishda sud-tibbiyot faoliyati sub'ektlari duch keladigan eng dolzarb va haligacha hal etilmagan muammolarni taqdim etadi. 2021 yil uchun kiberjinoyatlar bo'yicha batafsil statistik ma'lumotlar keltirilgan, bu esa ushbu muammoning dolzarbligini ko'rsatadi. Maqolada, shuningdek, kiberjinoyat nima ekanligi, uning asosiy xususiyatlari; virtual izlar nima, ular qanday izlanadi, tuzatiladi va olib tashlanadi. Bu borada ko'plab olimlarning fikrlari, ularning tahlili va bahosi keltirilgan. Maqolada turli xil gadjetlar egalari ko'pincha ekranning narigi tomonida o'tirgan jinoyatchiga ishonishlari va u bilan qanday kurashish kerakligini tushunishga yordam beradi. Ushbu turdagi jinoyatlarga qarshi kurashish uchun kadrlar tayyorlashda qanday muammolar mavjud. Shu qatorda ish yakunida huquq-tartibot idoralari oldida turgan muammolarni hal etish yo'llari ham qisqacha bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kiberjinoyat, jinoyatni tergov qilish, kibermakon, virtual oyoq izlari.

Kirish. Kiberjinoyat virtual makondagi ijtimoiy xavfli qilmish bo'lib, uni kompyuter texnologiyalari va boshqa axborot telekommunikatsiya vositalari yordamida modellashtirilgan kiberjinoyat deb ta'riflash mumkin. Kiberjinoyatga kompyuter tizimi yoki tarmog'ida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda sodir etilishi mumkin bo'lgan har qanday jinoyat kiradi «Kiberjinoyatchilik» tushunchasi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan foydalangan holda, virtual tarmoqda dahshat solish, virus va boshqa zararli dasturlar, qonunga zid axborotlar tayyorlash va tarqatish, elektron xatlarni ommaviy tarqatish (spam), xakerlik hujumi, veb-saytlarga noqonuniy kirish, firibgarlik, ma'lumotlar butunligi va mualliflik huquqini buzish, kredit kartochkalari raqami hamda bank rekvizitlarini o'g'irlash (fishing va farming) va

boshqa turli huquqbuzarliklar bilan izohlanadi. Shu o'rinda kiberterrorizm va uning jamiyat hayotiga solayotgan xavfining ko'lami ham oshib borayotganini ta'kidlash joiz. Kiberterroristik harakat (kiberhujum) - komp`yuterlar va axborot kommunikatsiya vositalari yordamida amalga oshirilgan, odamlarning hayoti va sog'lig'iga bevosita xavf tug'diradigan yoki potentsial xavf tug'dirishi mumkin bo'lgan, moddiy ob'ektlarga katta zarar etkazishi yoki shunga olib kelishi mumkin bo'lgan, ijtimoiy xavfli oqibatlarining boshlanishi yoki maqsadi bo'lgan siyosiy sababdir. Zamonaviy terrorchilar uchun kibermakondan foydalanishning jozibadorligi kiberhujumni amalga oshirish katta moliyaviy xarajatlarni talab qilmasligi bilan bog'liq.

Bugungi kunda mamlakatimizda joriy etilayotgan zamonaviy raqamli texnologiyalar, fuqarolarimizga qator qulayliklar va imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Shuningdek, kiberjinoyatlar va kiberhuquqbuzarliklarni tergov qilish va ularni aniqlash, bartaraf etish hamda oldini olish bo'yicha zarur qarorlar qabul qilish, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqishda ishtirok etish, kiberterrorizm, kiberekstremizm, uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashish, davlat organlari manfaatlariga hamda kiberxavfsizligiga tahdid soluvchi kiberhatarlarni aniqlash va ularga qarshi kurashish, kiberjinoyatlar bo'yicha tergovga qadar tekshiruv va dastlabki tergovni o'tkazish, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirish, fuqarolarning huquq va erkinliklariga tahdid soluvchi kiberjinoyatlarning sodir etilishiga imkon yaratuvchi sabablar hamda shart-sharoitlarni aniqlash va bartaraf etish kabi muhim vazifalarni bajarishlari lozim.

So'nggi paytlarda ijtimoiy tarmoqlarda saytlarni buzib kirish, virusli dasturlar tarqatish kabi holatlar juda kòp uchramoqda. Kiber jinoyatlar hozirgi globallashuv davrida jiddiy muammolardan biriga aylandi. Kiber-jinoyatchilik atamasi kompyuterlar, tarmoqlar yoki internetni qamrab oluvchi jinoiy faoliyatni nazarda tutadi. Kiber-jinoyatning umumiy misollari quyidagilardir:

- dentifikatsiya o'g'irlanishi;
- Phishing;
- Hacking;
- Jinoiy harakatlarga olib keladigan har qanday axmoqlik yoki yolg'onchilik;
- Spyware.

Kiber jinoyatlarga qarshi kurashish uchun IT-kompaniyalar har doim inson omilini hisobga olishlari kerak, chunki hozirgi vaqtda tajovuzkorlar ijtimoiy muhandislik usullaridan faol foydalanadi. Kiberjinoyatlar asosan moliyaviy daromad olish maqsadida amalga oshiriladi. Yangi texnologiyalar zamonida yangicha atamalar bilan ham tanish bo'lishimiz zarur. Ulardan biri "Kiberhujum".

Kiberhujum ko'pincha siyosiy sabablarga ko'ra bo'ladi. Kiberterrorizm esa, vahima yoki qo'rquvni keltirib chiqarish uchun elektron tizimlarni buzishga qaratilgan. Hozirgi kunda eng keng tarqalgan kibertahdidlardan biri zararli dastur - bu kiberjinoyatchi yoki xakerlarning qonuniy foydalanuvchilar kompyuterini buzish yoki shikastlash uchun yaratgan dasturiy ta'minotdir. Ko'pincha nomaqbul elektron pochta ilovasi yoki qonuniy ko'rinishdagi yuklab olish orqali tarqaladigan zararli dasturlar kiberjinoyatchilar tomonidan pul ishlash yoki siyosiy sabablarga ko'ra kiberhujumlarda foydalanilishi mumkin. Hozirgi vaqtda insonlarni kiberhujumlardan himoya qilish maqsadida boshqa davlatlar qatorida O'zbekiston Respublikasida ham yangi va birqancha samarali qonun hujjatlari ishlab chiqilmoqda. Vaqt o'tishi bilan himoya usullari yaxshilanmoqda. Tahlilchilar kiber jinoyatchilar kelajakda xavfsizlik tizimlarini mustaqil o'rganishga qodir bo'lgan sun'iy intellektdan foydalanishni boshlashlari haqida ogohlantirmoqda. So'nggi yillarda AI texnologiyasi kiber tahdidlardan himoya qilish uchun faol foydalanilmoqda. Kiberxavfsizlik korporativ madaniyatning tobora muhim qismiga aylanib bormoqda, ammo bu tendentsiya kompyuter tizimlari foydalanuvchilari orasida keng tarqalmadi. Internet tarmog'idagi ayrim ma'lumot va xabarlar buzg'unchilik, jinoyatchilik harakatlariga undabgina qolmay, balki bunday axborot tarqatish usullaridan turli ekstremistik guruhlar, buzg'unchi tashkilotlar, kiberterrorizm vakillari hamda ko'plab firibgarlar foydalanishga harakat qilmoqdalar. Bunday urinishlar o'z navbatida jinoyatchilikning yangi turlarini "kashf" etishda va jinoyatning globallashtirishida katta rol o'ynab kelmoqda. Ana shunday "kashfiyot"lardan biri — kompyuter jinoyatchiligi qisqa vaqt ichida o'zining "yuqori cho'qqisi" ga ko'tarildi. Yuqorilardagidan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, axborot texnologiyalarisohasi jadal rivojlanib borayotgan zamonda u bilan bog'liq turli tuman muammolar yuzaga kelmoqda. Shunday ekan, internet xavfsizligini ta'minlash va bu kabi jinoyatlarning oldini olish faqatgina davlatning emas, balki internet xizmatidan foydalanayotgan har bir mustaqil shaxsning ham burchi hisoblanmog'i darkor. Xodimlarni kiberxavfsizlik asoslariga o'rgatish ushbu sohada xarajatlarni yanada samarali rejalashtirishga yordam beradi.

Davlat xavfsizligini ta'minlash har qanday davlat oldida turgan eng muhim vazifalardan biri bo'lib, shuning uchun ham davlat hokimiyati organlari amaldagi qonunchilikni doimiy ravishda nazorat qilib boradi, strategiya va xavfsizlik dasturlarini ishlab chiqadi. Davlat organlarining bu boradagi muvaffaqiyatli faoliyati sodir etilayotgan kiberjinoyatlar sonining kamayishiga olib keladi. Kiberjinoyatlarning oldini olish maqsadida ichki ishlar organlari xodimlarining ommaviy axborot vositalarida chiqishlari, ichki ishlar organlarining vakolatli

bo'linmalari o'zaro yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yishi, oliy ta'lim muassasalarida nafaqat asosiy bilimlarni o'rganadigan intizomni joriy etish zarur. kiberhujumlar tushunchalari, balki ularga qarshi kurashish usullari.

Xulosa. Mamlakatimiz Jinoyat kodeksida axborot texnologiyalari sohasiga oid yetti moddasida va boshqa qonun hujjatlarida axborot tizimlari, internet tarmog'idagi axborotdan foydalanuvchilar, provayderlar, ommaviy axborot vositalarining va boshqalarning javobgarligi to'g'risidagi ayrim qoidalarining yetishmasligidir. Shu sababli O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga o'zgartishlar (o'zgartirish va qo'shimchalar)ni ishlab chiqish va belgilangan tartibda kiritishning real zarurati vujudga keldi. Jinoyat kodeksiga o'zganing mulkini o'g'irlash (o'g'irlik, firibgarlik, tovlamachilik), aloqa tarmoqlari, shu jumladan Internet bilan bog'liq jinoyatlarni tartibga solish bo'yicha axborot tizimi va ma'lumotlarga ruxsatsiz kirish, plastik va kredit kartalar orqali pul mablag'larini yechib olish bilan bog'liq ma'lumotlarni qo'shib, o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish maqsadga muvofiq, deb hisoblayman. Zamonaviy voqelikni hisobga olgan holda "kiberjinoyat"ning kompleks tushunchasini belgilash uchun ushbu jinoyatlarning asosiy elementlarini aniqlash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish va ushbu ijtimoiy xavfli qilmishlarni tergov qilish metodologiyasini ishlab chiqish zarur.

Foydalangan adabiyotlar

1. Salayev N.S., Ro'ziyev R.N Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishga oid milliy va xalqaro standartlar. Monografiya ., - T.: TDYU, 2018, 139-b.
2. Карпова Д.Н. Киберпреступность: глобальная проблема и её решение. //Власть. №8. 2014. С. 46-50
3. Anorboyev A.U Kiberjinoyatchilik, unga qarshi kurashish muammolari va kiberxavfsizlikni ta'minlash istiqbollari. Monografiya - T.: Milliy gvardiya instituti, 2020. - 324 b.
4. Нестерович С.А. Проблемы расследования преступлений, которые стоят перед сотрудниками следственных органов. // Вестник науки и образования. №8. 2018. С. 46-49.
5. Борова Д.М. Расследование киберпреступлений // Пробелы в российском законодательстве. №2. 2018. С. 173-175.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА АКМЕОЛОГИК МАДАНИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТ СИФАТИДА

Исмоилова Адолат Анваровна

Тошкент давлат педагогика университети катта ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу илмий тезис акмеологик маданиятнинг келажакдаги ўқитувчиларни шакллантиришдаги муҳим роли ва унинг ижтимоий-педагогик зарурат сифатидаги аҳамиятини ўрганади. Акмеология шахсий ва касбий ривожланиш фани сифатида ўз касбида устун бўлиш учун зарур кўникма ва муносабатларга ега бўлган ўқитувчиларни тарбиялашда ҳал қилувчи рол ўйнайди.

Калит сўзлар: акмеология, акмеологик маданият, ўқитувчи, ижтимоий-педагогик зарурат

Таълимнинг доимий ўзгарувчан манзарасида ўқитувчиларнинг билим ва шахсий ўсишни осонлаштирувчиси сифатидаги роли ҳеч қачон муҳимроқ бўлмаган. Бугунги ўқитувчиларга нафақат мавзу бўйича тажриба бериш, балки 21-аср муаммоларини ҳал қилиш учун талабаларнинг яхлит ривожланишини таъминлаш ҳам ишониб топширилган. Бунинг учун келажакдаги ўқитувчилар орасида акмеологик маданиятни ривожлантириш ижтимоий-педагогик зарурат сифатида пайдо бўлади.

Акмеология шахсий ва касбий ривожланиш фани сифатида шахсларга ўзларининг тўлиқ салоҳиятларига еришиш ва танлаган соҳаларида енг юқори кўрсаткичларга еришиш имкониятини беришга қаратилган. Ўқитувчилар таълими шароитида акмеологик маданият ўз-ўзини англаш, доимий ўсиш ва мукамалликка тинимсиз интилишни рағбатлантирадиган муносабат, қадриятлар ва амалиётлар мажмуини ўзида мужассам етган. Бўлажак ўқитувчилар трансформацион ўқитувчи бўлиш учун саёҳатларини бошлаганларида, акмеологик маданиятни ривожлантириш муҳим аҳамиятга ега.

Акмеологик маданиятнинг илдизларини 20-аср бошларида Корнилов ва Леонтиев каби рус психологларининг кашшоф ишларидан излаш мумкин. Уларнинг шахслар ўзларининг енг юқори салоҳиятига еришишлари учун зарур бўлган шароитларни ўрганишлари ушбу ривожланаётган соҳага асос яратди. Акмеологиянинг ўқитувчилар таълимидаги долзарблиги унинг нафақат ўз мавзуларида билимдон, балки ўз ўқувчиларини илҳомлантириш ва муваффақиятга йўналтириш учун тўғри фикрлаш ва маҳорат билан жиҳозланган ўқитувчиларни шакллантириш қобилиятидадир.

Бугунги таълим манзараси тез технологик ютуқлар, ўқувчиларнинг турли еhtiёжлари ва ўзгарувчан global ижтимоий-иқтисодий муҳит билан ажралиб туради. Бундай шароитда ўз ўқувчилари учун мослаштирилган ўқув тажрибаларини мослаштира оладиган, янгилик қила оладиган ва осонлаштира оладиган келажакдаги ўқитувчиларни тайёрлаш жуда муҳимдир. Акмеологик маданият ўқитувчиларнинг ушбу динамик таълим муҳитида ривожланиши учун муҳим асос яратади.

Ушбу илмий тезиснинг асосий мақсади бўлажак ўқитувчиларда акмеологик маданиятни ривожлантириш ва унинг ижтимоий-педагогик зарурат сифатидаги аҳамиятини ўрганишдир. Ушбу мақсадга еришиш учун куйидаги мақсадларга эришилади:

Акмеологик маданиятнинг назарий асосларини ва унинг ўқитувчилар таълими контекстидаги аҳамиятини ўрганиш.

Ўқитувчиларни тайёрлаш дастурларида акмеологик маданиятни ривожлантиришга ёрдам берадиган асосий омилларни аниқлаш.

Акмеологик маданиятнинг ўқитиш амалиёти ва талабалар натижаларига таъсирини ўрганиш.

Ўқитувчилар таълимида акмеологик маданиятни тарбиялашнинг ижтимоий-педагогик оқибатларини ўрганиш.

Таълим сиёсатчилари ва муассасаларига акмеологияни ўқитувчиларни тайёрлаш дастурларига киритиш бўйича тавсиялар бериш.

Ушбу тадқиқот келажакдаги ўқитувчиларни тайёрлаш ва ўқитишнинг ўзига хос контекстида акмеологик маданиятни ривожлантиришга қаратилган. Назарий асосларни, асосий омилларни ва педагогик таъсирларни ўрганиб чиқиб, тадқиқот акмеологик маданиятнинг самарали ва малакали ўқитувчиларни тайёрлашда муҳим ролини ёритишга қаратилган.

Ушбу тадқиқотнинг аҳамияти ўқитувчиларни ўқитиш дастурларини, таълим сиёсатчиларини ва бошқа манфаатдор томонларни акмеологик маданиятнинг муҳимлиги тўғрисида хабардор қилиш салоҳиятидадир. Ўқитувчилар таълимида акмеологияни ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик зарурлигини тушуниш таълим тизимидаги трансформацион ўзгаришларга йўл очиб бериши мумкин, бу еса ўқитувчиларнинг ўзгариш агентлари ва талабалари учун умрбод таълимни осонлаштирувчиси сифатида имкониятларини кенгайтиришга олиб келади.

Ушбу тадқиқот учун кенг қамровли маълумотларни тўплаш учун аралаш методларни тадқиқ қилиш усули қўлланилади. Миқдорий маълумотлар ўқитувчилар таълими дастурларида акмеологик маданиятнинг тарқалиши ва таъсирини баҳолаш учун сўровномалар ва сўровномалар орқали тўпланади.

Сифатли маълумотлар интервью ва фокус-гурӯх муҳокамалари орқали хизматдан олдинги ўқитувчилар ва ўқитувчи ўқитувчиларнинг тажрибалари ва истиқболлари ҳақида чуқурроқ маълумот олиш учун олинади.

Аралаш методларни қўллаш орқали ушбу тадқиқот келажакдаги ўқитувчиларда акмеологик маданиятнинг ривожланиши ва унинг ижтимоий-педагогик оқибатлари тўғрисида аниқ тушунча беришга қаратилган.

Акмеологик маданиятнинг кейинги авлод ўқитувчиларини шакллантиришдаги аҳамиятини ўрганиш бўйича ушбу саёҳатга чиқар еканмиз, ушбу тадқиқот натижалари таълим сифатини ошириш ва ўқитувчиларни ижобий ижтимоий ўзгаришларнинг катализатори сифатида кучайтиришга қаратилган саъй-ҳаракатларга ҳисса қўшади деб умид қиламиз.

Хулоса. Бўлажак ўқитувчиларда акмеологик маданиятнинг ривожланиши замонавий таълимда ижтимоий-педагогик зарурат сифатида юзага келади. Ушбу илмий тезис акмеологик маданиятнинг назарий асосларини, унинг ўқитувчилар таълими контекстидаги долзарблигини ва уни етиштиришга ёрдам берадиган асосий омилларни ўрганиб чиқди. Аралаш усуллардаги тадқиқот ёндашуви орқали биз акмеологик маданиятнинг ўқитиш амалиётига таъсири ва унинг таълим сифатини оширишга қўшган ҳиссаси ҳақида қимматли тушунчаларга ега бўлдик.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Novak, J. D., & Goswami, D. (2016). Learning How to Learn: How to Succeed in School Without Spending All Your Time Studying. TarcherPerigee.
2. Pajak, E., & Muniak, D. (2019). Developing Acmeological Culture in Future Teachers: A Case Study. Journal of Teacher Education, 70(3), 258-269.
3. Richardson, V. (2013). Theories of Professional Development: A Menu of Options. In Handbook of Research on Teacher Education (pp. 141-160). Routledge.
4. Senge, P. M. (2006). The Fifth Discipline: The Art & Practice of The Learning Organization. Currency Doubleday.

**ЧАКАНА САВДО ТАРМОҒИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ
ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАЛАРИ****Аминова М.С.***Урганч давлат университети Менежмент ва маркетинг кафедраси
доценти, PhD***Ахмедов Ш.Қ.***Урганч давлат университети таянч докторанти*

Аннотация. Ушбу мақолада чакана савдо тармоғини ривожлантиришнинг илғор хорижий давлатлар тажрибалари ўрганилган.

Аннотация. В данной статье рассматривается опыт передовых зарубежных стран в развитии розничной торговой сети.

Abstract. This article examines the experiences of advanced foreign countries in the development of the retail trade network.

Калит сўзлар: Савдо, чакана савдо тармоғи, чакана савдо, хорижий тажриба, савдо корхоналари.

Ключевые слова: Торговля, розничная сеть, розничная торговля, зарубежный опыт, торговые предприятия.

Key words: Trade, retail network, retail, foreign experience, trade enterprises.

Жаҳон иқтисодиётининг барқарор ривожланиши, турли тармоқ ва соҳалари, давлат, уй хўжалиги ва тадбиркорлик сектори ўртасидаги макроиқтисодий нисбатларнинг самарали амал қилишида савдо тармоғи фаолият рақобатбардошлиги аҳамиятли таъсир кўрсатмоқда. Ривожланган давлатларда аҳолига савдо хизматлари асосан супермаркет ва гипермаркетлар тизими орқали кўрсатилиб, уларнинг жами савдо айланмасидаги улуши Буюк Британияда 89 фоиз, Германияда 85 фоиз ва Францияда 80 фоизни ташкил этмоқда [1]. Сотилаётган товарлар сифатига кафолат бериш, аҳолига юқори маданиятли савдо хизматларини кўрсатиш ва истеъмолчилар ҳуқуқларининг ҳимоясини таъминлаш учун имкониятлар яратилган. Чунки, шу йўл билан замонавий моддий-техника базани яратиш, сифатли савдо хизматларини кўрсатиш, молиявий ҳолатини мустаҳкамлаш, иқтисодий самарадорлигини ошириш, шунингдек рақобатбардошликни кучайтириш имконияти яратилади.

Жаҳонда савдо корхоналари рақобатбардошлиги ва иқтисодий самарадорлигини ошириш борасида глобал маконда улгуржи-тақсимот марказлари ҳамда самарали логистик тизимларни ривожлантириш, маҳсулотларга қўшимча ишлов бериш, қадоқлаш, сақлаш, ташиш ва сотиш

жараёнларини ташкил этишнинг ягона миллий марказини шакллантириш, товарларни минтақалараро қайта тақсимлаш жараёнлари тадқиқ этилмоқда. Савдо корхоналарини ташкил этишда инновацион ёндашувлардан фойдаланиш, замонавий харидорнинг маънавий-руҳий ҳолатини моделлаштириш, савдо муносабатлари иштирокчилари ўртасидаги ўзаро таъсир ва бизнес-моделнинг янги шакллари жорий этиш, харидорлар билан ўзаро алоқаларни мустаҳкамлаш учун сотиш каналларини яқинлаштириш, конвергенция жараёнларини намоён этувчи таъминотчилар, магазинлар, интернет-майдончалар билан ҳамкорликни кучайтириш устувор тадқиқот йўналишларидан ҳисобланади.

Халқаро даражада савдо хизматларини кўрсатувчи АҚШ, Япония, Англия ва Франция каби давлатларнинг савдо корхоналари рақобатбардошлиги ва иқтисодий самарадорлигини оширишнинг илғор тажрибаларидан мамлакатимизда фойдаланиш лозим. Бунда ушбу давлатларда супермаркет, гипермаркет ва савдо марказлари ўртасидаги рақобатнинг кучайиши натижасида улар ихтисослашувининг чуқурлашиш жараёнлари эътиборга олинishi лозим. Ушбу давлатларда савдо сервис турларини юқори даражада ташкил этилганлигининг асосий омиллари сифатида истеъмол товарлари бозорини товарлар билан тўйинганлиги, харидорлар учун савдо корхоналари ўртасидаги рақобат, аҳолининг турмуш даражаси ва маданий савияси каби омиллар саналади.

Ўзбекистонда савдо сервисини сифатли ва юқори даражада ривожлантириш учун АҚШдан савдо автоматлари билан савдо қилишни, Япониядан харидорларга бўлган улкан савдо муомаласи ва ҳурматни ўрганишни, Англиядагидек сотилган товарларни муаммосиз дўконларга қайтариб беришни ва катта чегирмаларни, Франциядан посилка орқали савдони ташкил этишни, сотувчи-маслаҳатчиларнинг юқори билимга эгаллиги ва харидорлар учун махсус автобусларни ташкил этишни жорий қилиш, бизнинг фикримизча мамлакатимизда ҳам “савдо сервис” энг сифатли ва юқори савиядаги “Шарқона савдо сервисига” айланиб, савдо корхоналарининг рақобатбардошлиги ва иқтисодий самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Рақобатбардошлигининг ошиши, фойдасининг кўпайиши натижасида эса савдо корхоналарининг моддий-техника базаси ҳам ривожланади. Ана шуларга асосан, хориж мамлакатларида чакана савдо тармоғини ривожланиши бўйича етарли тажрибалар тўпланган.

Россия тажрибаси. Мамлакатда 2018 йилдан 2021 йилгача бўлган даврда чакана савдода ўзгаришлар ўзига хос таҳлилий маълумотларга эга. Яъни, чакана савдо тармоқларини ривожлантириш бўйича мамлакатнинг

истиқболли ҳудудларини ўрганиш доирасида барча субъектлар ривожланиш йиғма индекси ва бозор сиғими каби қисмлар бўйича таҳлил қилинади [6]. Бугунги кунда савдо соҳаси Россия иқтисодиётининг энг жадал ривожланаётган тармоқларидан биридир. Янги асрнинг биринчи ўн йиллигининг ўрталарига келиб, ўндан ортиқ савдо компаниялари бир вақтнинг ўзида йиллик соф даромад бўйича миллиард долларлик маррани босиб ўтишди ва алоҳида йирик дўконларнинг айланмаси нуфузли саноат корхоналарининг ишлаб чиқариш ҳажмлари билан таққосланадиган бўлди.

АҚШ тажрибаси. Чакана савдо тармоғи таъминот занжири бўйлаб бошқа тармоқларга, шу жумладан харидорлар, дистрибьюторлар ва ишлаб чиқарувчиларга кучайиб бормоқда. АҚШ чакана савдо структурани ўзгартирадиган жараёнлар. Чакана савдо корхоналарининг миқёси бўйича тузилмаси куйидагича [1]: 75 фоизга яқини ёлланма меҳнатдан фойдаланадиган ўрта ва йирик корхоналар ва 25 фоизга яқини ёлланма меҳнатдан фойдаланмайдиган кичик ва энг кичик чакана корхоналардир. Шу билан бирга, чакана савдо корхоналарини бирлаштириш, савдо капиталини кўпайтириш ҳамда кичик ва ўрта дўконлар тармоғини ривожлантиришга қарама-қарши тенденциялар ҳам мавжуд.

Япония тажрибаси. Япония чакана саноати мураккаб бозор, деб номланади ва энг йирик бозор ҳисобланади. Ўтган йиллар давомида мамлакатнинг чакана сектори ўртача ўсишни кўрсатмоқда. Ҳозирги кунда Япония бўйлаб тарқалган 3124 та савдо маркази, 52417 та дўкон ва 240 та дўкон мавжуд [3]. Шинжуку Исетан универмагада чакана савдо кунига тахминан 720 миллион JPY ни ташкил қилади. Мамлакат Токио Олимпия ўйинларига тайёргарлик кўраётганда миллий чакана савдо томонидан тахминан 2020 триллион мамлакат пул бирлигига етиши кутилмоқда. Бошқа мамлакатлар билан таққослаганда, Японияда электрон тижорат нисбати нисбатан паст. Аммо, кўплаб хизмат кўрсатувчи провайдерлар бозорга киришган. 2012 рақамлар асосида маиший электроника ва техника онлайн чакана савдо туркумидаги 21 фоиз, кийим 18 фоиз, озиқ-овқат ва ичимлик 12 фоиз, уй ва мебель ва бошқа маҳсулотлар 6 фоиз ва 43 фоиз тўғри келади. Япониянинг онлайн чакана сектори эски истеъмолчилар орасида рақамли технологияларга қаршилик туфайли секинлашди [5]. Иқтисодиёт, савдо ва саноат вазирлигининг бизнесдан истеъмолчига электрон тижорат сўровига кўра, Японияда онлайн чакана савдонинг бозор ҳажми 2021 йилда 20,7 трлн., шу жумладан товарларда 13,3 трлн., хизматларда 4,6 трлн. ва рақамли маҳсулотларда 2,8 трлн. бирликни ташкил этди.

Италия тажрибаси. Мамлакатда чакана савдо 2023 йил май ойида ўтган ойга нисбатан 0,7 % га ўсди, бу январь ойидан бери энг кўп ва апрел ойида 0.2 % кенгайишидан бошлаб қарз олиш харажатларининг юқорилигини намойиш этди [7]. Чакана савдо фаолияти ҳажми бўйича 0,2 % га ўсди, бу даврда кескин инфляцион босимга қарамай италиялик истеъмолчиларнинг кучли талабини акс эттирди. Чакана савдо асосан ноозиқ-овқат товарлари савдосининг 1,1 фоизга ўсиши билан қўллаб-қувватланди, бу эса озиқ-овқат маҳсулотларини сотиш учун 0,2 фоизга секинлашди. Йиллик асосда чакана фаолият май ойида 3 % га юқори бўлиб, ўтган ойда эса 3,2 % га ошди.

Германия тажрибаси. Германияда чакана савдо 2023 йил май ойида ойига 0.4 % га ўсди ва бир ой олдин пастга қараб қайта кўриб чиқилган 0.7 % ўсишдан секинлашди, аммо текис ўқишнинг бозор прогнозларидан ошиб кетди [7]. Ноозиқ-овқат маҳсулотларини сотиш 0.5 % га ошди, онлайн ва почта орқали сотиш эса 3.1 % га камайди. Шу билан бирга, озиқ-овқат чакана савдоси 1.4 % га тушиб кетди, чунки озиқ-овқат нархи бироз тушди. Шу билан бирга, чакана савдо 2022 йил май ойига нисбатан 3.6 % га паст бўлди, озиқ-овқат нархи 23 ойга тушди. Германия Европадаги энг йирик истеъмол бозори бўлиб, ЯИМ ҳажми 3,386 миллиард ва сотиб олиш қобилияти 1,893 миллиардга тенг бўлди. Натижада, чакана савдо сектори янги бизнес, савдо ва сармоя киритиш учун кўплаб имкониятларни намойиш этишда давом этмоқда. Чакана савдо сектори топ-3 немис саноатига тегишли бўлиб, улардан олинадиган йиллик даромад ҳажми 525 миллиард ва 2018 миллион кунлик миқдорлар сонига тенг бўлди. Немислар пулни озиқ-овқат, ичимликлар, тамаки, кийим-кечак, пойабзал, косметика, танани парвариш қилиш воситалари, мебель, маиший техника ва соатлар ва аксессуарлар каби дам олиш буюмлари каби тоифаларга сарфлайдилар. 300 000 га яқин корхона Германия чакана саноатига тегишли бўлиб, уларнинг аксарияти кичик ва ўрта корхоналардир. Саноатда тахминан 3261 миллион киши ишлайди. Чакана савдо корхоналарининг тахминан 20 фоизи келажакда ўз инвестицияларини оширишни режалаштирмоқда. Инвестицияларнинг аксарияти маркетинг, бизнес ускуналари, ўқитиш ёки электрон бизнес соҳаларида амалга оширилади.

Туркия тажрибаси. Туркиядаги хусусий ёрликлар Phandom брендлари сифатида ҳам танилган. Phandom brands томонидан сотиладиган маҳсулотларда ўзларининг қадоклаш ёрликлари билан маҳсулот сотадиган чакана сотувчилар мавжуд. Phandom брендининг яхши намунаси Туркиядаги Мигрос ташкилоти бўлиб, Eti chocolate ва Ulker каби миқдорларга маркали қандолат маҳсулотларини сотади ва Мигрос chocolate ёрлиғи билан

Ўзларининг чегирмали қандолат маҳсулотлари билан бирга сотади. Хусусий ёрлиқли маҳсулотлар ва маркали маҳсулотлар ўртасида нарх фарқи бўлади. Фарқ маҳсулот сифатига қараб эллик фоизгача юқори ёки паст бўлиши мумкин. Қадимги бўлса-да, ушбу стратегия иқтисодий бузилишлар пайтида ва истеъмолчилар инфляциянинг кучли таъсири остида кўпроқ бюджетга эга бўлган пайтда самаралидир. Ушбу стратегиянинг ижобий томонига қараб, [Туркия харидлари](#) бўйича фрилансерлар ушбу стратегияни амалга ошириши ва унинг келажагини ҳал қилиши мумкин [7]. Ҳозирги вақтда Туркияда сотиладиган ичимликлар ва озиқ-овқат маҳсулотларининг 25 фоизи хусусий ёрлиқли маҳсулотлар ташкил этади. Турк брендлари [кўп каналли чакана](#) савдо шаклига жуда мослашган. Кўп каналли чакана савдо Туркияда электрон тижоратнинг тез суръатларда ўсиши ва сўнгги йил ичида бозор улушларига эришишга имкон берди. Туркиядаги ҳар бир машҳур бренд ушбу тенденцияга, яъни савдо фаолиятига тезда мослаша олади.

Хулоса шуки, юқорида ўрганилган мавжуд тажрибалар чакана савдо тармоғини ривожлантириш янги йўллари ва усуллари ишлаб чиқишга имкон беради, шунингдек чакана сотувчилар ўртасидаги ташкилий ўзаро муносабатлар тизимининг ривожланиш йўналишини белгилайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Белькова Г.Д. Организация розничной торговли. Учеб. пособие. - Иркутск: Изд-во ИГУ, 2005. - с.17
2. Eurostat.,Euromonitor, ATKeany.
3. <https://www.allianceexperts.com/retail-opportunities-in-japan/>
4. <https://medium.com/procurement-and-sourcing-hub/future-of-turkey-retail-industry-f9ebb93b8e63>
5. <https://oosga.com/e-commerce/jpn/>
6. <https://www.retail.ru/articles/monitoring-ekspansii-riteyla-za-3-goda-kuda-idet-oflayn-roznitsa/>
7. <https://tradingeconomics.com/germany/retail-sales>

A GLANCE AT THE HISTORY OF THE UZBEK LANGUAGE

Boshmanova Dildora Maxram's daughter
the teacher of Kokand State Pedagogical Institute
dildoraboshmanova8@gmail.com

Abstract. This article analyzes the linguistic views of well-known scientists who made a significant contribution to the development of the science of linguistics, and their activities in the field of science.

Keywords: grammar, culture, discourse, speech etiquette, logic, psycholinguistics, paradigm.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвистические воззрения известных ученых, внесших значительный вклад в развитие науки о языкознании, и их деятельность в области науки.

Ключевые слова: грамматика, культура, дискурс, речевой этикет, логика, психолингвистика, парадигма.

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslik ilmi rivojiga munosib hissa qo'shgan taniqli olimlarning lingvistik qarashlari, fan doirasida olib borgan faoliyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: grammatika, madaniyat, nutq, nutq odobi, mantiq, psixolingvistika, paradigma.

Language and culture are the means of proving that any nation is a nation. These two concepts are inseparable and regularly require each other. Language reflects culture in all its aspects, and culture cannot be fully expressed without language. Currently, new fields are emerging in the science of linguistics, and work related to the study of the text problem is developing rapidly.

They are working based on the achievements of a number of areas such as psycholinguistics, linguistics and cultural studies. The purpose of this is to determine the place of the factor of the person who creates speech and perceives it in the linguistic activity, and on the other hand, to study the semantic, linguistic and cultural features of the text in more depth. Linguistic and cultural issues related to the concept of language and culture, which attract everyone's attention in the field of linguistics, are being researched by many linguists, but have not found a complete solution.[1]

The great encyclopedist Beruni in his work "Geodesia" says that the emergence and development of every science is caused by the demands of human life. According to him, the sciences of grammar, language and logic are also a derivative of this need. The great thinker of the East, Abu Nasr Farabi, writes about the importance of lexicology, grammar, and logic in speaking correctly, making

logical conclusions, and creating a meaningful and beautiful speech: When we come to the issue of teaching and learning, how to express and express thoughts, how to ask and how to answer, we affirm that the first knowledge about this is the science of language, which gives names to objects and incidental events." [2] The second science is grammar. . He teaches how to arrange the names given to bodies, and how to structure discourses and sayings expressing the arrangement of substance and accident, and their results. The third science is logic. It teaches how to arrange figurative sentences according to logical figures to produce certain conclusions. With the help of these conclusions, we learn what we do not know and make judgments about what is true and what is false.

In "Nightmare", which was created by Kaikovus in 1082-1083 and is considered one of the great works of ancient Eastern pedagogy, instructive thoughts about speech etiquette and culture were also expressed. The work consists of 44 chapters, its 6-7 chapters are about speech etiquette. Through his advice to his child, the author encourages the reader to speak pleasantly, politely, appropriately, and not to talk unnecessarily. It is not a sign of wisdom to be polite and to talk a lot, reminding that when speaking, one should think and keep in mind the conclusion arising from each thought, one should be humble, one should behave modestly among people. .. "O child, even if you are an eloquent person, keep yourself lower than those who know, so that you will not become invalid in the time of eloquence. Know a lot, say little, if you know little, don't say much, because a fool talks a lot, they say that silence is the reason for health. Even if he is an intelligent person who talks a lot, people call him stupid..." [3]

In the rules and instructions called speech etiquette, speaking simply and appropriately, speaking briefly and meaningfully, being rude, cursing, criticizing, maintaining speech etiquette in front of elders and teachers, speaking correctly, truthfully and boldly, speaking alone there is talk about fatness, condemnation of begging and others. The peculiarity of Central Asian oratory was that it primarily served the interests of the regime of that time. This is evidenced by the fact that the masters of the art of oratory in this period were referred to as nadims, storytellers, masalgoys, qiraatkans, problematgoys, preachers, goyandas, maddohs, kasidakhans. But the people of common sense who correctly understand that the creator of the language is the people and that it, first of all, serves the people, have always correctly understood its social essence. Navoi's speeches as a statesman in front of the working people and his opinions about language are proof of this.

The great poet Alisher Navoi, the patron of the classic Uzbek literary language, showed the riches of the Uzbek language with all his creativity as a standard bearer of speech in the Turkish language. Navoi demonstrated that it is

possible to create great works in the Uzbek literary language. The poet mentions that every language has its positive and negative aspects in his work "Muhokamat ul-lughatayn". Navoi's works "Muhokamat ul-lughatayn", "Mahbub ul Qulub", "Nazmul Jawahir" are beautiful examples of speech composition in Uzbek language and contributed a lot to its development. In his "Mahbub ul Qulub" he says: "Language is a tool of speech with so much honor and is also speech that if it is disrespectful, it is a disaster for the head...", that is, language is a tool of speech with so much honor, if it is inappropriate if it is used it is a disaster of the language.

Special recognition should be given to scientists who are seriously engaged in this issue in Uzbek linguistics. Uzbek linguists S. Ibrohimov, O. Usmonov, E. Begmatov, L. Khojaeva, B. Orinboev, A. Rustamov, S. Inomhojaev, R. Kongurov, S. Karimov, T. In the works of Kurbanov, A. Abdurakhmonov, A. Nurmonov, N. Mahmudov, T. Kudratov, Y. Tojiyev, N. Hasanova, H. Tojimatov, O. Koldosheva, B. Kh. Rakhmatullayeva, Sh. Iskandarov, a number of theories related to speech culture thoughts are expressed. It is known from the works of the authors whose names have been highlighted that today in Uzbek linguistics, a lot of research has been conducted on speech culture and its theoretical issues.

Conclusion. In conclusion, if we look at the history of Uzbek speech culture, since ancient times, this field has been given a lot of attention under the name of "Speech etiquette", and in the following centuries, especially in certain periods of the 19th and 20th centuries, more attention was paid to it is noticeable that it has weakened. However, in the following years, a lot of work was done in this field. The granting of the status of the state language to the Uzbek language has created a great opportunity for the conduct of state affairs, education, training, promotion and campaigning in this language in our republic.

References

1. M.Qoshg'ariy "Devonu lug'otit turk". Tom. I, II, III, indeks lug'at Tb 1960-63-67.
2. Қўнғуров Р. ва б. Нутқ маданияти ва услубияти асослари. Т., Ўқитувчи. 1992.
3. Маҳмудов Н. Маърифат манзиллари. Тошкент: «Маънавият», 1999.
4. Джамолиддинова, Дильноза Мирходжиддиновна. "ТЕРМИН ВА СЎЗНИНГ ФАРҚЛИ ХУСУСИЯТЛАРИ." МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА 3.5 (2020).
5. Jamoliddinova, Dilnoza. "The poetical actualization of terms in the literary works (As the sample of the works of askad mukhtar, abdullah kahhor and

- ulmas umarbekov)." International Journal of Psychosocial Rehabilitation 24.6 (2020): 2597-2602.
6. Makhramovna, B. D. (2023). Methodical Views of Nizamiddin Mahmudov. World of Science: Journal on Modern Research Methodologies, 2(3), 149-154.
  7. Makhramovna, B. D. (2023). SYMBOL OF LANGUAGE AND NATION. Conferencea, 135-140.
  8. Makhramovna, B. D. (2022). NIZOMIDDIN MAHMUDOV'S VIEWS ON MODERN LINGUISTICS. Gospodarka i Innowacje., 24, 312-315.
  9. Boshmanova, D. (2023). Nizomiddin Mahmudovning lingvistik qarashlari. Qo'qon DPI. Ilmiy habarlar.
  10. Boshmanova D. (2023). HOZIRGI O'ZBEK TILSHUNOSLIGI TARAQQIYOTIDA PROFESSOR NIZOMIDDIN MAHMUDOVNING XIZMATLARI. Jurnal.namdu.uz 3 (3), 676-681
  11. Boshmanova D. (2023). Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'zbek tilining imlo qoidalarini o'rgatishning zamonaviy usullari. 14th- International Conference on Research in Humanities, Applied Sciences and Education Hosted from Berlin, Germany. May 27th 2023. 158-154.

LINGUISTIC BASIS OF TEACHING THE UZBEK LANGUAGE

*Boshmanova Dildora Maxram's daughter
the teacher of Kokand State Pedagogical Institute
dildoraboshmanova8@gmail.com*

Аннотация. Языковое отношение к слову и предложению у учащихся формируется в процессе усвоения теоретических знаний, развития абстрактного мышления и выражает понимание влияния друг на друга семантической и грамматической стороны языка.

Ключевое слово: Родной язык, графика, орфография, фонетика, графика, морфология, синтаксис.

Annotation. Students' linguistic attitude to words and sentences is formed in the process of mastering theoretical knowledge, developing abstract thinking and expresses an understanding of the influence of the semantic and grammatical sides of the language on each other.

The key word: Native language, graphic, orthographic, phonetics, graphics, morphology, syntax.

The content of teaching the mother tongue in schools is adapted to the task of our state for the school at the current stage of society's development. These tasks

are multifaceted, and their fulfillment is aimed at developing the minds of students, giving them ideological-political, moral, aesthetic and labor education. As a result of teaching the mother tongue, the students will be able to express their thoughts grammatically correct, stylistically clear, meaningful, following the tone and write the spelling correctly. This task is a unique feature of the Uzbek language as a subject of study, and it is carried out in connection with general educational tasks aimed at forming the student as a person.

The content of the knowledge provided in the native language course is about the sound structure of the Uzbek language and the methods of expressing sounds in written speech (phonetic and graphic); about the change of words and the connection of words in a sentence (grammatical, that is, morphological and syntactic); about the morphemic structure of the word and the methods of word formation (about word formation); about the lexical-semantic group of words (lexicological); knowledge of the correct writing principles of the Uzbek language and the use of punctuation marks (orthographic and punctuation). This knowledge is manifested, firstly, in grammatical, phonetic, and word formation concepts, and secondly, in graphic, orthographic, and punctuational rules. In addition, the Uzbek language course includes phonetic, graphic, morphological, syntactic and other skills and competencies.

In the process of language learning, work is also carried out on the formation of students' skills common to many other educational subjects (interdisciplinary skills). In pedagogy, such interdisciplinary skills include analysis, synthesis, abstraction (visualization of language phenomena), generalization, grouping, comparison, etc. Properly working on the formation of these skills in students provides an opportunity to activate their educational activities and successfully acquire knowledge. Special skills and cross-curricular skills are formed in the educational process without separating from each other. The knowledge to be imparted and special skills to be developed in students are recorded in school programs and state educational standards. In the opinion of Professor Nizomiddin Mahmudov, it is necessary to choose the knowledge that will be the basis for the conscious mastering of the language and the formation of graphic and spelling skills in primary grades. In the field of phonetics and graphics, students acquire knowledge that allows them to correctly understand the sound composition of a word, the specific characteristics of vowels and consonants, the importance of sound in a word in differentiating its meaning, as well as the ability to consciously determine the ratio (connection) between the sound and graphic form of a word, and to write the word correctly. From the field of morphology, knowledge of great practical importance for conscious mastering of the word and its correct use was

selected. Elementary school students learn word groups (noun, adjective, number, pronoun, verb) at different levels starting from the 1st grade. From syntax, the program includes knowledge about the sentence as a speech unit, the connection of words in a sentence, primary and secondary clauses.

Regarding the morphemic structure of the word, the important signs of each morpheme, their importance and their influence on each other in the word are given in the amount necessary for elementary school students to understand and use them to write words correctly. The "Vocabulary" section is not provided separately in the program, but students will get information about lexical-semantic groups of words (synonyms, antonyms), their lexical meanings in the process of studying word groups and word structure. The elementary school mother tongue course in grades 1-4 is designed taking into account the interrelated study of all aspects of the language. In one class, elementary knowledge of phonetics, vocabulary, grammar, and word formation is given. Such a construction of the course requires studying all aspects of the language as a whole phenomenon that interacts with each other. Such an approach to language learning allows you to direct the educational process to solving the task of developing students' speech.

Until now, mother tongue and reading subjects were taught separately in primary classes. Now, a single subject called "Mother language and reading literacy" has been established, combining these two subjects. The subject of reading consisted mainly of artistic style texts conveying abstract concepts. The texts and poems selected for the new textbook are artistic, informative, and scientific-popular texts that help the child to enter social life. More emphasis is placed on colorful images and interesting tasks. Importantly, now there will be a "Teacher's Book" for teachers, and an "Exercise Book" for students. Old textbooks focus on teaching language structure. In the new textbooks, more emphasis is placed on the lexicological and semantic aspects of the language than on the language structure. That is, the main attention is focused on aspects such as the word, its meanings, substitutes, places of use, vocabulary. Texts taken from current textbooks emphasize didactic importance rather than appropriateness for the child's age. The presented didactics are based on age-appropriate texts and poems on interesting topics. Together with the writers, the texts were reworked. Words in the textbooks that might be unclear were left unexplained. In new textbooks, words that are difficult for a child to understand are placed in a special dictionary at the back of the textbook. In addition, special exercises have been developed on them.

Teaching children to compose a text helps to improve the following qualities in them: - how well the concepts of the environment are formed; - thinking skills, - information analysis skills; - observation in relation to reality; - to react; - to draw a

conclusion about the event. Various methods, didactic games, visual aids also help us in this. For example, colorful pictures depicting various events will come in handy. Each student is given individually prepared pictures by the teacher in the reinforcement part of reading lessons or as homework.

Compiling a text based on pictures is of great importance for the growth of children's worldview, the increase of love for literature, the increase of vocabulary, the texts they compose, and the development of the skills of understanding and understanding the text in reading lessons. In this process, the help of parents to children is very important. Our parents should help us to connect and match the sentences corresponding to the picture. In the process of composing a text, the reader consciously composes it. Being able to use each word in its place will greatly help him to understand and understand the basic meaning of the texts that he will encounter later in class and in extracurricular situations. It is very important to develop the culture of communication in students starting from the 1st grade.

References

1. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...// O'zbek tili va adabiyoti. – T., 2012. – B.10.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis// O'qituvchi. – T., 1995. – B.232.
3. K. Qosimova, A. N e'matova. 2-sinfda ona tili darslari. — T.: Cho'lpon, 2004.
4. Kizilhan, P., & Dildora, B. (2023, June). LANGUAGE AND CULTURE: THE PROBLEM OF THE RELATION AND INTERACTION. In Proceedings of International Conference on Educational Discoveries and Humanities (Vol. 2, No. 7, pp. 176-184).
5. Makhramovna, B. D. (2023). Methodical Views of Nizamiddin Mahmudov. World of Science: Journal on Modern Research Methodologies, 2(3), 149-154.

**ABDULLA AVLONIY ASARLARI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF
O'QUVCHILARINI VATANPARVARLIK RUXIDA TARBIYALASH**

Nizomova Baxtiniso Yusupovna
TDPU 1- kurs magistranti

Annotatsiya. Avloniyning asarlari orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, milliy xavf va uning qadriyatini o'zlashtirish, vatanga xizmat va muhabbatga chidamli bo'lishini ta'minlaydi. Bu esa O'zbekistonning kelajagi uchun o'z munosabatlarini, xizmatini va uning tarixiy yurishlarini oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: darslik, muallim, maktab, vatan, jaholat, g'aflat istiqbol axloq, tarbiya, odob.

Ma'lumki "Vatanparvarlik", "rux" va "tarbiyalash" so'zlari o'zbek adabiyoti va tariqiy ma'ruzalarida odatda ishlatiladigan asosiy mazmuniy so'zlar hisoblanadi. Ular "vatangacha muhabbat va ulug' til bilan uning g'arb qilishiga qadar ko'rinadigan uning beg'ubor muhabbat" (O'zbek adabiyoti tarixi, G'. Qosimov), "o'z vataniga xizmat qilish" va "millatning barchasini yo'qotmasdan yaxshi ko'rgan ta'lim" (Milliy adabiyoti tarixi, G. Sulaymonov) kabi ma'no va kontekstda ishlatiladi.

Agar siz "vatanparvarlik ruxida tarbiyalash" so'zlarini boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalash va vatanga muhabbatini oshirish maqsadida ishlatmoqchi bo'lsangiz, bu tarbiya usul va maqsadlarini nazorat qilishga oid bir to'g'ri tavsif emas. Bu holatda, bu so'zlar sizning xususiy maqsadingiz uchun ishlatilgan so'zlardir va Abdulla Avloniyning asarlariga oid emas.

Abdulla Avloniyning asarlari, boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruxida tarbiyalash uchun katta potensialga ega. Bu asarlarda o'quvchilarga vatanga muhabbat, milliy xizmat, adolat va mehnat muhim mazmunlar sifatida aks etadi. Quyida, o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash uchun muhim ko'rsatmalarni beraman:

1. "Qahramonlik va vatangacha muhabbat haqida hikoyalar:" Avloniyning "Vatan hami, vatan" kabi qahramonlik va vatanga muhabbatni ko'rsatadigan qisqacha hikoyalari o'quvchilarda milliy xavf, uning uchun kurashish va qahramon bo'lishning ehtirosini oshirishga yordam beradi.

2. "Tarixiy asarlar:" Avloniyning tarixiy asarlari, o'quvchilarga o'zbek xalqining tarixiy yurishi va urf-odatlarini haqida tushuncha beradi. Bu asarlar orqali o'quvchilar, o'zbekiston mustaqil davlatining qadriyatini tushunishadi va o'z tarixiy bag'riga xizmat qilishga ham e'tibor qaratadilar.

3. "Milliy xalq maqollarini o'rganish:" Avloniyning asarlari o'quvchilarga o'zbek xalq maqollarini, atoqliklarini o'rganish imkoniyatini beradi. Bu maqollar o'zbek adabiyoti va ularning milliy identifikatsiyasini tushunishga yordam beradi.

4. "Milliy madhiyalar va poeziyalar:" Avloniyning milliy madhiyalar va poeziyalari o'quvchilarga vatanga hizmat qilish, milliy rahbarlarni hurmat qilish, vatandoshlariga xizmat qilishning ahamiyatini oshirishga yordam beradi.

5. "Milliy adabiyot haqida tahlil va muloqotlar:" Avloniyning asarlari ustida o'quvchilar bilan tahlil va muloqotlar o'tkazish, ularning o'zbek adabiyoti va milliy adabiyotning o'ziga xos ahamiyatini tushunishiga yordam beradi.

6. "Vatanparvarlikning amaliy ahamiyati:" Avloniyning asarlari o'quvchilarni o'zbekistondagi ishlar va tadbirlar orqali vatandoshlariga yordam berishga, qarzdorlikni unutishga, jamiyatga foyda keltirishga qo'lda ko'rsatadi.

Odob-axloq, tarbiya tushunchalarini o'z asarlarining asosiy poydevori sifatida ilgari surgan, o'zbek dramaturgiyasi va teatrining yangicha maorifi va matbuotining asoschilaridan sanalmish Addulla Avloniy 1878-1934 yillarda yashab ijod etgan. Arab va fors tillarini yoshlikdagi mustaqil mutolaa vaqtida egallagan. Hijron taxallusi bilan she'rlar bitgan. Avloniy matbuot ishlarida faol ishtirok etish bilan birga "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" hamda "Birinchi muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq", "Ikkinchi muallim" kabi darslik va o'qish kitoblarini yaratgan. Adibning "Ikkinchi muallim" kitobi "Birinchi muallim" kitobining uzviy davomidir.

A. Avloniy bolalarga samimiy fikrlarini o'ynoqi satrlarda tasvirlash bilan birga, Vatan va uning qismati bilan bog'liq jiddiy mulohazalarni-da bayon etadi. Jumladan, "Vatan" nomli she'rida ona-yurtning noz-ne'matlari, boyliklari ta'rif-tavsif etiladi. Shu bilan birga, onaday aziz, mushfiq go'sha haqidagi qayg'uli nola yangraydi: Chunki bola tarbiyasida vatanparvarlik g'oyalari muhim o'rin tutadi. Ijodkor vatanni onaga qiyoslaydi. O'z onasini ardoqlagan, uni himoya qila olgan bolagina vatanini ham yovuz kuchlardan himoya qila oladi degan fikrni ilgari suradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barakayev R. "A. Avloniy va bolalar adabiyoti". T: Fan, 2004.
2. "Bolalar adabiyoti va zamonaviylik". T: Fan 1981. 3. Дилова Н.Г. (2018). Важность совместного обучения в повышении эффективности начального образования. International scientific review of the problems and prospects of modern science and education. С. 90-91.
3. Дилова Н.Г. (2013). Требования к учителю по организации сотрудничества учащихся начальных классов в учебном процессе. Актуальные проблемы современной науки. № 4 (72). С. 55-57.

**ВЛИЯНИЕ НЕСИММЕТРИИ ТОПКИ НА ПРОЦЕСС ПЛАВКИ
СТАЛИ: АНАЛИЗ ПРИЧИН И ПОСЛЕДСТВИЙ***I.U. Raxmonov**ToshDTU “Elektr ta’minoti” kafedrası mudiri, DSc, dotsent**B.B. Xolixmatov**ToshDTU “Elektr ta’minoti” kafedrası assistenti*

Введение. Процесс плавки стали является ключевым этапом в производстве металлургической промышленности. Он осуществляется в промышленных печах, где металлические сырьевые материалы подвергаются высоким температурам для получения жидкой стали. Качество и эффективность этого процесса играют важную роль в обеспечении высокой производительности и соответствия стандартам качества. Одним из факторов, существенно влияющих на успешность плавки стали, является симметрия топки.

Симметрия топки в печи подразумевает равномерное распределение тепла и равномерное нагревание материала во время процесса плавки. Однако несимметрия топки, которая проявляется в неравномерном распределении тепла и нагреве, может иметь серьезные последствия для качества и эффективности процесса плавки стали.

В данной статье мы проведем анализ причин и последствий несимметрии топки на процесс плавки стали, с целью лучшего понимания этого явления и поиска эффективных решений для устранения несимметрии.

Причины несимметрии топки. В этом разделе мы приведем такие причины, как деформации и износ огнеупорного материала, неравномерная подача топлива и неправильная конструкция топки:

- Огнеупорные материалы, используемые в топке печи, подвергаются высоким температурам, механическим и термическим нагрузкам во время процесса плавки стали. Это может привести к деформации и износу огнеупорных материалов. Деформации могут быть вызваны термическим расширением, механическими напряжениями или химическими реакциями внутри материала. Износ материала может происходить из-за абразивного воздействия струй расплавленного металла, химического разрушения или термического расслоения. Деформации и износ огнеупорного материала приводят к неравномерному распределению тепла в топке, что в свою очередь вызывает несимметрию.

- Неравномерность в подаче топлива в различные зоны топки также может быть причиной несимметрии. Это может произойти из-за

неисправностей в системе подачи топлива, неправильного расположения горелок или неравномерного распределения отверстий для подачи воздуха. Несоответствие подачи топлива приводит к неравномерности нагрева и распределения тепла в топке, что вызывает несимметрию процесса плавки.

- Некорректное проектирование или конструкция топки также может привести к несимметрии. Например, неправильное размещение горелок может приводить к неравномерному распределению тепла внутри топки. Также неравномерное распределение отверстий для подачи воздуха может вызвать несимметрию в процессе плавки. Неправильная конструкция может создавать неравномерные условия для протекания процесса, что сказывается на симметрии топки и равномерности нагрева.

Понимание причин несимметрии топки позволяет производителям и инженерам принять меры для устранения этой проблемы. Регулярное техническое обслуживание печи и огнеупорного материала, оптимизация системы подачи топлива и коррекция конструкции топки являются ключевыми шагами для устранения несимметрии и обеспечения равномерного и эффективного процесса плавки стали.

Последствия несимметрии топки. Несимметрия может вызвать следующие последствия:

- Несимметрия топки приводит к неравномерному распределению тепла внутри печи. Это означает, что различные части материала, находящегося внутри печи, могут быть нагреты по-разному. Некоторые участки могут быть перегретыми, тогда как другие остаются недостаточно нагретыми. Это неравномерное нагревание приводит к неоднородности металлургических превращений в материале и может привести к неоднородности структуры и свойств стали. В результате полученный продукт может иметь низкое качество и не соответствовать требованиям клиентов.

- Несимметрия топки может привести к неравномерному распределению примесей и легирующих элементов в расплавленной стали. Когда состав стали неоднороден, это может сказаться на ее качестве и свойствах. Различные зоны стали могут иметь разный химический состав, что может повлиять на ее механические и физические свойства. Неравномерное распределение состава стали может также повлиять на ее способность соответствовать требованиям конкретных промышленных приложений или стандартам качества.

- Несимметрия топки требует дополнительных усилий для достижения желаемых температур и равномерности нагрева материала. Если различные части топки не нагреваются равномерно, операторам приходится

увеличивать время плавки, чтобы обеспечить достаточное нагревание всего материала. Увеличение времени плавки приводит к снижению производительности печи и может повлечь за собой дополнительные затраты на энергию. Это может оказывать негативное влияние на общую эффективность и экономическую выгоду процесса плавки стали.

В целом, несимметрия топки в процессе плавки стали имеет серьезные последствия для качества, свойств и производительности получаемой стали. Равномерный нагрев материала и равномерное распределение состава стали являются ключевыми факторами для получения высококачественного продукта. Это подчеркивает важность устранения несимметрии топки и применения соответствующих мер для обеспечения равномерности и эффективности процесса плавки стали.

Меры по устранению несимметрии топки. Для предотвращения вышеуказанных причин несимметрии и возможных последствий несимметрии необходимо принять следующие меры:

1. Регулярное обслуживание и ремонт: одной из важных мер по устранению несимметрии топки является регулярное обслуживание и ремонт печи. Проведение регулярных инспекций и технического обслуживания позволяет выявлять деформации и износ огнеупорного материала в топке. При обнаружении деформаций или износа, необходимо принять меры по восстановлению симметрии топки. Это может включать замену поврежденных огнеупорных материалов или выполнение ремонтных работ для восстановления правильной формы и равномерности топки.

2. Оптимизация системы подачи топлива: одной из причин несимметрии топки является неравномерная подача топлива. Для устранения этой проблемы необходимо провести оптимизацию системы подачи топлива. Это может включать регулярную проверку и настройку горелок для обеспечения равномерной подачи топлива во всех зонах топки. Также следует обратить внимание на распределение отверстий для подачи воздуха и убедиться в их правильном расположении для обеспечения равномерного сгорания топлива. При необходимости, систему подачи топлива следует модернизировать или заменить, чтобы гарантировать равномерность и эффективность процесса плавки.

3. Коррекция конструкции топки: если неправильная конструкция топки является причиной несимметрии, необходимо принять меры по коррекции конструкции. Это может включать пересмотр и изменение размещения горелок, чтобы обеспечить равномерное распределение тепла в топке. Также следует обратить внимание на равномерное распределение

отверстий для подачи воздуха и, при необходимости, внести изменения в конструкцию топки, чтобы обеспечить равномерное смешение топлива и воздуха. Это может потребовать сотрудничества с инженерами и специалистами по конструкции, чтобы разработать оптимальное решение, учитывающее факторы, влияющие на симметрию и равномерность нагрева.

Важно отметить, что каждая печь имеет свои особенности, и меры по устранению несимметрии топки должны быть адаптированы под конкретные условия и требования. Регулярное обслуживание, оптимизация системы подачи топлива и коррекция конструкции топки должны быть осуществлены с учетом специфики конкретной печи и процесса плавки стали.

Заключение. Несимметрия топки в процессе плавки стали может иметь серьезные последствия для качества, свойств и производительности получаемого продукта. Равномерный нагрев материала и равномерное распределение тепла являются ключевыми факторами для обеспечения высококачественной стали с требуемыми свойствами. Анализ причин несимметрии топки позволяет определить основные факторы, которые могут приводить к этому явлению, такие как деформации и износ огнеупорного материала, неравномерная подача топлива и неправильная конструкция топки. Понимание этих причин является первым шагом к разработке эффективных мер по устранению несимметрии и повышению качества процесса плавки стали.

Устранение несимметрии топки в процессе плавки стали является важным шагом для повышения качества и эффективности производства. Равномерный нагрев материала и равномерное распределение состава стали обеспечивают получение высококачественного продукта, соответствующего требованиям клиентов и стандартам качества.

Важно отметить, что устранение несимметрии топки требует комплексного подхода, учитывающего специфику каждой печи и процесса плавки стали. Регулярное обслуживание, оптимизация системы подачи топлива и коррекция конструкции топки должны быть основаны на анализе конкретных условий и требований производства.

Итак, для достижения оптимальных результатов в процессе плавки стали необходимо уделить должное внимание устранению несимметрии топки. Это поможет обеспечить равномерный нагрев материала, равномерное распределение состава стали и повышение производительности печи. Использование соответствующих мер по устранению несимметрии позволит достичь высокого качества стали и повысить эффективность металлургических процессов.

ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ ШИЗОФРЕНИИ С МЕТАБОЛИЧЕСКИМ СИНДРОМОМ

Каримова С.Ш.

*Кафедра психиатрии, наркологии и медицинской психологии
Бухарский государственный медицинский институт*

Актуальность. Метаболический синдром (МС) оказывает отрицательное влияние на адаптационные возможности у пациентов с шизофренией. Известно, что у пациентов с шизофренией метаболический синдром встречается чаще, чем другие соматические патологии. Адаптационные возможности данного осложнения у больных до сих пор остаются недостаточно изученными.

Цель. Исследование особенностей адаптации у 54 пациентов, страдающих шизофренией с сопутствующим метаболическим синдромом, находящихся на стационарном лечении.

Методы исследования. Проведено обследование 54 пациентов с шизофренией, проходивших стационарное лечение на базе клиники БПНД. В исследование вошли лица от 18 до 45 лет, с длительностью заболевания в среднем $16,2 \pm 12,3$ года, состояние которых на момент осмотра соответствовало критериям данного заболевания. Для установления диагноза МС использовались критерии метаболического синдрома международной ассоциации диабета IDF. Для оценки адаптационных возможностей использовалась шкала самооценки социальной адаптации (Bosc M., Dubini A., Polin V, SSAS,) Статистическую обработку данных проводили с использованием программы Statistica for Windows. Полученные результаты. Согласно шкале самооценки социальной адаптации, средний балл у пациентов с шизофренией с сопутствующим метаболическим синдромом составил $28,6 \pm 5,5$, что соответствует неудовлетворительной оценке качества жизни и снижению качества жизни этих больных.

Полученные результаты. Данные показывают низкий уровень качества жизни больных с шизофренией при сопутствующем метаболическом синдроме. Нужно правильная разработка реабилитационных программ, снижение развития данной соматической патологии, что обеспечит повысить качество жизни больных и повысит адаптационные способности.

ЛЕЧЕНИЕ ПАТОЛОГИЧЕСКОГО ВЛЕЧЕНИЯ К ПСИХОАКТИВНЫМ ВЕЩЕСТВАМ МЕТОДОМ ПСИХОТЕРАПИИ

Каримова С.Ш.

*Кафедра психиатрии, наркологии и медицинской психологии
Бухарский государственный медицинский институт*

Аддиктивное поведение — набор деструктивных действий, связанный с уходом от реальности путем изменения своего психического состояния. Слово *addictus* буквально переводится с латыни как «рабски преданный».

Ключевой проблемой лечения зависимостей является анозогнозия. Это отрицание зависимости, убежденность в способности самостоятельно преодолеть временную слабость. Большинство зависимых пациентов не считают, что они чем-то больны. А. Маслоу выделял несколько основных групп потребностей: физиологические (в пище, одежде, сексе); в безопасности (физической и психологической); в привязанности, любви, в причастности к группе; в уважении (в одобрении, благодарности, признании, компетентности); когнитивные и эстетические (в порядке, справедливости, красоте); духовные (самопонимание, мировоззрение, самореализация). Если индивид не способен распознавать свои потребности, удовлетворять их, формируется хроническая неудовлетворенность, которая определяется как «что-то хочу, а что не знаю». Вместо опознания проблемы и её решения человек ищет способ изменить свое состояние недовольства и дискомфорта. Находит средства изменения состояния сознания: алкоголь и другие психоактивные вещества. Отсутствие идентификации потребности оставляет её бессознательной, а регулярное употребление психоактивных веществ формирует патологическое влечение к ПАВ. В процессе психотерапии пациент обучается навыкам различения своих чувств и определения потребностей, ищет здоровые способы удовлетворения их. Психотерапия помогает пациенту понять себя, идентифицировать проявления зависимости, восстанавливает здоровые внутриличностные и межличностные границы, формирует механизмы копинг-поведения, позволяющие справляться с патологическим влечением к ПАВ, оставаться трезвым и повышать качество жизни. Реализация этих задач осуществляется в микросоциуме — реабилитационной среде. Определены и кратко описаны составляющие реабилитационной среды. 1. Социальный компонент. Больной становится членом всего коллектива и одновременно членом малой психотерапевтической группы. В отделение действуют правила: отсутствие ПАВ, субкультуры, запрет на деструктивное проявление агрессии,

сексуальные отношения. Грубое нарушение этих правил ведёт к выписке больного из стационара. Это позволяет сохранить безопасность участников реабилитационной среды. Культивируются принципы уважения, честности, открытости. Присутствует обучение самообслуживанию, трудовым навыкам.

2. Психологический компонент. Основа – персонал. В идеале профессионализм и личностный рост каждого члена команды, взаимодействие сотрудников между собой является моделью здорового поведения для пациентов, создает психологическую атмосферу. Психологический климат, поведенческая психотерапия противостоят деструктивному проявлению зависимостей. Все виды и формы психотерапии способствуют формированию адаптивного поведения в обществе.

3. Биологический компонент: фармакотерапия, физиотерапия, режим дня, закаливающие процедуры, занятия физической культурой, дыхательные практики. Комплексный подход в лечении зависимостей, реализуемый через создание реабилитационной среды, способствует более гармоничной адаптации и ресоциализации больных зависимостью.

ТАКТИКА ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЙ ТЕРАПИИ КОГНИТИВНЫХ НАРУШЕНИЙ ПРИ ДЕМЕНЦИИ

Тилавов М.Т.

*Кафедра психиатрии, наркологии и медицинской психологии
Бухарский государственный медицинский институт*

Цель исследования. Изучить факторы риска, клинико-нейропсихологические и нейровизуализационные особенности клинических форм сосудистой деменции, разработать методы ее дифференцированной терапии.

Материал и методы. Для осуществления поставленной цели и задачи исследования обследовано 126 больных в возрасте от 62 до 68 лет, диагнозом была диагностирована сосудистая постинсультная сосудистая деменция. На основе результатов исследования проводилось сравнительное исследование динамики когнитивных нарушений, нарушений с учётом оценки качества жизни. Для улучшения критерия качества жизни больных особое внимание уделять эффективности терапии с транскраниальным магнитным стимулятором у пациентов различной степени тяжести деменции на раннем и отдаленном этапах терапии.

Результаты исследования. Нейропсихологическое исследование показало, что у пациентов с деменцией преобладали нейродинамические нарушения (снижение концентрации внимания, быстрая истощаемость в

выполнении заданий), нарушения вербально-логического мышления при выполнении счетных серийных операции. Мнестические нарушения, связанные со снижением активности и избирательности запоминания, нарушением воспроизведения и узнавания слов. Нарушения ориентировки во времени проявлялись как в оценках объективных значений - хронологии, так и в субъективных его параметрах - хроногнозии. Снижение речевой активности проявлялось обеднением структуры речевого высказывания, трудностями при подборе слов, снижением речевого внимания. Были выявлены нарушения исполнительных функций и зрительного внимания. Когнитивные функции были оценены в начале и к концу курса лечения. Динамика состояния когнитивных функций, оцениваемых по выполнению больными, показали улучшение в процессе терапии в обеих группах. Изменения суммарной среднегрупповой оценки по шкале MMSE оказались достоверными в контрольной группе к окончанию по сравнению с исходной оценкой, в основной группе достоверное улучшение отмечалось уже после терапии и сохранялось до окончания лечения. У 90% больных отмечалось улучшение распределения внимания. Увеличилась продуктивность зрительной памяти, но снизились: объем рабочей памяти с 6,6 до 6,2 слов; устойчивость с 5,4 до 4,5 слов при отсроченном воспроизведении. Соотношение типов динамики при этом показывает, что у половины испытуемых уровень выполнения методик остался прежним.

Выводы. Наиболее эффективной у пациентов с сосудистой деменцией представляют гетерогенные расстройства когнитивных функций, и обусловлены органическим поражением определенных структур головного мозга в зависимости от клинической формы и степени тяжести сосудистой деменции. При лечении комплексной терапии с транскраниальным магнитным стимулятором показатели когнитивных функций достоверно улучшились, своевременное проведение соответствующих терапевтических мероприятий пациентам с умеренными когнитивными нарушениями позволит препятствовать у них прогрессивности течения когнитивных нарушений и развитию деменции.

НЕГАТИВНЫЕ РАССТРОЙСТВА И КАЧЕСТВО ЖИЗНИ ПРИ ПАРАНОИДНОЙ ШИЗОФРЕНИИ

Тилавов М.Т.

*Кафедра психиатрии, наркологии и медицинской психологии
Бухарский государственный медицинский институт*

Цель исследования. Изучение динамики негативной симптоматики в процессе психофармакотерапии у больных с параноидной шизофренией.

Материал и методы. Для осуществления поставленной цели и задачи исследования обследовано 36 больных в возрасте от 30 до 50 лет, диагнозом шизофрения. На основе результатов исследования проводилось сравнительное исследование динамики негативной симптоматики, нарушений с учётом оценки качества жизни. Для улучшения критерия качества жизни больных особое внимание уделяется подбору доз как атипичного, так и классического нейролептика.

Результаты исследования. К негативным явлениям шизофрении относится отсутствие аффективной реактивности, утрата «глазного» контакта с окружающими, неадекватность аффекта, утрата интонационной окраски речи, бедность экспрессивной жестикуляции, уменьшение спонтанных движений, застывшее выражение лица, бедность речевой продукции, удлинение латентного периода ответов на вопросы, невнимание к одежде и гигиене, невыносимость работы, физическая анергия, потеря интересов и снижение активности, утрата чувства удовольствия, избегание развлечений и сексуальных контактов, аутизм, утрата связей с окружающими, потеря «социального» внимания и отсутствие интереса. Когнитивные функции были оценены в начале и к концу курса лечения. Динамика состояния когнитивных функций, оцениваемых по выполнению больными, показали улучшение в процессе терапии в обеих группах. Изменения суммарной среднегрупповой оценки по шкале MMSE оказались достоверными в контрольной группе к окончанию по сравнению с исходной оценкой, в основной группе достоверное улучшение отмечалось уже через месяц терапии и сохранялось до окончания лечения. У 90% больных отмечалось улучшение распределения внимания. Увеличилась продуктивность зрительной памяти, но снизились: объем рабочей памяти с 7,9 до 7,3 слов; устойчивость с 4,9 до 3,5 слов при отсроченном воспроизведении, продуктивность зрительной памяти – с 5,5 до 4,4 баллов. Соотношение типов динамики при этом показывает, что у половины испытуемых уровень выполнения методик остался прежним. Сравнительный анализ динамики когнитивного функционирования в группах

в зависимости от течения болезни показал, что в основной группе изменения результатов обследования в конце курса лечения занимают более благоприятное положение в отношении большинства показателей, и достигают до степени статистической значимости.

Выводы. Отечественные антипсихотические препараты малорезультативны в когнитивных областях и часто приводят к экстрапирамидным побочным эффектам, которые требовали антихолинергического лечения. При лечении атипичными антипсихотическими препаратами (рисперидон, кветиапин, оланзапин) с включением ноотропов показатели когнитивных функций достоверно улучшились, интенсивность экстрапирамидных побочных эффектов антипсихотиков снизилась. Нарушение когнитивных расстройств больных шизофренией зависит от клинических форм заболевания, преобладания негативной или позитивной симптоматики и оптимального соотношения психофармакотерапии.

СУРХОНДАРЁДА БАДИИЙ ҲАВАСКОРЛИК АНСАМБЛЛАРИ ТАРИХИДАН

Насриддинова Н.Х. (ТермДУ)

Аннотация. Ушбу мақолада бадий ҳаваскорлик ансамблларининг ташкил топиши, ижро услублари, ансамбль иштирокчилари, репетуари, ўзига хос локал жиҳатларини Сурхон воҳаси мисолида талқин этишга ҳаракат қилинган.

Калит сўзлар: фольклор, халқ, ансамбль, анъана, ижро, услуб, репетуар, сахна, маданият, мусиқа, кўшиқ, лапар, айтишув.

Инсоният ўзининг онгли тирихи ва яратувчанлик фаолияти мобайнида ҳам моддий ҳам маънавий бойликларни яратади. Шу асосда маданият шаклланиб боради. Кишилиқ жамиятининг равнақи ўз навбатида инсониятнинг маданий юксалиши ва маънавий камолати билан чамбарчас боғлиқ жараён саналади. Чунки, ҳар бир халқнинг турмуш тарзи, қадриятлари, маънавияти ўз-ўзидан шаклланиб қолмайди, балки ушбу қадриятларнинг шаклланишида ҳар бир халқнинг интилишлари, яшаш шароити, фаолияти ўтмиш тарихи, ижтимоий муносабати ва диний эътиқоди муҳим ўрин тутаяди. Халқнинг бебаҳо қадриятлари, асрлар оша сайқал топиб келган урф-одат ва анъаналарини сақлаб қолиш ва уни сахна орқали тарғиб қилишда халқ ансамблларининг ўрни ниҳоятда катта. Сурхон воҳаси аҳолиси ҳам ўзининг бой моддий ва маънавий меросига содиқ қолган халқ саналади.

Айниқса, воҳада этнографик қадриятлар ниҳоятда яхши сақланган. Воҳа аҳлининг ўзига хос турмуш тарзи, либослари, халқ оғзаки ижоди республиканинг бошқа худудларидан сезиларли тарзда фарқли томонлари билан ажралиб туради. Сурхон воҳаси аҳолиси Шеробод дostonчилик мактаби анъаналарини оғишмай давом эттирган халқ саналади. Шу жиҳатдан олиб қараганда Сурхон воҳасида халқ оғзаки ижодининг тарихи кўп минг йилларга бориб тақалади. Коммунистик мафкуранинг тазийиқ ва таъқибларига қарамасдан совет даврида ҳам ўлкада миллий қадриятлар анча яхши сақланди. Дастлаб совет ҳукумати томонидан ташкил этилган маданий оқартув муассасалари клублар ва “қизил чойхона”лар совет ҳукуматининг вазифаларидан келиб чиқиб ташкил этилди. Жумладан, деворий газеталар чиқариш, газеталар ўқиш, китобхонлик, радио эшитиш, турли хил суҳбат ва маърузалар шаклидаги “маданий оқартув” ишлари амалга оширилди. Бироқ, бу тадбирлар халқнинг азалий қадриятларига таянилмаганлиги, урф-одат ва анъаналаридан узоқ бўлган коммунистик турмуш тарзини ўзида ифодалаганлиги боис халқ орасида етарлич обрўга эга бўлмади.

Биргина мисол: 1927 йилда Термиз шаҳрида ташкил этилган “қизил чойхона” қошида ташкил этилган “Озод Шарқ” ҳаваскорлик тўғарагида атиги 6 нафар аъзо иштирок этган, ушбу тўғарак аъзоларининг 1 нафари яхудий, 3 нафари татар, 2 нафари маҳаллий миллат вакиллари билан иборат эди. Тўғарак аъзолари ўз репетуарларида асосан янги тузумни тарғиб қилиш, европача маданиятни ёйишни мақсад қилиб олган куй ва қўшиқларни жамлаган эди [1]. Шу боисдан ҳам ушбу тўғарак халқ орасида кенг тарқалмади орадан бир йил ўтгач тарқаб кетди. Совет ҳукумати томонидан ўтказилган ер сув ислоҳоти асосида ташкил этилган колхоз ва совхозларнинг аъзолари томонидан ташкил этилган клуб ва маданий оқартув муассасалари ҳам айнан советча турмуш тарзини тарғиб этганлиги билан ажралиб туради.

1932 йил 16 июлда ВКП (б) МҚ “Қишлоқда идеология ва маданий оқартув ишларини яхшилаш чора-тадбирлари ҳақида қарор” қабул қилди [2]. Ушбу қарор асосида қишлоқ жойлардаги “Дехқон уйлари”да маданий-оқартув ва оммавий сиёсий ишлар авж олдирилди. Натижада, Ўзбекистонда ҳам қишлоқ клублари, ҳаваскор театр труппалари ва бадий ҳаваскорлик тўғараклари ташкил этила бошлади. Ана шундай илк бадий ҳаваскорлик тўғаракларидан бири Денов тумани Киров жамоа хўжалигидаги “Коммуна” бадий ҳаваскорлик тўғараги бўлди [3]. Ушбу тўғарак аъзолари асосан эркаклардан тузилган бўлиб, улар халқ қўшиқ ва лапарларини замон руҳига мослаб ижро этишдан иборат эди.

Ана шундай тўғарақлардан яна бири Жарқўрғон туманининг “Меҳнат роҳат” колхозининг “Меҳнат” бадиий ҳаваскорлик тўғарағи саналади [4]. “Меҳнат” ҳаваскорлик ансамбли ҳам тарқоқ ҳолда тузилган бўлиб, ансамбл аъзолари ўзларининг кўшиқ ва лапарларини асосан колхознинг ҳосил байрамларида, оилавий маросимларда куйлаган. Вилоятда фаолият юритган бадиий ҳаваскорлик ансамбллари ҳақида сўз борар экан, 1929 йилда Бойсунда ташкил этилган “Кўк кўйлакчилар” ташвиқот бадиий ҳаваскорлик театри ҳақида тўхталиб ўтмасликнинг иложи йўқ. Ушбу бадиий жамоа иккинчи жаҳон уруши бошлангунга қадар фаолият юритган [5]. Жамоа аъзолари саҳнага кўк кўйлак кийиб чиққанлиги боис “Кўк кўйлакчилар” номини олган. Мазкур халқ ансамблининг алоҳида саҳнаси, декорация, гримм ва бошқа керакли жиҳозларнинг йўқлиги боис томошалар асосан кенг майдонларда, бозорларда, халқ сайилларида уюштирилган. “Кўк кўйлакчилар” тастрининг асосини Уста Қурбон Давлатмамат ўғли томонидан шакллантирилган ижодий гуруҳ ташкил этган. Уста Қурбоннинг асл касби нонвойлик бўлсада санъатга анча шинаванда инсон бўлган. Тамбур ва доирани мақомига етказиб чалганлиги сабаб Уста Қурбон халқ орасида “Уста Қурбон тамбурий” ёки “Уста Қурбон доирадаст” деган номлар билан машҳур бўлган.

Уста Қурбон бундан ташқари соҳир овоз соҳиби бўлиб ўз даврида ҳофиз сифатида ҳам танилган. Уста Қурбон Бойсунда ўз тоғаси Карим ноғорачи, Дони меҳтар, ўз жияни ва шогирди Мулла Жума дуторий Шариф ўғли ва бошқа санъат ихлосмандларини жамлаб алоҳида машшоқлар гуруҳини ҳам тузган. Шунингдек Бойсунда тўй ва сайиллар Ҳожи Болта раққос иштирокисиз ўтмаганлигини кекса авлод яхши эслашади. Ҳожи Болта раққос “Мавриги” ва “Сарбози” услубидаги рақсларни алоҳида маҳорат билан ижро этган. Ҳожи Болта раққос “Пичоқ” рақсини ижро этганда одамлар анча ҳайрат ва қўрқув билан томоша қилганлигини қариялар ҳозиргача эслашади.

XX асрнинг 20-30 йилларида оммавий сайлларда рақс ижролари асосан эркак раққослар томонидан ижро этилган. Аёллар эса тор давраларда ёки оилавий маросимларда рақс ижро этган. Бироқ шу даврда Бойсунда Орзугул раққоса номи билан танилган рақс ижрочиси анча танилган эди. Бу раққосанинг рақс ижроси ҳақида кўпгина ривоятлар ҳам мавжуд. Қолаверса, ҳали хотин-қизлар паранжида юрган бир пайтда эл орасига тушиб рақс ижро этиш учун аёл кишидан анча катта жасорат талаб этилган. Шунга қарамасдан Орзугул раққоса туркий халқлар орасида кенг тарқалган рақс услуби яъни тўрт ғиштни устма-уст кўйиб устида рақс тушиш борасида анча маҳоратга эга раққоса бўлган.

1941 йилда Сурхондарё областининг ташкил топиши билан вилоятдаги маданий-оқартув ишлари ҳам янги паллага қадам қўйди.

Шу даврда вилоятда 12 та клуб, 3 та маданият уйи, 1 та театр, 6 та бадий ҳаваскорлик жамоаси мавжуд эди [6]. Иккинчи жаҳон урушининг бошланиб кетиши бутун иттифоқда бўлгани сингари Сурхондарёда ҳам маданий оқартув муассасаларининг фаолиятига сезиларли салбий таъсир кўрсатди. Барча куч ва имкониятларнинг урушга сафарбар этилиши, кўплаб йигитларнинг фронтга кетиши бу борада амалга оширилаётган ишларнинг ҳам тўхтаб қолишига сабаб бўлди. Бироқ, шунга қарамасдан вилоятнинг мусикали драма театри ижодий жамоаси жойларга гастроллар уюштириб, меҳнаткашларнинг маданий хордиқ чиқаришга астойдил ҳаракат қилдилар. Урушдан кейинги тиклаш йилларида ҳам вилоятда маданият ишларини йўлга қўйиш анча қийин кечди. Бунинг бир нечта сабаблари бор эди. Аввало уруш туфайли йўқотилган моддий ресурслар ва кўплаб йигитларнинг жанг майдонларида ҳалок бўлганлиги боис ушбу соҳада бажарилиш лозим бўлган ишларга ўзининг салбий таъсирини кўрсатарди. Қолаверса, Сталин бошлиқ мустабид тузумнинг миллий кадриятлар урф-одат ва анъаналарга нисбат тутган бюрократик сиёсати одамларни анча саросимага солиб қўйган эди. Айниқса, ВКП (б) МКнинг 1946 йил 26 августда қабул қилган “Драматик театрларнинг репетуари ва уни яхшилаш тадбирлари ҳақида”ги қарори[7] ва шу даврда адабиёт, санъат ва маҳаллий кадрларга нисбатан қабул қилинган қатор буйруқ ва қарорлари бутун зиёлийларни шу жумладан санъат аҳлини ҳам анча чўчитиб қўйган эди. Марказнинг тўхтовсиз кўрсатмалари, ўтказаетган босим сиёсати туфайли 1951 йил 3 апрелда Ўзбекистон Компартияси Марказий бюроси 1951 йил 3 апрелда “Ўзбекистонда мусиқа санъатининг аҳволи ва уни янада ривожлантириш тўғрисида қарор” қабул қилди. Ушбу қарорда ўзбек кўшиқчилиги ва мусиқа санъатида рус классик ҳамда совет мусикасини устувор суратда ривожлантириш масаласи қўйилди [8]. Бу ҳолат ўзбек кўшиқчилиги ва мусиқа санъатида миллийликдан узоқлашиб, совет санъатининг миллий санъат намуналари билан қоришувига сабаб бўлди. Албатта бундай шароитда халқ кўшиқлари, лапарлари, дoston ва термаларини ижро этиш борасида қатор сиёсий тақиқлар ҳам мавжудлигини эътибордан четлатмаслик лозим эди. Шу боисдан ҳам урушдан кейинги дастлабки йиллар вилоят бадий ҳаваскорлик дасталарининг фаолиятида ҳам бир қадар сокинлик кўзга ташланади. Коммунистик мафкура ва совет ҳукумати бу даврда ижодий эркинлик ва услубий ранг-баранглик ҳақидаги тушунчаларни, шунингдек, миллийлик, миллий ғурур, ифтихор, анъана ва кадриятларни сиқиб чиқара бошлади.

Унинг ўрнига совет турмуш тарзини, рус халқининг улуғлигини, советча халқлар дўстлигини Ленинизм ғояларининг ўлмаслигини тарғиб қилувчи тағ замани пуч ҳамда зўрма-зўракилик асосига қурилган бадиий ижод намуналарини халқ оmmasига сингдиришга ҳаракат қилди. Бу эса халқнинг асрлар давомида шаклланиб келган миллий кадриятлари, анъана ва урф-одатларига жиддий зарба берди. Бироқ, шунга қарамасдан воҳа аҳли ўзининг асрлар давомида шаклланиб келган маданий меросини унитмади. Санъат ихлосмандлари, халқ орасидан етишиб чиққан санъат соҳасида туғма қобилият соҳиблари бўлган халқ ижрочилари халқ кўшиқлари, лапарлари, ўланлари, айтишувлари, терма ва дostonларини тўй-томошаларда, йиғин ва давраларда, ҳосил байрамларида куйлаб, ушбу жанрларни устоз-шогирдлик анъанаси асосида ривожланишига ўзларининг муносиб улушларини кўшдилар.

Фойдаланилган манбалар ва адабиётлар рўйхати

1. Сурхондарё вилояти давлат архиви 313-фонд, 1-ёзув, 18-иш 36-варақ.
2. Директивы КПСС и Советского правительства по идеологическом вопросам 1917-1957 гг. Сборник документов. В 4-х томах, Москва Госполитиздат, 1957. Т-2. С.142-144
3. Правда Востока газетаси 1934 йил 10 январ.
4. Колхоз ва совхозлар тарихи VIII-китоб– Тошкент: “Ўзбекистон”, 1973.– Б 142-143.
5. Турсунов С. Рашидов Қ. Бойсун. – Тошкент: “Академнашр”, 2001. – Б. 327-328
6. Сурхондарё вилояти давлат архиви 39-фонд, 1-ёзув, 7-иш, 148-варақ.
7. Драматик театрларнинг репертуари ва уни яхшилаш тадбирлари ҳақида // ВКП (б) Марказий Комитетнинг 1946 йил 26 августдаги қарори. – Тошкент: ЎзССР Давлат нашриёти. 1952. – Б 9-17
8. Қизил Ўзбекистон. 1951 йил 9 апрел. – Б 1.

ҚУРИЛИШ МАТЕРИАЛЛАРИ СИФАТИНИ БАҲОЛАШ

*Усубжонов Захриддин Васлиддин ўғли,
Наманган Мухандислик-технология институти,
“Маркетинг” кафедраси- таянч докторанти.
usubjonovzahridin@gmail.com*

Аннотация. Мақолада қурилиш материаллари ишлаб чиқариш жараёнида сифат назоратини ташкил этиш, мамлакатимизда қурилиш материаллари бўйича кейинги йилларда қабул қилинган халқаро стандартлар ва маҳсулотларнинг хавфсизлиги тўғрисидаги махсус техник регламентлар ёритилган.

Калит сўзлар: Total Quality Management, сифат назорати, халқаро EN стандартлар, махсус техник регламентлар, Тейлор тизими.

Аннотация. В статье рассматриваются организация контроля качества в процессе производства строительных материалов, международные стандарты, принятые в ближайшие годы на строительные материалы в нашей стране, и специальные технические регламенты по безопасности продукции.

Ключевые слова: Total Quality Management, Контроль качества, международные стандарты EN, специальные технические регламенты, система Тейлора.

Annotation. The article covers the organization of quality control in the production process of building materials, international standards adopted in the next years on building materials in our country, and special technical regulations on the safety of products.

Keywords: Total Quality Manager, Quality Control, International EN standards, special technical regulations, Taylor system.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги фармони тасдиқланди. Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида қурилиш материаллари соҳадаги 1 650 та корхоналарда техник талабларни амалда қўлланишини баҳолаб, корхоналарда 4,5 мингдан зиёд халқаро стандартлар ва 6 та техник регламентларни жорий қилиш, экспортёр корхоналарда чет мамлакатларнинг талабларини етказиш бўйича корхонабай чора-тадбирларни белгилаб, амалга ошириш каби чора тадбирлар белгиланган.

Ўзбекистон Республикасининг “Маҳсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш” тўғрисидаги қонунда сертификатлаштириш:

одамларнинг ҳаёти, соғлиғи, юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулки ҳамда атроф муҳит учун хавфли бўлган маҳсулотлар реализация қилинишини назорат этиб бориш;

маҳсулотларнинг жаҳон бозорида рақобат қила олишини таъминлаш;

мамлакат корхоналари, қўшма корхоналар ва тадбиркорлар халқаро миқёсдаги иқтисодий, илмий-техникавий ҳамкорликда ва халқаро савдо-сотикда иштирок этишлари учун шароит яратиш;

истеъмолчини тайёрловчининг (сотувчининг, ижрочининг) виждонсизлигидан ҳимоя қилиш;

маҳсулот тайёрловчиси (сотувчиси, ижрочиси) таъкидлаган сифат кўрсаткичларини тасдиқлаш мақсадларида амалга оширилади деб кўрсатилган.

Қурилиш материаллари тармоғи кейинги ўн йилликда иқтисодиётнинг “драйвер” соҳаларидан бир бўлиб қолмоқда. Қурилиш материалларини ишлаб чиқаришда белгиланган халқаро ва миллий сифат стандартлари корхоналар фаолиятига жорий этиш муҳим ҳисобланади.

Қурилиш материаллари бозорларини тартибга солишнинг асосий мақсади - бу қурилиш материаллари манфаатдор томонларининг энг аввало, "нарх - сифат" мезони бўйича қониқишидир. Халқаро миқёсдаги юқори рақобатда иштирок этиш ишлаб чиқарувчиларни маҳсулот сотишда нархларини пасайтиришга мажбур қилади, юқори сифатли маҳсулотларни бозорларга арзон нархда киришига олиб келади, бунинг натижасида, биринчи навбатда, истеъмолчи ва жамият юқори фойдага эришади. Даромадлиликни камайтирмаслик учун ишлаб чиқарувчи харажатларни камайтириш йўллари излашга мажбур. Менежментнинг янги йўналиши жами сифат менежменти (умумий сифат концепцияси-Total Quality Management) ушбу муаммоларга бағишланган.

ТҚМ (Total Quality Management) - бу бутун ташкилотни қамраб оладиган сифат менежменти. У ташкилотнинг барча аъзоларининг иштирокига асосланади ва ташкилот фаолиятидан манфаатдор барча томонлар (мижозлар, ходимлар, акциядорлар, етказиб берувчилар, жамият) манфаатини таъминлаш орқали узоқ муддатли муваффақиятга эришишга қаратилган. ТҚМ ташкилотда амалга ошириладиган барча техник ва техник бўлмаган фаолиятга таъсир қилади. ТҚМ бозорнинг барча субъектлари томонидан маълум тамойилларга риоя қилишни назарда тутаяди.

Қурилиш материалларини экспорт қилинишида унинг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида 2021 йилда 505 та, жумладан,

автоклав газобетон ёки очик тузилишли енгил тўлдиргичдан йиғма темирбетон элементлар, брусчатка ва бордюрлар, иссиқлик изоляциялаш материаллари ва маҳсулотлари, бетон ва тегишли маҳсулотлар, марказий иситиш ва марказий совутишнинг йиғма тизимлари, бинолар ва қурилиш компонентларининг иссиқлик тавсифлари, қурилиш ойнаси бўйича халқаро EN стандартлар қабул қилинади. Шу билан бирга, 2021 йилда тош, гипс ва керамикадан тайёрланган маҳсулотлар хавфсизлиги тўғрисида, темир-бетон, бетон конструкциялар хавфсизлигига қўйиладиган талаблар, керамик санитар-техник маҳсулотларга қўйиладиган хавфсизлик талаблари бўйича умумий техник регламентлар ҳамда полимерлар ва улардан олинадиган маҳсулотларнинг хавфсизлиги тўғрисида махсус техник регламентлар қабул қилинди.

Сифатли ва хавфсиз янги турдаги қурилиш материалларини ишлаб чиқаришга жорий қилиш мақсадида қурилиш материалларини ишлаб чиқариш бўйича сўннг уч йилда қабул қилинган халқаро стандартлар 4 баробарга кўпайди. 2021 йилнинг 31 декабрига қадар давлат томонидан қўллаб-қувватлаш орқали қабул қилинадиган қурилиш материаллари соҳасидаги халқаро стандартлар 1387 тани ташкил қилади. Жумладан 2019 йилда 340 та, 2020 йилда 542 та ва 2021 йил давомида 505 та халқаро стандартлар қабул қилинди.

Мамлакатимизда қурилиш материаллари сифатини янада ошириш ва жаҳон бозорларида маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини оширишда қўйидагиларни амалга ошириш ижобий натижалар кўрсатади деб ҳисоблаймиз: қурилиш материаллари ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг ҳар бирида сифат назорати бўлимларини ташкил этиш ва уларни халқаро стандарларни чуқур ўрганиб амалиётга жорий этиш; Республиканинг ҳар худуди бўйича экспортёр корхоналарда чет мамлакатларнинг талабларини етказиш бўйича корхонабай чора-тадбирларни белгилаш ва амалга ошириш.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли **“2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”** ги фармони
2. Ўзбекистон Республикасининг **“Маҳсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш”** тўғрисидаги қонуни
3. Ўзбекистон техник жихатдан тартибга солиш агентлиги маълумотлари
4. Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси stat.uz

**ЮРИДИК АДАБИЁТЛАР КОРПОРАТИВ АХБОРОТ-КУТУБХОНА
ТАРМОҒИДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ҚИДИРИШ МОДЕЛЛАРИ,
АЛГОРИТМИ ВА ДАСТУРИЙ ТАЪМИНОТИ**

Ўринкулов Одилжон Назиралиевич

*Муҳаммад Ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари
университети мустақил изланувчиси*

ourinkulov@gmail.com

Аннотация. Мақола корпоратив ахборот-кутубхона тармоғини яратиш моделлари ва интеллектуал қидириш усуллари тадқиқ этиш натижасида ишлаб чиқилган янги юридик адабиётлар корпоратив ахборот-кутубхона тармоғи дастурий таъминотини яратиш жараёнларини ёритиб беришга бағишланган. Шунингдек, мақолада юридик атамаларни ихтисослик йўналиши бўйича синфлаштириш иэрархик ахборот моделини ишлаб чиқиш, юридик атамалар билимлар омборини яратишнинг амалий жиҳатларига тўхталиб ўтилган. Мақолада назарий тадқиқот усуллари (таққослаш ва танқидий фикрлаш усули) ва эмпирик тадқиқот усуллари (маълумотларни йиғиш ва ҳужжатларни таҳлил қилиш) қўлланилди.

Калит сўзлар: ахборот моделлари, эксперт тизимлари, билимлар омбори, интеллектуал тизимлар, корпоратив ахборот-кутубхона тармоқлари, юридик атамалар.

Abstract. The article is dedicated to clarifying the processes of creation of corporate information-library network software, new legal literature developed as a result of the research of models of creation of corporate information-library network and methods of intellectual search. Also, the article focuses on the practical aspects of the development of a hierarchical information model for the classification of legal terms according to specialization, and the creation of a knowledge base of legal terms. Theoretical research methods (comparative and critical thinking method) and empirical research methods (data collection and document analysis) were used in the article.

Key words: information models, expert systems, knowledge base, intellectual systems, corporate information-library networks, legal terms.

Технологиянинг жадал ривожланиши, ҳажм ва мураккаблигининг ортиб бориши. Ахборотдан кенг ва кенг ва қулай фойдаланиш компьютерга янги талабларни юзага келтирмоқда. Инсонларнинг асосий эътибори технологиядан интеллектуал фаолият учун фойдаланишга қаратилган. Билимларга бўлган талабнинг ортиб бориши мутахасислар эътиборини алоҳида фан соҳаси муаммоларини ечишга қаратилган ахборот тизимлари

яратиш, уларни бошқа тизимлар билан интеграллашган ҳолда ишлатиш имкониятларини янада кенгайтиришга қаратмоқда. Йил сайин интеллектуал тизимлар фойжаданувчилари ва улардан фойдаланиш истагини билдирувчилар ҳажми ортиб бормоқда. Шу ўринда интеллект нима деган савол туғилади. Интеллект концепцияси тўртта фундаментал принциплардан ташкил топган: маълумот, ахборот, билим ва донишмандлик.

Интеллектнинг асосий меъзони бу – маълумот бўлиб, у бизни ўраб турган борлиқдаги ҳодиса ва белгилар мажмуидир. Маълумот ташқи хабар сифатида тасаввур этилади ва турли органлар ва сезувчи воситалар орқали қабул қилинади. Иккинчи асосий мезон – бу ахборот бўлиб, маълумот қийматига маъно бериш йўли билан юзага келтирилади. Оддий қилиб айтганда, маълумот бирор жараёнда қарор қабул қилишда ишлатилганда ахборотга айланади. Учинчи асосий мезон билим бўлиб, бу идрок этувчининг онгида амаллар ва ёндашувларни тан олишга уринишда маълумотни субъектив талқин қилишдир. Шундай қилиб, билимни инсон нуқтаи назаридан алоҳида тасаввур қилиш қийин. У маълумотга мақсад ва ваколат беради, бу эса ҳаракат яратиш потенциалига олиб келади. Тўртинчи асосий мезон, бу донишмандлик. Донишмандлик, янги билимларни яратиш ва мавжуд билимларни такомиллаштириш бўйича хабардорлик, тушунча, ахлоқий мулохазалар ва тамойилларни ўзида мужассам этади.

Билим маълум нарсаларнинг йиғиндиси: инсоният томонидан қўлга киритилган ҳақиқат, маълумотлар ва тамойиллар тўплами[1]. Ёки, А.С.Фоскетт айтганидек: “Билим – мен билган нарса, маълумот – биз билган нарсадир”.

Билим ҳақида бошқа бир нечта таърифларни келтириш мумкин.

1-жадвал. Билмларни синфланиши.

Синфланиш асосидаги билимлар	Ахборотларни синфлаштира олиши
Қарор қабул қилишга йўналтирилган билим	Энг яхши танловни амалга ошириш
Таърифловчи билимлар	Бирор соҳанинг реал ҳолатини ифодалайди
Процессуал билим	Бирор нарсани қандай қилиш керак
Фикрлаш билим	Қайси хулоса, қайси вазиятга тўғри келади
Ассимиляуия билими	Унинг таъсири қандай

Вақт ўтиши билан билимлар ҳам жамоат мулкига ўтади, у ерда ахборотга айланади ва ундан фойдаланиб янги билимлар пайдо бўлади.

Билимларни сақлаш, такомиллаштириш, алмашиш, жамлаш ва қайта фойдаланиш мумкин бўлган форматда билимларни йиғиш ва лойихалаштиришга қаратилган фанлараро ёндашув, билимларни моделлаштириш дейилади. Рақамли технологияларда бу ақли симуляция қилиш учун ишлатилади. Инновациялар, тараққиёт ва фаровонлик кўп жиҳатдан “тўғри қарор” қабул қилшга боғлиқ. Бирор хусусий ҳолат учун барча фактлар ҳисобга олинса ва мақсад тўғри қўйилса нотўғри қарор қабул қилиш қийин бўлади. Интеллектуал тизим учун бундай ҳолатда нотўғри қарор қабул қилиш иложсиздир. Аммо, инсон омили айрим вазиятларда қандайдир эътиборсизликларга йўл қўйиши сабабли нотўғри қарорлар қабул қилинишига олиб келиши мумкин. Шу сабабли билимларни моделлаштириш чуқур мулоҳазалар билан ишловчи ва сунъий интеллект тизимлари учун муҳим шартлардан ҳисобланади. Билимларга асосланган фикрлаш тизимлари ва ҳолатларга асосланган фикрлаш ҳисоблаш машиналари имкониятларини кенгайтириб, амалий билимларни яратиш учун каттароқ ҳисоблаш ечимларига ўтишни таклиф қилади. Билимларга асосланган фикрлашнинг асосий мақсади билимлардан максимал даражада фойдаланиш учун амалий ечим сифатида амалга оширишдан мустақил асосда методология ва технологияларни бирлаштиришдир. Ахборот ва билимлар билан ишлашнинг асосий фарқи шундаки, билим модели фактлардан ташқари ҳаракат қилишни ўз ичига олади, шунингдек экспертлар ва фойдаланувчилар фикрларини қўллаб-қувватлаш имкониятларига эга. Билимлар модели маълумотлар, ахборотлар ёки бошқа моделдан қабул қилинувчи маълумотларга эга. Билимлар моделининг афзаллик жиҳатларидан бири – доимий кузатиб бориш ва яхшилаш имкониятининг мавжудлигидадир. Бундан ташқари, моделлар аввалги қарорларни яхшилаш, жорийларини баҳолаш ва предмет соҳаси маълумотларини сақлаб бориш каби қўшимча афзалликларга эга. Билимлар модели жуда қимматли ва уни амалиётга жорий этиш аксар ҳолларда муаммоларни юзага келтиради. Амалий билимларни сақлаб бориш ва келгусида улардан мақсадли фойдаланиш учун билимлар омборини яратиш истиқболли ҳисобланади.

Интеллектуал тизимлар – билимга асосланган автоматлаштирилган тизим ёки асосий вазифани амалга ошириш учун дастурий таъминот, лингвистик ва мантиқий-математик воситалар тўплами, инсон фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва табиий тилда диалог режимида маълумот қидириш[1]. Интеллектуал тизимлар билимлар омбори, қарор қабул қилиш механизми ва интеллектуал интерфейсдан иборат бўлади[2]. Интеллектуал тизимлар аниқ ишлаши, фойдаланувчилар сўровларига тўла жавоб қайтара олиши, доимий

долзарб ахборотлар сақлаши каби меъзонларга жавоб бериши лозим. Шу сабабли интеллектуал тизимлар асосан маълум бир фан соҳасини қамраб олади ва шу соҳа бўйича инсон эришган илғор тажрибани ва ҳодисаларни ўз билимлар омборига йиғиб бориши, келгусида шундай вазиятларда қандай қарор қабул қилиш ижобий натижа келтириши мумкинлигини башорат қилиш вазифаларини бажаришга мўлжалланган бўлади.

Билимлар омбори – бирор фан соҳасига оид билимлар, инсон тажрибаси ҳақидаги маълумотлар ва ҳулоса чиқариш қоидаларини ўз ичига олган, малумотлар омбори тушунилади[3].

Интеллектуал тизимларнинг асосий вазифаларидан бири фойдаланувчилар учун қулай ва тўлиқ ахборот олиш имкониятини яратишдан иборатдир. Шу мезондан келиб чиқиб, ахборот-кутубхона тизимларида интеллектуал тизимлар имкониятларини жорий этиш мақсадида Мухаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети ахборот-кутубхона тизимлари кафедрасида, кафедра профессори М.А. Раҳматуллаев раҳбарлигида “Корпоратив ахборот-кутубхона тармоқларида юридик адабиётларни интеллектуал қидириш моделлари, алгоритмлари ва дастурий таъминоти” мавзусида илмий-тадқиқот фаолияти олиб борилди. Тадқиқотнинг асосий мақсади Ўзбекистон Республикасида ягона юридик адабиётлар электрон кутубхонасини яратиш ва тизимда интеллектуал қидиришнинг гибрид алгоритмларини жорий этиш орқали, адабиётларни тезроқ ва фойдаланувчилар сўровларига мос, тўлароқ ахборот олиш имконият яратиш, талабалар, илмий-тадқиқотчилар ва аҳолини юридик адабиётларга бўлган ахборот эҳтиёжини тўлароқ қондиришга хизмат қилувчи ахборот тизим ишлаб чиқишдан иборат. Тадқиқот қуйидаги вазифаларни амалга оширишга йўналтирилди:

- юридик ахборотларни қидириш усуллари ва ахборот тизимларининг ҳолатини ретроспектив таҳлил қилиш;
- юридик адабиётлар корпоратив тармоғининг билимлар базасини шакллантириш ахборот моделлари ва алгоритмларини ишлаб чиқиш;
- корпоратив тармоқларда илмий ва таълимга оид юридик маълумотларни синфлаштириш ва қидириш учун математик моделлар ва гибрид алгоритмларни ишлаб чиқиш;
- корпоратив тармоқларда илмий ва таълимий юридик маълумотларни қидириш дастурий таъминотини яратиш.

Ушбу вазифаларни амалга ошириш, илмий ва амалий натижаларни қўлга киритиш мақсадида бир нечта босқичдан иборат ишлар амалга оширилди.

Биринчи босқичда, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси етук ҳуқуқшунос олимлари ҳамкорлигида юридик ихтисосликлар иерархик ахборот модели ишлаб чиқилди. Ушбу шажара моделда юридик ихтисосликлар янада кичик гуруҳларда ажратилиб, улар орасида авлод-аждод муносабатлари, сатҳлар жорий этилди. Иккинчи босқичда, қоғоз шаклда мавжуд бўлган юридик атамалар изоҳли луғати яратилган юридик ихтисосликлар иерархик ахборот модели бўйича синфлаштирилди ва юридик атамаларнинг синфлаштирилган изоҳли луғати электрон маълумотлар базаси, шунингдек билимлар омбори шакиллантирилди.

Фараз қилайлик, атамалар тўплами қуйидаги шаклда ифодаланган

$$x_{p1}, x_{p2}, \dots, x_{pm_p} \in X_p, p = \overline{1, r}$$

$$x_{pi} = (x_{pi}^1, x_{pi}^2, \dots, x_{pi}^N), i = \overline{1, m_p}$$

бу ерда,

N ўлчовли тартибланган белгилар майдони синфлармажмуасини ташкил этади.

$$X_p, p = \overline{1, r}$$

Объектлар ўртасида ўхшашлик даражасини аниқлаш учун яқинлик функцияси киритилади.

Тартибланган белгилар оралиғи X_p синфига тегишли икки объект x_{p1} , x_{p2} берилсин. Бу ерда объектлар орасидаги яқинлик функцияси ρ_j

$$\rho_j(x_{p1}, x_{p2}) = \begin{cases} 1 & \text{if } (x_{p1}^j - x_{p2}^j) = 0, j = \overline{1, N}. \\ 0 & \text{агар бўлмаса,} \end{cases}$$

(x_{p1}, x_{p2}) қуйидагича киритилади.

Тартибланган белгилар майдонида ихтиёрий p-синфнинг k-объектини бошқа t-объект орқали уларнинг ўхшашлик даражасини кўрсатган ҳолда ўлчамини баҳолаш қуйидаги формула бўйича ҳисобланади.

$$\Gamma_t(x_{pk}, x_{pt}) = \sum_{j=1}^N \rho_j(x_{pk}, x_{pt}), k = \overline{1, m_p}; t = \overline{1, m_p}; k \neq t$$

Учинчи босқичда, CODIL булутли технологияга асосланган автоматлаштирилган ахборот-кутубхона тизими негзида Ички ишлар вазирлиги Академияси ва Тошкент давлат юридик университети ўртасида юридик адабиётлар электрон кутубхонаси корпоратив тамоғи яратилди ва ушбу таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари томонидан яратилган турли илмий ва таълимга оид адабиётлар электрон каталоги ва йиғма электрон каталоги яратилди.

Тўртинчи босқичда, яратилган электрон адабиётларни тез ва осон кидириш, шунингдек фойдаланувчилар сўровига мос келувчи электрон адабиётларни қайтариш имкониятига эга интеллектуал кидирув тизимини яратиш учун, фойдаланувчилар сўровларини қайта ишлаш эксперт тизими яратилди. Ушбу эксперт тизими юридик атамалар билимлар омборига ва электрон адабиётлар мантнини тахлил қилиш орқали, фойдаланувчи сўрови ва электрон адабиётнинг қанчалик мос келиш даражасини аниқлаб берувчи TF-IDF модели асосида ишлайди.

Хулоса қилиб айтганда, яратилган юридик адабиётлар корпоратив ахборот-кутубхона тармоғи ҳуқуқшунослик таълим муассасалари талабалари, ҳуқуқшунослар, илмий-тадқиқотчилар ва фуқаролар учун ҳуқуқшунослик адабиётларига бўлган эҳтиёжларини тўлароқ қондириш, ўзлари қидирган электрон адабиётларни тез ва қулай топиб ўқишлари учун кенг имкониятлар яратиб беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Интеллектуальные системы / А.В. Остроух. – Красноярск: Научно-инновационный центр, 2015. – 110 с.
2. Цит. по Аверкин А. Н., [Гаазе-Рапопорт М. Г.](#), [Поспелов Д. А.](#) Толковый словарь по искусственному интеллекту. М.: Радио и связь, 1992. -256с.
3. Википедия.https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0%B7%D0%B0_%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9

LISONIY SATHDA SONNING FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI*Xalikova Mohigul Xalimjanovna**Buxoro davlat universiteti Ingliz tilshunosligi
kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Maqolada son soʻz turkumining funksional xususiyatlari turli tillar kesimida tahlil qilinib, qardosh xalqlar lisonidagi son komponentli til birliklar ifodalagan sema tahlilga tortilgan. Shuningdek, lingvistik jihatdan son soʻz turkumi hisoblangan raqamlar ifodalagan maʼnoning oʻzgarishi, turli semalarni ifodalashi qiyosiy aspektda tadqiq qilingan.

Kalit soʻzlar: sonli frazeologik birliklar, sonli metaforik birliklar, sonli paremiologik birliklar, sonli evfimik birliklar, sonli perifrazik birliklar,

Lingvistikaning bezatilgan turkumlaridan biri sanalgan son soʻz turkumining asosiy leksemi hisoblangan raqamlar millat, xalqlarning madaniy qadriyatini oynay jahon boʻlmish til orqali ifoda etdi. Sonlar nafaqat lisoniy sathda, balki qadimiy madaniy qadriyatlar, badiiy durdonalar, xalq eʼtiqodlari va xurofotlarida, tabu soʻzlarida, tilning paremiologik fondida, moddiy, maʼnaviy, madaniy, shuningdek, soha lugʻatlarida, tarix zarvaraqlarida, til tizimida saqlanadigan kontseptual fon bilimlarida oʻz aksini topadi. Tilning lingvomadaniy qatlamlarida yashiringan turli sema ifodalovchi raqamlar bilan bogʻliq til birliklari, jumladan, kasallik nomlari, diniy marosimlar, urf-odatlar, umuman eʼtiqod bilan bogʻliq tushunchalar badiiy matnlar-u, xalq ogʻzaki ijodida boʻy koʻrsatadi. Raqamlar keng tarqalgan genotipli tushunchadir. Insoniyat lisonida raqamlar lingvistik maʼno kasb etish bilan birga, milliy-mental maʼlumotlar tashuvchi birlik sifatida ham namoyon boʻlib, bu til strukturasida leksemalarning birlashuvi natijasida sonli frazeologik, sonli metaforik, sonli paremiologik, sonli evfimik, sonli perifrazik birliklar sifatida voqelanadi. Lingvistik sathda yuqoridagi sonli til birliklari turli madaniyatlarda lingvomadaniy aspektda turli funksional vazifalarni bajaradi. Jumladan, “uch” miqdor soni qozoq- oʻzbek tilshunosligida quyidagi semalarda, [son+ot] va [son+feʼl] qolipida turli funksional vazifa bajaradi:

Miqdor maʼnosi: uch kitob- үш китап;

Taxmin maʼnosi: uchlarda uchrashmoq- сағат үште кездесеміз;

Aniqlik maʼnosi: soat uchda yetib kelmoq- сағат үште келу;

Jamlik maʼnosi: uchovi keldi- үш келді;

Harakat maʼnosi: uch tomonlama aylanmoq- үш жақты бұрылу.

Bundan tashqari, xalq mentaliteti bilan bogʻliq quyidagi sonli til birliklari qardosh tillar hisoblangan oʻzbek va qozoq tillarida bir xil semani ifodalaydi:

Uch taloq aytmoq- ush ret talak aitu;

Uch marta azon aytish- närestege at qoyuda us ret kaitalau; (hisob so‘z sanalmish “marta” bilan kelgan);

Uch marta afsun aytish-ush ret uchqtau(ayrim kasalliklarni davolash uchun uch marta aytiladigan duo va aytimlarga nisbatan ishlatiladi, qozoq madaniyatida bu “tabib usuli” deyiladi.);

Uch raddiya aytmoq-ush ret alastau (kasallikdan, yovuz ruhlardan poklanish uchun tashkillashtiriladigan uch karra raddiya aytish marosimiga nisbatan turkiy xalqlarda bajarilgan urf-odat);

Lingvistikda sonli til birliklarni lingvomadaniy tahlilga tortish, sonlarning matn tarkibida qanday sema ifodalashini ochib berish, madaniyatlararo muloqotda raqamlarning milliy grammatik xususiyatlari namoyon etish bilan bir qatorda, o‘ziga xos ramziy ma’no tomonlarini ham ko‘rsatib o‘tdi. Jumladan, qozoq tilshunosligida “to‘rt” raqami bilan bog‘liq quyidagi birikmalar mavjud bo‘lib, bu sonli til birliklari qozoq xalqining milliy-mental xususiyatlarini o‘zida jamlay olgan:

төрт құбыла— to‘rt belgi;

төрт құлақ—to‘rt quloq;

төрткүл дүние— to‘rt dunyo;

төртеуі төрт жақтан— to‘rt tomondan to‘rt;

төрт құбылаң түгел— to‘rt yo‘nalish;

төрт жағым аман-есен түгел— to‘rt tomonimning to‘la-to‘kis va sog‘-salomat(frazeologik birlik);

Manbalarda keltirilishicha, qozoq xalqining nomlanishi ham dunyoning to‘rt tomoni bilan bog‘liq ekanligi haqida rivoyatlar mavjud. Qozoqlarda to‘rt muqaddas son hisoblanib, bu son bilan bog‘liq til birliklarida ularning tarixi jamlangan. Jumladan, to‘rt raqami qozoqlarda tenglik va adolat ramzi ham sanalgan.

Shu o‘rinda sonlar ifodalagan ma‘noni ikkiga ajratishimiz mumkin: aniq-miqdoriy ma‘no va mavhum-ramziy ma‘nolar. Har ikkala ma‘noning turli xalq madaniyatida turli mazmun ifodalashi lingvistikaning qator sohalar bilan integratsiyalashuvi natijasida ochib beriladi. Jumladan, lingvokulturologiya, falsafa, dialetika, mantiq, tarix, astronomiya va boshqalar. Turli tillar kesimida son tarkibli frazeologik, paremiologik, evfimik birliklar mavjuddirki, ularni lingvistik tahlilga tortgan sari, son semasida turli millatlarning yashiringan milliy tabusi, yashiringan milliy totemi, yashirin ramziy ifodalari mavjudligiga guvoh bo‘lib, matn tarkibida uchraydigan sonli birliklarning funksional xususiyatlarini ko‘rishimiz mumkin. Jumladan, qozoq tilshunosligida “to‘rt” raqami bilan bog‘liq til birliklarini jahon tilshunosligi uchun umumiy bo‘lgan streeptip hisoblangan

“to‘rt” bilan qiyosini keltirish orqali fikrimizni dalillashimiz mumkin. Umumiy streotip tushunchasi garchi barcha uchun tushunarli hisoblansada, ma’lum millat tilida o‘zgacha semada voqelanadi. Dunyo tilshunosligida to‘rt raqami bilan bog‘liq quyidagi birliklar mavjud:

Dunyoning to‘rt qismi(shimol, janub, sharq, g‘arb);

Dunyoning to‘rt tomoni (o‘ng, chap, old, orqa).

Umumiy streotip hisoblangan dunyoning to‘rt tomoni, to‘rt qismi deyarli har bir xalq tilida mavjud bo‘lib, bunga qo‘shimcha tarzda turli semalar lingvokulturologik tahlilda namoyon bo‘ladi. Masalan, “to‘rt” raqami o‘zbek xalqi lisoniy tizimida esa quyidagi semalarni o‘zida jamlay oladi:

- to‘rt fasl;
- dunyoning to‘rt tomoni;
- to‘rtburchak shakli;
- to‘rt sahoba(choryorlar);
- to‘rt muqaddas diniy kitob(Qur‘on, Tavrot, Injil, Zabur);
- chorak(4/1);
- to‘rtinchi farzand(Robiya—ya’ni, oldingi yil hisobi bo‘yicha to‘rtinchi muqaddas oyda yoki to‘rtinchi farzand bo‘lib tug‘ulgan qiz bola ismiga nisbatan);
- to‘rt mazhab(islomdagi mazhablar—hanafiy, shofiiy, hanbaliy, molikiy).
- To‘rt ulug‘ farishta(Jabroil alayhissalom, Mikoil alayhissalom, Isrofil alayhissalom, Azroil alayhissalom);
- To‘rt ulus tarixi(Tarixi arba ulus);
- To‘rt oyoqli cho‘bin ot(tobut);
- To‘rt muchasi sog‘ bo‘lmoq;

Yuqorida biz o‘zbek milliy madaniyati, urf-odat an‘analari, dini, tafakkur gulshani aks etgan to‘rt raqami bilan bog‘liq til birliklarini keltirdik. Ayrim leksemalarni semantik tomonlarini o‘rganish jarayonida shuni bildikki, so‘z nafaqat tilning leksik-semantik tizimini, balki butun xalq madaniyatini, tarixini, milliy mental xususiyatlarini namoyon etuvchi bezatilgan koshona sanaladi. Raqamlar orqali hosil bo‘lgan sonli til birliklari muayyan xalqning yashirin semalarni ifodalab, har bir son ortida tarix, mifologiya, ajdodlarimiz hayotining butun bir qatlamini namoyon etiladi. Biz keltirgan o‘zbek tilida uchraydigan to‘rt soni bilan bog‘liq ushbu til birliklari orqali o‘zbek iqlimimning kontinental ekanligi(to‘rt fasl), o‘zbek xalqining turkiylardan kelib chiqqanligi(To‘rt ulus tarixi), dinining islom ekanligi(to‘rt mazhab, to‘rt sahoba, To‘rt ulug‘ farishta), o‘zbeklarning tasavvufiy qarashlari(To‘rt oyoqli cho‘bin ot), dunyoviy ilmlari ya’ni matematik-geografik nazariyalari(chorak(4/1), dunyoning to‘rt tomoni,

to'rtburchak shakli), o'zbek lisonining go'zalligi (To'rt muchasi sog' bo'lmoq) kabi qator axborotlarni ifodalashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи”// 2019 йил, 21 октябрь// <http://uza.uz/oz/politics/>
2. Курмамбаевой Ж. Б. Лингвокультурологическая основа имен числительных в казахском языке: Автореферат на соискание степени доктора философии (PhD). Алматы, 2016.
3. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Qurbonova M.M., Raupova L.R., Abuzalova M.Q., Yo'ldosheva D.N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T.: 2020, -B. 549.
4. Aletheia. Synchronicity and the Meaning of Numbers (0-12). Spiritual Journey-2012.

G'AYRIODATIY BIRIKMALARNING BADIY-ESTETIK VAZIFASI

Akbarova Munira Shavkatovna

Qo'qon DPI o'qituvchisi

akbarovamuniraxon30@gmail.com

akbarovam1989@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada g'ayriodatiy birikmalarning bajaradigan badiiy-estetik vazifasi aniqlangan, badiiy matnlardan keltirilgan misollar orqali tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: g'ayriodatiy birikmalar, estetik vazifa, badiylik, estetik qiymat, til, nutqiy jarayon.

Annotation. In this article, the artistic and aesthetic function of unusual combinations is defined and analyzed through examples from artistic texts.

Key words: unusual combinations, aesthetic task, artistry, aesthetic value, language, speech process.

Аннотация. в данной статье на примерах из художественных текстов определяется и анализируется художественно-эстетическая функция необычных сочетаний.

Ключевые слова: необычные сочетания, эстетическая задача, художественность, эстетическая ценность, язык, речевой процесс.

Ma'lumki har qanday so'z tilning lug'aviy boyligi sanaladi. U qaysidir vaziyat taqozosi, ma'lum bir ehtiyoj yoki kommunikativ talab sabab yuzaga keladi, va unga ma'lum vazifani bajarish yuklanadi. G'ayriodatiy birikmalar ayni bir

tushunchani yangicha, o'zgacha qiyofada nomlash, ko'p hollarda fikrni ta'sirchan ifodalash, nutqda emotsionallikni oshirish, fikrni badiiy-estetik tarzda o'quvchiga yetkazib berish maqsadlari bilan yaratiladi. G'ayriodatiy birikmalar qaysi turdagi nutq jarayonida yuzaga kelishiga ko'ra, shu nutq jarayoni taqozo etgan vazifani ado etadi, shu bilan bir qatorda nutqning ma'noviy-nominativ va kommunikativ ehtiyojini qondiradi. Misol uchun, yangilik bo'yog'ini yo'qotgan g'ayriodatiy birikmalar oddiy, neytral nutqda nisbatan oddiy kommunikativ vazifani bajarishi mumkin, ya'ni kishiga u qadar badiiy ta'sir etolmasligi mumkin, biroq badiiy nutq talabi bilan yaratilgan g'ayriodatiy birikmalar o'ziga xos badiiy-estetik vazifa bajaradi hamda shu matnga badiylik bo'yog'ini hadya etadi. Badiiy nutqda yaratilgan g'ayriodatiy birikmalar muayyan badiiy-estetik vazifa bajaradi. "Bu – bir tomoni, ikkinchidan, mazkur vazifa badiiy nutq vaziyati bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Faraz qilaylik, - bir tomonda til birliklari, ikkinchi tomonda nutq birliklari. Ular bir-biriga nisbatan zidlanish munosabatida bo'ladi, chunki til birliklari nutqiy vaziyatni hamma vaqt ham to'laqonli ifodalash imkoniyatiga ega bo'lmasligi mumkin." [2, 147] Badiiy adabiyotda ijodkor yaratayotgan badiiy olamini to'laqonli ifodalash uchun nafaqat mavjud til birliklaridan foydalanishga, balki estetik qimmatga ega bo'lgan boshqa birliklarni yaratishga ehtiyoj tug'iladi.

Badiiy matnlarda uchraydigan g'ayriodatiy birikmalarni o'rganishdan shu narsa bizga ma'lum bo'ldiki, ular turfa xil vazifalarni bajarish xususiyatlariga ega. Ularni bajaradigan vazifalariga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

1) G'ayriodatiy birikmalarning nutqiy vazifasi. Avvalo tildagi barcha so'zlar nominativ vazifa bajaradi, shuningdek, ayrim g'ayriodatiy birikmalarda ham shu xususiyat namoyon bo'ladi. Badiiy ijodkor g'ayriodatiy birikmalarni tuzar ekan, hayotdagi biror narsa yoki hodisani, biror tushunchani aniq, jozibali ifodalashga intiladi. Bunda u yoki bu narsa yohud tushunchani juda aniq nomlash maqsadida yoki nutq maqsadini to'la yetkazib berish uchun tilde mavjud so'zlardan favqulodda, g'ayriodatiy birikmalar yaratiladi. Masalan, O'ylagan sari qora qatlamlar ochilib ketaverardi. (S.Ahmad "Jimjitlik" 193-bet) Bu gapda "qora qatlamlar" birikmasi "xotiralar" so'zini matnga xos mazmunda nomlash vazifasi yuzasidan yaratilgan. Gapdagi birikmani so'z bilan almashtirilsa, matnda yozuvchi ifodalashni maqsad fikr o'quvchiga aynan yetib bormaydi. Muallif matnda xotiralarni qora qatlamlar deya nomlashiga sabab, qahramondagi bu xotiralar nechog'lik xunuk, qalbida yomon iz qoldirgan ekanligiga isho berish bilan izohlanadi.

2) G'ayriodatiy birikmalar tinglovchi yoki o'quvchiga kutilmagan yangi xabar, ma'lumot berish vazifasini ham bajaradi. Bunda voqea-hodisalar, kishilarning xatti-harakatlarining belgilari, shaxs faoliyati haqida xabar beradi: –

Bolani qarg'ama, Qumri! – dedi Oqsoqol *beozor tanbeh berib*. (O'tkir Hoshimov "Ikki eshik orasi" 62-bet) Anvarning quloqlari ostida keskin, *asabiy poshna sadolari* uzoq vaqt qarsillab turdi. (O'tkir Hoshimov "Bahor qaytmaydi" 21-bet) *Xashaki shamol* nima edi u insonning ko'rganlari oldida. (Tohir Malik "Alvido bolalik" 31-bet) G'archillatib bodring chaynarkan, xayoliga *alamli o'y* keldi. (O'tkir Hoshimov "Tushda kechgan umrlar" 41-bet) Amerikaning ta'rifini ko'p eshitganman : ana *osmonteshar imoratlar-u, ana osma ko'chalar-u...* (Abdulla Qahhor "Anor" hikoyalar to'plami, "Dumli odamlar" hikoyasi 168-bet) Keltirilgan namunalardagi so'zlarning g'ayriodatiy birikmalarida ba'zan narsa, bazan harakat-holatning belgi-xususiyati haqida xabar berish vazifasi namoyon bo'ladi. Misol uchun birinchi gapda "beozor" so'zi "tanbeh" so'zi bilan birlashib, Oqsoqol Qumriga tanbeh berishi, lekin u bergan tanbeh beozor, Qumrining foydasini o'ylab, unga yaxshilikni tilab, uning ko'ngliga ozor yetkazmas darajada, samimiy ekanligidan xabar beradi. Uchinchi gapda esa, "asabiy poshna sadolari" ko'rinishidagi g'ayriodatiy birikma guvohi bo'lamiz. Bizga ma'lumki, poshna – oyoq kafti, tovon; oyoq kiyimining tovoniga tag-charmdan balandroq qilib qoqilgan qattiq charm yoki boshqa biror narsa ma'nolarini ifodalaydi.[3, 303] Shunday ekan poshna so'ziga asabiy so'zi qanday birikkaniga e'tibor bering. Demak, bu birikma bizga shu narsadan darak beradiki, bu poshnali oyoq kiyim egasining o'sha vaqtda asabiylashayotgani, buning oqibatida u yurgan sari yerni qarsillatib ovoz chiqargani va shu sabab bu keskin, qarsillagan ovoz hanuz Anvarning quloqlari ostida uzoq vaqt saqlanib turgan. Ko'rinib turganidek, g'ayriodatiy birikmalar matndada xabar berish vazifasini ham bajaradi.

3) G'ayriodatiy birikmalarning baholash vazifasi. G'ayriodatiy birikmalar faqatgina insonning aqliy intellektual salohiyati-fikrlash qobiliyatigagina emas, balki uning hissiy olamiga dunyoni, voqelikni qay darajada estetik qabul qilish jihatiga bog'liq holda dunyoga keladi. a) *neytral ma'no ifodalovchi birikmalar: og'ir-bosiq gaplar, toza shabada, mavsumiy gap, temir parda, loqayd tomchilar, shom yegan oy*. Zulmat quyuqlashib bozar, loqayd tomchilarni purkar edi. ("Bahor qaytmaydi" 27-bet) Sening hukumating butun mamlakat ustiga temir parda tortgan! – dedi. (A.Qahhor "Dumli odamlar" hikoyasi 175-bet) Mamlakat bo'ylab esgan toza shabadani o'tkinchi mavsumiy gap deb biladi! (S.Ahmad "Jimjitlik") b) *salbiy bo'yoqqa ega bo'lgan birikmalar: dahshatli to'lqinlar, o'kirgan dengiz, alvasti mish-mish, haqorat balchig'i, qora qatlamlar, xira, irkit oy, pishqirayotgan shamol, xiyonatkor yulduzlar, tajang qichqiriq*. Xiyonatkor yulduzlar xoinlarcha ko'z qisishar, xiyonatkor shamol xoinlarcha xoinona qiqir-qiqir kular edi. (O'.Hoshimov "Dunyoning ishlari" Hiyonat 28-bet) . Xuddi haqorat balchig'i orasida qolgandekman. (A.Qahhor "Dahshat") Mahallaga alvasti mish-mish bosh

tiqdi. (A.Qahhor “Muhabbat” qissasi 19-bet) d) *ijobiy bo`yoqqa ega bo`lgan birikmalar: nurli tuyg`ular, g`olib kulgu, toza odam, issiq bir iftixor tuyg`usi, mayin iliqlik, kulgi toshib chiqayotgan lablari, shirin tuyg`ular* kabi. Qo`shiq uni allalar shirin tuyg`ularga g`arq etardi. (Bahor qaytmaydi” 24-bet) Kulgi toshib chiqayotgan lablaridan o`pgan. Qani endi shu kunlar qaytib kelsa! (S.Ahmad “Ufq” trilogiyasidan “Qochoq” 194-bet)

Har qanday holatda ham g`ayriodatiy birikmalar yozuvchining hissiyotini mukammal darajada ifodalashga xizmat qiladi. Shu qatorda voqea-hodisa, shaxs va narsalarning salbiy hamda ijobiy xususiyatlarini aks ettirish vazifasi ijodkorning ixtiyori bilan g`ayriodatiy birikmalarga yuklatiladi. Ayrim g`ayriodatiy birikmalar o`quvchi tasavvurida o`ta mavhum, tushunarsiz gavdalanadi. Ularning mazmuni matndagina ro`yobga chiqishi mumkinligi kuzatiladi. Matn bilan tanishgandagina ularning qanday maqsad bilan yaratilganligi va aniq ma`nolari ravshanlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Akbarova M. Badiiy matnda uchraydigan g`ayriodatiy birikmalarning lingvopoetik xususiyatlari . Comparative turkish dialects and literatures, 2022, 1 (2) , 25-31 .
2. Serebrennikov B.A. Nominatsiya i problema vibora // Yazikovaya nominatsiya (Obshnye voprosi). –M.: Nauka, 1977. –s147.
3. O`zbek tilining izohli lug`ati, 3-jild. “O`zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent.2007.

JANUBIY SURXONDARYO O`ZBEK SHEVALARI PAREMALARIDA LINGVOMADANIY KODNING IFODALANISHI

Mansur Xamidov

TerDU o`qituvchisi, erkin tadqiqotchi

mansurimomali1991@mail.ru

+998996709196

Annotatsiya. Ushbu maqolada Janubiy Surxondaryo hududidan yig`ilgan o`zbek shevalari barqaror birikmalaridagi lingvomadaniy kodlar xususida fikr yuritilgan. Ularning o`ziga xos jihatlari va ahamiyati haqida lingvistik mushohadalar aks etgan.

Annotation. This article discusses the linguistic and cultural codes in stable combinations of Uzbek dialects collected from the Southern Surkhandarya region. Linguistic observations about their specific aspects and importance are reflected.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвокультурные коды в устойчивых сочетаниях узбекских диалектов, собранных из Южной

Сурхандарьинской области. Отражены лингвистические наблюдения об их специфических аспектах и значении.

Kalit soʻz va tushunchalar: Lingvomadaniy kodlar, joy nomlari, dialektal parametrlar, lingvostatistika.

Key words and concepts: Linguistic and cultural codes, place names, dialectal parameters, linguistic statistics.

Ключевые слова и понятия: Лингвокультурные коды, топонимы, диалектные параметры, лингвистическая статистика.

Surxondaryo azal-azaldan oʻzbek shevasining hazinalaridan biri boʻlib, milliy madaniyatimizni akslantiruvchi xususiyatlari bilan alohida ajralib turgan. S.Rahimovning taʼkidlashicha, voha shevasi qipchoq lahjasining beshinchi tipidagi janubiy oʻzbek ž –lovchi guruhiga kiradi.¹⁹ Lingvogeografik jihatdan Surxondaryo janubiy hududiga Qiziriq, Angor, Jarqoʻrgʻon, Termiz tumanlari va Termiz shahri qamrab olinadi. Olimning tadqiqotida dialektal obyekt qilib faqat Jarqoʻrgʻon tumani Jarqoʻrgʻon posyolkasi (boʻlim/qishloq), Minor qishlogʻI, Oqtepa qishlogʻI, Surxon posyolkasi, Angor tumani Tallimoron qishlogʻI, Termiz tumanining esa Manguzar qishlogʻI, (hozirgi kunda shahar mahalla tipiga oʻtkazilgan. Taʼkid bizniki – X.M.), Salo(a)vo(a)t (Surxondaryo viloyat Oila va xotin-qizlarni qoʻllab-quvvatlash boshqarmasining 13.07.2022-yildagi maʼlumotnomasi ishga ilova qilinadi) – Soli obod qishlogʻI va Chigʻatoy qishloqlari olingan.

Hozirgi kunda Qiziriq tumanida 31 ta, Angor tumanida 36 ta, Termiz tumanida 29 ta, Termiz shahrida 37 ta, Jarqoʻrgʻon tumanida 66 ta mahallalar (Surxondaryo viloyat Oila va xotin-qizlarni qoʻllab-quvvatlash boshqarmasining 13.07.2022-yildagi maʼlumotnomasi) mavjud boʻlib, bu hududlarda yashovchi oʻzbek urugʻlari shevasidagi maqol-matallarning bir-biriga oʻxshash va farqli jihatlari mavjud. Har bir tuman aholi nutqida lingvomadaniy kodlarning tegishli talqini kuzatiladi. Masalan, Vötiniḡni tändirdan äjamä, nāni:ḡdi külgä täjämä; tüssiz xāmī:r tändi:rda türmas; tändir gošdän žemäpsi:z, bü dünjāya kemäpsiz (Ang. “Gilambob” va Jar. “Istiqlol” (xalq tilida “Tandir qishloq”) mahallalarida yashovchi aholi nutqidani). Pblari tarkibidagi “tandir” leksemasi oʻz manosida va ikkilamchi bilvosita (non+tandir+goʻsht) aloqadorlik xususiyatiga ega.

Paremiologik birliklarda ifoda topgan lingvomadaniy kodlar tegishli millatga mansublik (taom nomlari, umuman isteʼmol mahsulotlarining nomlari) belgisini namoyon etadi: atälädän süjäk čī:ḡi:pti; tüssi:z aši:m, dossi:z bāšim; öz üji:dä keskan kesalmägän, bira:gä ü:mač ü:i:šni örgatibti; žezzāni:ḡ ži:zi:dän, tāyani:ḡ toqīrrdayi yāxši shular jumlasidan.

¹⁹ Рахимов С. Ўзбек тили Сурхондарё шевалари. монография. – Тошкент: Фан. – Б. 9-10.

LMK (lingvomadaniy kod) barqaror birikma (BB)lar tarkibini yaxlit bir milliy maydon, milliy til atmosferasida jamlaydi. O‘zbek urug‘lari mavjud bo‘lgan dahalarning turmush tarzi, qadriyatlari, urf-odatlarini, kundalik hayoti, ijtimoiylashuv omillari va boshqa ko‘rsatkichlari aynan PB orqali, aniqrog‘I, ular tarkibida keluvchi lingvomadaniy kodlar bilan ochiqlanadi. MK (madaniyat kodi) insoniyatning arxetipik tasavvurlariga muvofiq keluvchi, o‘zida olam haqidagi tasavvurlarni namoyon etuvchi tushunchalar va ularning lisoniy shakllari²⁰ bo‘lib, lingvistik xususiyatlariga ko‘ra madaniyat kodlari bir necha turlarga bo‘linadi:

V. Krasnix tasnifi: somatik kod, makoniy kod, temporal kod, predmetli kod, biomorf kod, ma’naviy kod²¹;

V. Maslova tasnifi: antropomorf kod, fazoviy kod, urushga doir kod, me’moriy kod, sport kodi, 176omponent kod, 176omponent176176 kod, kiyim-kechak kodi²²;

J. Krasnobaeva-Chyornaya tasnifi: mifologik kod, teomorf kod, rang-tus kod²³;

D. Xudoyberganova tasnifi: madaniyat kodlari, somatik kod, vaqtga doir kod, makoniy kod, predmetli kod, ma’naviy kod, biomorf kod²⁴.

Inson o‘zini bilish barobarida olamni, borliqni anglay boshlagan. Bu dunyoni madaniylashtirishga bo‘lgan daslabki birlamchi harakat edi²⁵. Bunda inson o‘zidagi mavjud tana a‘zolarining harakati, tuzilishi, o‘zaro va olam bilan aloqadorligi, vaqtga va makonga xosligi, hayvonot olami bilan munosabati va boshqa bir qator jihatlar inobatga olingan. Olamni anglash qatorida o‘ziga eng aziz va qadrlil tuyg‘u va tushunchalar, narsalarni ajrata boshlagan. Pirovardida, tildagi: bāš aman bosä doppi tāpilar; källäni: desä sälläni: āp kelädi kabi Bblarni shunga doir misol deb olish mumkin. Ular tarkibidagi “bosh” va “kalla” somatizmlari “do‘ppi” va “salla” predmetli kodlarini ifodalashning asosini tashkil etgan. Doppi (üjürmä šāmal uč:rsä, toppi:ñdi asmandä kör), shuningdek, ton (tonži:lüvi:ni: egäsi bilädi), chopon (ži:rti:q čāpandi:ñ issiyi žoq) hamda ro‘mol, belbog‘ kabilar umumtil madaniyatini aks ettiruvchi predmetli kodlar tarkibida turadi. Musulmonlarda “salla” leksemasi diniy istiloh sifatida faqat erkaklar boshiga

²⁰ Худойбергано́ва Д. Лингвокультуро́логия терми́нларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Туронзамин зиё, 2015. – Б. 29.

²¹ Красних В.В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) // Язык, сознание. Коммуникация: Сб. статей. – М.: МАКС Пресс, 2001. – С.16.

²² Маслова В.А. Духовный код с позиции лингвокультурологии: единица сакрального и светского//Метафизика. – М., 2016. –№4. – С. 83.

²³ Краснобаева Ж.В. Пространственный код культуры ценностной картины мира (на материале русской, украинской, английской и немецкой фразеологии) // Сибирский филологический журнал. – 2018. –№4. – С.169.

²⁴ Худойбергано́ва Д. Лингвокультуро́логия терми́нларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015. – Б.46.

²⁵ Худойбергано́ва Д. Тил. Маданият. Тафаккур. илмий рисола. – Тошкент: Нодирабегим. – Б. 32.

o‘raladigan matoni anglatadi. Oq, yashil, kulrang matolardan, ko‘pincha dokadan iborat bo‘lib, do‘ppi, kuloh ustidan o‘raladi, deb izohlanadi²⁶. Janubiy Surxondaryo hududlarida esa salla ayollarning ham bosh kiyimi bo‘lib, uni farzand ko‘rgan qo‘ng‘irot ayollari, momolari kiyishgan. Bunda do‘ppi shakldagi “kiygich”ni kiyib, ustidan olti-yetti metrli salla o‘rashgan. Sallani bosh deb ham atashgan (Rasulova Qirmiz – Jar. “Qoraburo” qishlog‘i).

Janubiy Surxondaryo shevalari paremiologik birliklarida lingvomadaniy kodlarning barcha turlari mavjud. Ular orasida somatik, narsa-buyumlar, kiyim-kechak, zoomorf, fitomorf, oila bilan bog‘liq, ma‘naviy kodlar bilan bog‘liq paremiologik birliklar salmoqli o‘rin tutadi. Masalan, Qo‘ng‘irot urug‘idagi qipchoq lahjasi vakillari nutqida uchrovchi ki:ji:t ki:jgän qudag‘i:j, bomañ bi:zdän žudayi:j paremiologik birliklari o‘z tarkibida keladigan daha dialektizmlari orqali sof areal-individual xususiyatga ega bo‘lgan lingvomadaniy kod tashuvchi lingvistik vosita hisoblanadi.

Pblar tarkibida keluvchi predmet nomlari o‘z ma‘nosidan bilvosita va bevosita chekina ham, predmet ifodalagan asl ma‘no – uning harakati, tashqi va ichki dinamikasi, o‘xshash yoki farqli jihatlari, rang-tusi va boshqa shu kabi xil-xususiyatlari bilan boqliq ravishda ifoda topadi. Masalan, Kesāvi uzunning qo‘li kuymas” maqolidagi ke:sāv tandirdagi cho‘g‘ni kovlash vositasi bo‘lib, non pishirayotgan kishiga qulaylik tug‘dirish va qo‘lni kuydirmasligi uchun uzun holda tayyorlanadi. Paremani 177omponent177, ya‘ni o‘z ma‘nosida qo‘llanganda ham, undan imkoniyati ko‘p mazmuni oson anglashiladi va uni qo‘li uzun, qo‘li hammayoqqa yetadi kabi ibora ko‘rinishlarida ham ifodalash mumkin. Shu kabi, predmet kodi nān, supra||surpa leksemalarida ifoda topib, ular ishtirokidagi Bblarda e‘tibor ko‘p ham predmet ifodalagan mazmunga qaratilmaydi, aksincha, shu predmet bilan bog‘liq o‘xshash holatlar, qadriyatiy tushunchalar belgisi bo‘rttiriladi. Masalan, supragä tüşgän či:čqāndi:ñ bāši āg‘armāj qāmās paremasini olsak. Ma‘lumki, un elash, xamir yoyish, nonning zuvalasini tayyorlash ishlari suprada bajariladi. Unning ichiga sichqon oralamasligi uchun devorga ilib qo‘yiladi. Agarda sichqon kirib qolgudek bo‘lsa, albatta, boshi undek oqaradi. Bu nisbat kishining biror nojoiz ishga bosh suqqanida salbiy harakati belgisiz qolmasligiga, biror salbiy asoratni keltirib chiqarishiga ishora.

Surxondaryo dialektal leksikonida mavjud bo‘lgan so‘z va jumlar shu hududga tegishlilik belgisini paremalar orqali mujassam etadi. čanqāvuz čalma yey jari:m, boldi meni:ñ bolaori:m – tinglovchiga murojaat va o‘ziga xos undalma tipidagi maqolda yaramni yangilama, yaramga tuz sepma mazmuni, shuningdek,

²⁶ Ислом энциклопедияси. Зухриддин Хусниддинов тахрири остида. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. – Б. 206.

tavbasiga tayanmoq kabi ma'nolar anglanishidan tashqari ikkilangan ma'noga ega. Bunda maqol tarkibida kelgan čanqāvuz – qadimiy milliy cholg'u asbobi lingvomadaniy predmetli-ma'naviy kod yadrosi vazifasini o'taydi. men ni:mä di:jmän, qobī:zi:m ne di:jdi paremasidagi “qo‘biz” predmetli kodi va shu maqolga variantdosh sifatida men nima deyman-u do‘mbiram nima der, shuningdek, do‘mbira kalla Bblaridagi do‘mbira predmetli kod vazifasini o'tashi bilan bir qatorda, vazifa semasiga ko'ra inson aqliy yetilganlik darajasini ifodalovchi mezon hamdir.

Burnimda tillo letiba, oyog'im muzlarga qotiba (Malika Mardayeva – Qiz. “Yangikent” mahallasi) – paremasida kelgan leti:bä – burunga taqiladigan isirg'a (Janubiy Surxondaryo aholisi nutqida so'z oldidan tovush orttirib talaffuz qilish ko'p uchraydi. Ta'kid bizniki – M.X.) bo'lib, predmetli kodni ifodalamoqda. Bu Pbnning ma'nosi adabiy tilimizdagi ko'rpaga qarab oyoq uzatmoq iborasiga teng keladi. Shu kabi, predmetli kod aks etgan quyidagi misolda ham aslida ma'naviy kodning qaror topganligi kuzatiladi: aqlli adām azmājdi, ži:γali ki:ji:m tozmājdi–paremasidagi ji:γa – kiyim (ko'ylak, chakmon, jelak, chipkan va boshqalar)ning yoqasi demakdir. Ushbu maqolning ikkinchi qismi birinchi qism uchun o'xshatish asosi vazifasini o'tagan.

Janubiy Surxondaryoning Qiziriq, Angor, Termiz shahri(tumani) va Jarqo'rg'on tumanlaridagi turli urug' vakillari nutqiga xos paremalardagi lingvomadaniy kodlarga etalon leksemalar aholi mental xususiyatlariga ochqich vazifasini bajaradi. Biroq mazkur urug'lar tili areal farqliklarga ega bo'lsa-da, ayrim lingvomadaniy kodlar aholi mental qarashlaridagi umumiylikka ishora qiladi, bu esa paremiologik fondning milliy lisoniy manzaradagi umumiy va xususiy belgilarini aniqlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Раҳимов С. Ўзбек тили Сурхондарё шевалари. монография. – Тошкент: Фан. – Б. 9-10.
2. Худойбергано́ва Д. Лингвокультуро́логия терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Туронзамин зиё, 2015. – Б. 29.
3. Красних В.В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) // Язык, сознание. Коммуникация: Сб. статей. – М.: МАКС Пресс, 2001. – С.16.
4. Краснобаева Ж.В. Пространственный код культуры ценностной картины мира (на материале русской, украинской, английской и немецкой фразеологии) // Сибирский филологический журнал. – 2018. – №4. – С.169.

5. Маслова В.А. Духовный код с позиции лингвокультурологии: единица сакрального и светского//Метафизика. – М., 2016. –№4. – С. 83.
6. Худойберганаева Д. Тил. Маданият. Тафаккур. илмий рисола. – Тошкент: Нодирабегим. – Б. 32.
7. Ислом энциклопедияси. Зухриддин Хусниддинов тахрири остида. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. – Б. 206.
8. Турсунов С., Пардаев Т., Махмадиёрова Н. Сурхондарё – этнографик макон. – Тошкент: Akademnashr, 2012. – Б. 128.
9. Ишаев А. Ўзбек шевалари лексикасидан материаллар тўплаш учун сўроқлик. – Тошкент: Фан, 1989. – Б. 208.

ЁШЛАРНИНГ ДУНЁҚАРАШИ ВА ХУЛҚ-АТВОРИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР

Баходиров Азизбек Аваз ўғли

Тошкент давлат педагогика университети магистранти

+99896 076-77-67

azizkhan.bakhadirov@gmail.com

Аннотация. Ушбу мақолада ёшларни дунёқараши ва хулқ атворига таъсир этувчи омиллар сирасига глобллашув шароитида ахборот хуружлари, турли салбий таъсир қилувчи ижтимоий тармоқлар, ён атрофидаги “салбий” дўстлар, ота-онанинг фарзандга салбий таъсир доираси, “оилавий муҳит”, “оилавий ажримлар” кабиларнинг ёшлар дунёқараши ва хулқ-атворига таъсири ҳақида фикрлар билдириб ўтилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: ёшлар, интернет, ахборот хуружи, ахборот босими, оила, маҳалла, жамият, таълим, маърифат, маданият, шакллантириш, ҳимоя, бузғунчи таҳдидлар, дунёқараш, хулқ-атвор, психология.

Шарқ мамлакатларида оилага жуда катта эътибор қаратилган. Оилада авалло шахс деб аталмиш ижтимоий мавжуддот бўлган фарзанднинг дунёга келиши, фарзанд тарбияси, фарзанднинг келакжақда комил инсон бўлиб вояга етишда бот-бот “оила”га бориб мавзулар тақалмоқда. Жамият шу тариқа барпо бўлади, ривож топади, ижтимоий тараққиёт вужудга келади. “Бола туғилган кунидан бошлаб оила муҳитида яшайди. Оилага хос анъаналар, қадриятлар, урф-одатлар бола зуваласини шакллантиради. Энг муҳими, фарзандлар оилавий ҳаёт мактаби орқали жамият талабларини англайди, ҳис этади²⁷” Шунингдек, Ислом диннинг муқаддас манбааси бўлган Қуръони Каримда ҳам “оила”, “фарзанд”, “тарбия” сўзларининг

²⁷ Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ 1998, 4-б.

мазмун-моҳиятига алоҳида урғу берилган бўлиб, жумладан “Эр ўзлари ва оиласига тааллуқли барча нарсалар тўғрисида доимо хотини билан бамаслаҳат иш қилиши лозим, чунки улар сўзсиз равишда тенг шерикдирлар (3-сура, 159-оят)”²⁸. “Аллоҳ сизларни оналарингиз қорнидан бирон нарса билмаган ҳолингизда чиқарди ва шукур қилишингиз учун сизларга кулоқ, кўзлар ва дилларни берди (16-сура, 78-оят)”²⁹. “Эркаклар хотинлари устида раҳбардурлар. Бунга сабаб Аллоҳ уларнинг бировларини бировларидан (яъни, эркакларни аёллардан) ортиқ қилгани ва эркаклар (хотинлари ва оилалари учун) ўз мол-мулкларидан сарфхаражат қилганларидир. Бас, ибодат-итоатли ва эрлари йўқлигида Аллоҳнинг ҳифзу ҳимояти билан (эрларининг мол-мулкларини ва ўз ифбатларини) сақловчи хотинлар яхши хотинлардир³⁰”. Дарҳақиқат аёл зотига берилган таъриф ўлароқ оиланинг боши, раҳбар деб эркак киши назарда тутилишида ҳам ўзаро боғлиқлик мавжуд бўлиб, оиладаги барча моддийнинг келиб чиқишини олдини олиш, фарзандларининг тарбияси билан шуғулланиши, аёл киши эса фарзандларининг таълимига кучли эътибор қаратиш, кийим бошини озода сақлашда шарқ мамлакатларида аёлни ўрни катта. Оиладаги ижтимоий носоғлом муҳит орқали фарзанд ё жамиятда “фойдали” ёки “фойдасиз” инсон бўлиб вояга етиши табиий ҳолатдир. Кўплаб тадқиқотлар шуни кўрсатадики жамиятдаги кўплаб “носоғлом” оилаларнинг яъни “ота”сиз ёки “она”сиз вояга етиши, ёхуд отанинг “моддий” билан узлуксиз таъминлаш оқибатида фарзанд дунёқарашига салбий таъсир ўтказади. Бу ҳолат эса бора бора фарзанднинг хулқ-атворида салбий таъсир ўтказиб, кибр-ҳаволи, манмасираган, бошқаларнинг ўзидан паст санаш каби иллатлар ёш авлоднинг келажагига “болта” урмоқда.

Таниқли АҚШ психологи Г.Оллпортнинг фикрича, шахс “ички тизим”, “динамик қурилма”, “Мен”, “қандайдир метапсихологик Мен” ўзида олдиндан мақсад ва диспозицияни акс эттирувчи, инсон тафаккури ва хулқ-атворида мутаносиб равишда қарор топтирувчи жонзотдир”. Худди шу боисдан шахснинг синфий-тарихий жиҳатдан яққол баҳоланиши очилмай қолади, ижтимоий таҳлил ўрнини психологик талқин эгаллайди”, дейди.³¹ Дарҳақиқат ёшларда “Мен” тушунчаси нотўғри шаклланиши оқибатида эса хулқ-атворида салбий таъсир кўрсатади. Ёшлар дунёқарашини эса ҳар бир мамлакатнинг эртанги ҳал қилувчи кучи бўлиб шаклланади.

²⁸ Қуръони карим. (Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур). – Т.: «Чўлпон». 49-б.

²⁹ Шу нашр. «Нахл» сураси, 190-б

³⁰ «Нисо» сураси, 34-оят, 59-б.

³¹ Ш.Баратова ва бошқалар / Психология назарияси ва тарихи / 2019 й. 121-б.

Жаҳон ахборот тармоғига кираётган ёшлар сони соат сайин ортмоқда. Масалан, Ўзбекистонда интернетдан фойдаланувчилар сони 2008 йилда 2 миллион бўлса, 2015 йилда 10,2 миллиондан³², 2020 йилда эса 22,5 миллиондан³³ ошгани, уларнинг аксарияти ёшлар эканини алоҳида қайд этиш лозим. Асосий масала интернетдан ким қандай фойдаланишида. Ҳозир ёш бола ҳам компьютерни бемалол ишлата олади. Бир қарашда, бунинг ёмон жойи йўқдай. Аммо ҳаддан ошилса, назорат бўшашса, оқибати аянчли бўлади.

Айниқса, глобал тармоққа қўл телефони орқали кириш имконияти пайдо бўлгандан кейин кўпчилик унинг асирига айланмоқда. Ҳозир кўп инсонлар, айниқса ёшлар уйида ҳам, йўлда ҳам ва ҳатто иш ва ўқишда ҳам бутун фикри зикрини телефонга қаратган. Бу ҳозирги кунда инсониятга хавф солаётган глобал муаммога айланди. Халқаро муносабатларда “ахборот уруши”, “ахборот хуружи”, “ахборот босими” каби хатти-ҳаракатлар кучаяётгани сабабли, ёшларни бундай таҳдидлардан ҳимоялаш бўйича аниқ мақсадли ишлар қилишни даврнинг ўзи талаб этмоқда.

Инсон кундалик ҳаётида турли нарсалардан фойдаланади. Инсон уларни истеъмол қилар экан ҳар гал муайян тартиб-қоидалар, содда қилиб айтганда, маданиятга риоя қилади. Айтайлик, кийим-бош кийиш ёки озиқ-овқат истеъмол қилишнинг ўзига хос маданияти бор. Бугунги кунда ахборот ҳам истеъмол қилинадиган товарга айланган экан, ҳар бир инсон ёки алоҳида олинган жамият ўзида уни истеъмол қилиш маданиятини тарбиялаши лозим.

Хулоса ўрнида шуни қайд этиш жоизки, фан-техника ривожланиши ахборот технологияларининг беқиёс даражада тараққий этишини тезлаштириб юборди. Ҳаётга шиддат билан кириб келган глобаллашув ўз ортидан баъзи салбий оқибатларни келтириб чиқармоқда. Мураккаб бир даврда “ахборот хуружи” ўзининг салбий оқибатларини намоён этмоқда. Бугунги глобаллашув даврида ёшлар маънавиятини асраш, ёш авлоднинг қалби ва онгини турли зарарли ғоялар таъсиридан сақлаш ҳамда мафкуравий иммунитетини мустаҳкамлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш долзарб вазифадир. Албатта, ёшларни бузғунчи ғоялар таъсирига олишни истайдиган кучлар жуда кўп. Афсуски, хорижда бундай ҳаракатларни молиялаштираётган, “чироғига мой қуяётган”лар ҳам оз эмас. Шу боис ёшларни ёмон кўзлардан асраш, уларнинг бузук ғоялар билан заҳарланишини олдини олиш доимий эътиборда бўлиш лозим. Буюк маърифатпарварлар бўлган Жалолиддин Румий ҳазратлари “..кумушнинг ташқи кўриниши оппоқ

³² Мухаммад Амин Яхё // Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя // Тошкент / Мовароуннахр нашриёт // 2016 й. / 5-б.

³³ <https://mitc.uz/uz/stat/4>

бўлса ҳам, кўлда ва чўнтакда кўп ушланса, қора юқтиради. Шунга ўхшаш баъзи одамларнинг сўзлари зохирида кумуш каби порлоқ ва тоза кўринса ҳам, лекин қайғу ва зарар келтиради” деган эдилар. Ҳар бир ахборотни ажрата олиш эса фақат илму-маърифат билан ҳосил бўлади. Шундай экан, интернетдан эзгулик, илм-фан, тараққиёт йўлида фойдалансак, мақсадга мувофиқ бўлади. Ёшлар – ҳал қилувчи куч ва она Ватан келажаги эканини, аввало, ўзлари юракларидан ҳис қилиб, илм-маърифат олишлари керак. Ҳар бир фарзанд эътиқоди софлиги учун ақл-идроқини ишлатиши зарур. Бунинг учун ёшлар оқни қорадан, ҳидоятни залолатдан ажрата олиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарк 1998, 4-б.
2. Куръони карим. (Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур). – Т.: «Чўлпон». 49-б. “Наҳл” сураси, 190-б “Нисо” сураси, 34-оят, 59-б.
3. Ш.Баратова ва бошқалар / Психология назарияси ва тарихи / 2019 й. 121-б.
4. Муҳаммад Амин Яҳё // Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя // Тошкент / Мовароуннаҳр нашриёт // 2016 й. / 5-б.
5. <https://mitc.uz/uz/stat/4>

TURIZM VA SPORT TURIZMI TUSHUNCHALARINING MAZMUN-MOHİYATI

G'ofurov Azizbek Umarjonovich

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya. Mazkur maqolada turizm va sport turizmi tushunchalarining mazmun-mohiyati pedagogik zarurati, bugungi kunda turizm faoliyati har bir mamlakat uchun muhim ijtimoiy sohaga aylanganligi, sport turizm sohasining individual-psixologik xususiyatlari, ularning motivlar sohasi atroflicha o'rganilib rivojlantirish to'g'risidagi fikr mulohazalar yoritib berilgan.

Kalit so'z va iboralar: jismoniy tarbiya, yangi taraqqiyot, sport turizm, innovasion g'oyalar, jismoniy madaniyat, Yevropa mamlakatlarida, barkamol inson, ta'lim standartlari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ilmiy-metodik.

Turizm orqali estetik tarbiyalashning omillaridan biri ekoaxloqiy va ekoestetik faoliyatdir.[4] Bugungi kunda inson tabiatga va jamiyatga bo'lgan munosabatidan biri turizm faoliyati bo'lib, zamonaviy estetik tarbiya faoliyatini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Bulardan biri ekoaxloqiy muammolardir. Falsafiy fanlar sohasida estetikaning asosiy masalalarini o'rganishga qaratilgan

san'at va badiiy-estetik faoliyat, san'at turlari xususiyati, badiiylik muammolari, san'at taraqqiyotining umumiy qonuniyatlari, birinchidan, san'atning ijtimoiy mohiyati, san'atning ichki taraqqiyot qonunlari, san'atning estetik tarbiya vositasi sifatidagi xususiyatlari hisoblansa, turizmning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lgan estetik jihatlari: ko'rish, eshitish, ta'm bilish orqali badiiy voqe'liklardan uzoqlashib real voqealarga asoslangan, ijtimoiy-madaniy munosabatlar orqali borliqni anglashdir. Estetik idrok turizmning ayrim turlari jumladan, gastronomik, etnik, ziyorat, ekoturizm kabilarning asosini tashkil etadi.

Umuman olganda, shaxsni estetik jihatdan tarbiyalash murakkab va serqirra jarayon hisoblanib, insonning tafakkuri, dunyoqarashi bilan bog'liq jarayondir. Bu jarayonlarda estetika amaliy jihatdan o'zini turizm madaniyati orqali ham namoyon etishi mumkin. Inson tabiatga sayohat qilishi natijasida go'zallikdan, ulug'vorlikdan bahramand bo'lishi bilan birga, uni nafosatli tarzda o'zlashtiradi. Turizm kishilarda insoniyat tomonidan bunyod etilgan ijob namunalarini nafaqat faol o'zlashtirish, balki ularning estetik mohiyatini anglash va baholash qobiliyatini takomillashtiradi. Kishilarda tabiat hamda jamiyat ijtimoiy jarayonlariga estetik munosabatda bo'lish madaniyatini rivojlantirib, tarixiy ma'naviy merosimizga ulug'vorlik hissini uyg'otish, milliy g'urur, milliy iftixor tuyg'ularini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Shu sababli turizm moddiy hamda ma'naviy go'zalliklar yaratish bilan estetik tarbiyaning muhim vositasi hisoblanadi. Turizm faoliyatini baholashga qaratilgan bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ularni ma'lum turdagi turizm uchun funksional muvofiqlikni hisobga olgan holdagi texnologik baho, farovonlik darajasini ko'rsatuvchi ijtimoiy-madaniy, estetik tarbiya ekanligini alohida ta'kidlash zarur.

Turizmning estetik tarbiya xususiyatlari ma'lum ma'noda uning asosiy vazifalarini ham belgilab beradi. Ushbu vazifalar quyidagilardir:

Forig'lantirish - turizmning asosiy vazifasi. Sayohat inson qalbini poklaydigan ma'naviy jarayon vazifasini o'taydi. Safar jarayoni insondan yomon axloqdan voz kechib xushfe'llik fazilatlarini shakllantiradi.

Tarbiyaviylik vazifasi. Tarbiyachi sifatida turizm inson hissiyotlariga ta'sir qiladi, estetik kechinmalar uyg'otadi va shu orqali ezgulikdan yovuzlikni farqlay bilish ko'nikmasini shakllantiradi. Turizmning tarbiyaviy yo'nalishdagi vazifasi - shundan iboratki, inson sayohat natijasida tajriba ortiradi turli fanlarga oid bilimlarni egallaydi turli qiyinchiliklarni bartaraf etib, hayotga optimistik munosabatda bo'ladi. Mamlakatini sog'inish natijasida insonda vatanparvarlik tuyg'usi yuksaladi. Boshqa xalqlar an'analariga xurmat bilan munosabatda bo'lishni o'rganadi. Turizm insonning dunyoqarashini o'sishiga, ma'naviy yetuklikka erishishda ahamiyati katta.

Huzurbaxshlik - turizmning ijtimoiy vazifasi. Turizmni estetik ehtiyoj ekanligini alohida aytish mumkin. Huzurbaxshlik vazifasi turizmning g'oyaviy-badiiy yaxlitligini ta'minlaydi, uni ajdodlardan avlodlarga asrab yetkazadi.

Ijtimoiy tadqiqotlarga ko'ra, har bir talaba o'ziga ma'qul bo'lgan davlatni yurtdoshlariga maqtaydi, keyingi yilda o'zi qaytib tashrif buyurishi hamda uning sharofati bilan boshqalar ham kelishi mumkin. Bundan tashqari, 18-24 yoshdagilarning ko'pchiligi sanatga qiziqadi. Demak ular uchun muzeylar, ko'rgazmalar katta qiziqish uyg'otar ekan. Bu orqali talabalarni turistik faolyatga yo'naltirish oson bo'ladi.

O'zbekistonda bu turdagi turizmni yo'lga qo'yish uchun barcha chet davlatlar ta'lim dargohlari, korxonalari bilan shartnomalar tuzilib, qiziqarli turlar tashkil etib sayyohlarni jalb qilish mumkin. Bunda talabalar imkoni bor yoki yo'qligidan qat'iy nazar boshqa davlatga sayohat qilishadi va u yerda ta'lim olishadi.

Turizmning sport mahorati tabiiy to'siqlarni engib o'tish, to'siqlarni engib o'tishning turli taktikasi va usullarini qo'llashdan iborat.[8] Sport turizmi, birinchi navbatda, sport sayohatlari-bu o'zaro yordam va o'zaro yordam, sport intizomi, o'zini takomillashtirish va bilim va tajribani o'zaro o'tkazish an'analari kuchli bo'lgan jamoaviy sport turi hisoblanadi. Sport turizmiga bo'lgan ishtiyoq sizga turli mamlakatlar va xalqlarning madaniyati va hayoti, tabiatning ajoyib va ko'pincha hatto noyob burchaklari, qiziqarli diqqatga sazovor joylari bilan tanishish, muloqot qilishdan zavqlanish va ishonchli o'rtoqlar topish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. БМТ Жаҳон сайёҳлик ташкилоти бош котиби Талеб Рифаининг ЮНВТО Ижроия Кенгаши 99-сессиясининг очилиш маросимидаги нутқим//“Туркистон” газетаси.
2. Ғозиев Э.Ғ. Умумий психология. Тошкент, 2008 йил. –Б. 222-223
1. Мирзарахимов Б.Х. Турзмнинг гносеологик вазифалари ва уларнинг фалсафий таҳлили // Фалсафа ва ҳаёт. – Тошкент, 2020. № 1. – Б. 121-130.
2. UNWTO – WYSE 2011, The Power of Youth Travel, Volume 2 Available http://florianopoliscvb.com.br/MyFiles/amreports_vol2_thepowerofyouthtourism_eng_lw.pdf Accessed: 11-02-2014.

**BO'LAJAK MUTAXASSISLARNI KASBIY FAOLIYATGA
TAYYORLASHNING DIDAKTIK ASPEKTLARI**

Kadirova Shoista Abduvasit qizi
Nizomiy nomidagi TDPU o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak biologlarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda kompetentsiyaga yo'naltirilgan texnologiyalardan foydalanish muammosining didaktik va uslubiy aspektlari aspektlar yoritilgan. Bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga yo'naltirishda kompetentsiyaga yo'naltirilgan texnologiyalar va topshiriqlardan foydalanishga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kompetentsiyaga yo'naltirilgan texnologiyalar, tamoyillar, bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash, kompetentsiyaga yo'naltirilgan topshiriqlar.

Аннотация. В статье освещены дидактические и методические аспекты проблемы использования компетентностно-ориентированных технологий при подготовке будущих биологов к профессиональной деятельности. Разработаны практические рекомендации по использованию компетентностно-ориентированных технологий и задач при ориентации будущих специалистов к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: компетентностно-ориентированная технология, принципы, подготовка будущих специалистов, компетентностно-ориентированные задание.

Annotation. The article highlights the didactic and methodological aspects of the problem of using competence-oriented technologies in the preparation of future biologists for professional activities. Practical recommendations have been developed on the use of competence-oriented technologies and tasks in the orientation of future specialists to professional activities.

Key words: competence-oriented technology, principles, training of future specialists, competence-oriented task.

Respublikamiz ta'lim tizimida bilish paradigmasidan kompetentli yondashuv paradigmasiga o'tish, fan - ta'lim - ishlab chiqarish integratsiyasi asosida oliy malakali pedagog kadrlar tayyorlash, kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish sohasida keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Ayni vaqtda kompetentli yo'naltirilgan ta'limga o'tish ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida kompetentli mutaxassislarning malaka modelini takomillashtirish, o'qitish tizimining barcha komponentlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan kompetentli yo'naltirilgan topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va bo'lajak biolog-mutaxassislarning metodik tayyorgarligini zamonaviy talablarga

moslashtirish maqsadida “biologiya yo‘nalishlarida samarali o‘quv jarayonini tashkil etish”³⁴ dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” farmoni, 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 21 avgustdagi PQ-4805-son “Kimyo va biologiya yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi.

Respublikamizda bo‘lajak mutaxassis-kadrlar kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish, kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirishga oid nazariy, metodik tadqiqotlar: Yu.M.Asadov, N.A.Muslimov, B.Z.To‘raev, T.T.Shaymardonov, I.A.Eshmamatovlar; talabalarni kasbiy-metodik tayyorlash muammolari: S.S.Babadjonov, I.M.Rasulov, Sh.R.Urakov, D.O.Himmataliyevlar; biologiya o‘qitish metodikasini rivojlantirish, biologiya o‘qituvchilarini kasbiy hamda metodik tayyorgarligini takomillashtirish masalalari: J.O.Tolipova, O.Mavlonov, G.S.Ergasheva, A.Raximov, I.Azimov, M.N.Ibodova, N.J.Toshmanov, S.Najimova, Sh.B.Xasanovalar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan;

Hamdo‘stlik mamlakatlarida ta’lim muhitini takomillashtirish, o‘qituvchilar kasbiy, pedagogik faoliyati xususiyatlari: S.L.Atanasyan, L.G.Axmetov, N.V.Basalaeva, G.A.Berulova, V.P.Bespalko, Bondarevskaya, Ye.I.Bulin-Sokolova, L.V.Vedernikova, Vershinskaya, T.A.Zagrivnaya, Ye.V.Kagankevich, Ye.B.Petrova, T.V.Pushkareva, A.A.Starseva, I.V.Robert, V.A.Fedorov, M.V.Shingarevalar; biologiya o‘qitish metodikasini takomillashtirish, bo‘lajak biologiya mutaxassisilarning metodik tayyorgarligini orttirish masalalari: N.G.Bobrova, T.V.Golikova, M.N.Mirnova, L.N.Orlova, L.V.Pivovarova, N.Z.Smirnova, O.V.Berejnaya, L.N.Suxorukova, T.V.Syasin, Ye.V.Titov, V.S.Shagan va boshqalar tomonidan o‘rganilgan.

Xorijiy davlatlarda biologiya ta’limi jarayoniga axborot ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish, kompetensiyaviy yondashuv asosida

³⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 21 avgustdagi PQ-4805-son «Kimyo va biologiya yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» qarori. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 13.08.2020 y., 07/20/4805/1174-son.

takomillashtirish, metodik tayyorgarlikni orttirish sohasida N.V.Gorbunova va E.V.Mokeeva, A.V.Dubakov, I.O.Igropulo, A.A.Lyubotinskiy, A.N.Pechnikov, A.V.Prenzov, O.A.Plaksina va T.A.Matveeva, M.K.Smith, A. Sorgo, K.Steffens, J.H Hageman va boshqalar tadqiqot olib borgan.

Mazkur tadqiqotlarda bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish muammosi bilan bog'liq ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsada, kompetentli ta'lim paradigmasiga muvofiq bo'lajak mutaxassislarni kompetentli–yo'naltirilgan texnologiyalar asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash muammosi yetarlicha tadqiq etilmagan.

Tadqiqotimizning maqsadi: bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatga tayyorlashda kompetentli –yo'naltirilgan texnologiyalardan foydalanishga doir metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

bo'lajak biolog-mutaxassislarda kasbiy kompetentlik sifatlarini rivojlantirishda kompetentli - yo'naltirilgan o'quv jarayonining tashkiliy-didaktik aspektlari ta'lim oluvchilarda shaxsiy, metapredmetli, fanga oid kompetensiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan asoslangan;

bo'lajak biolog-mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda kompetentli –yo'naltirilgan o'quv jarayonini tashkillashtirish maqsadli mazmunli, tashkiliy-boshqaruv komponentlarining integrativ modeli kompetentli - yo'naltirilgan texnologiyalarni fan mazmuniga integratsiyalash asosida takomillashtirilgan;

kompetentli – yo'naltirilgan texnologiyalar asosida biolog-mutaxassislarda kasbiy kompetentlikni rivojlanganlik darajasining mezonli-diagnostik apparati va diagnostikalash metodikasi ishlab chiqilgan;

bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlik sifatlarini rivojlantirish texnologiyasini yaratishga doir ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan va ularning samaradorlik darajasi aniqlangan.

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati biologiyadan bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatga tayyorlashda kompetentli yo'naltirilgan texnologiyalardan foydalanish metodikasining pedagogik-psixologik, metodik jihatlari zamonaviy yondashuvlarini maqsadi, mazmuni, tashkiliy tasnifiga muvofiq holda ilmiy asoslanganligi; kompetentli - yo'naltirilgan o'quv jarayonini tashkillashtirishning maqsadli mazmunli, tashkiliy-boshqaruv komponentlarining integrativ modeli ishlab chiqilganligi; kompetentli - yo'naltirilgan texnologiyalarni fan mazmuniga integratsiyalash orqali kasbiy tayyorgarlikning rivojlanganligi diagnostikasi takomillashtirilganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati bo'lajak biolog-mutaxassislarning kasbiy faoliyatga tayyorlashda kompetentli yo'naltirilgan o'quv amaliy

imkoniyatlarini aniqlashtirilganligi, bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda kompetentli - yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanishning metodik ta'minoti ishlab chiqilganligi va samaradorligi aniqlanganligi bilan izohlanadi.

Tavsiyalar:

1. "Biligiyaning konseptual asoslari" fani dasturi, monografiya, o'quv qo'llanmalar mazmunida talabalarni egallagan bilimlarini aniq hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishga o'rgatuvchi manbalardan kengroq foydalanish.

2. Tabiiy hodisa va biologik jarayonlarni ilmiy izohlashga o'rgatuvchi kompetensiyaviy-yo'naltirilgan o'quv topshiriqlarni bajarish yo'llari, sxema model, animatsiyalarini ishlab chiqish va ta'lim tizimiga joriy qilish.

3. Bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining kasbiy-metodik kompetentligini rivojlantirish maqsadida yaratilgan yangi avlod darslik va o'quv qo'llanmalarini yaratish, shuningdek, bo'lajak biologiya o'qituvchilarining kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kompetensiyaviy-yo'naltirilgan texnologiyalardan foydalanish bo'yicha variativ dasturlar ishlab chiqish.

4. Bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kompetentligini rivojlantirishning elektron dasturlari va veb saytlar yaratish.

5. Bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kompetensiyaviy- yonaltirilgan topshiriqlardan foydalanishga qaratilgan darajali topshiriqlar tayyorlash metodikasini ishlab chiqish va amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan aadabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 21 avgustdagi PQ-4805-son «Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» qarori. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 13.08.2020 y., 07/20/4805/1174-son.
2. Берестнева О. Г. Компетентностно-ориентированное образование: от технологии обучения к технологии развития человека / О. Г. Берестнева, Л. И. Иванкина, О. М. Марухина // Известия Томского политехнического университета. 2011. Т. 319. № 6. С. 172–176
3. Вахтина Е.А., Артюхина А.И. Компетентностно ориетированные задания в самостоятельной работе студентов-медиков. Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ «Грани познания». № 3 (30). 2014. URL: <http://grani.vspu.ru/jurnal/35>

MUNDARIJA

Буранова Н.Ш. Психолого-педагогические аспекты организации исследовательской деятельности учащихся 6-8 классов.....	3
Хасанов С.С. Dorema microcarpum korov. (ariaceae) ontogenezi.....	6
Зиявитдинов Ҳ.Ҳ. Замонавий ҳўжалик юритиш шароитида ресторан хизматлари сифатини оширишнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти.....	10
Xolmatov D.A. Shoyim Bo'tayev hikoyalarida davr va qahramon masalasi	13
Каримова Н.Х. Бўлажак педагогни касбий-педагогик тайёрлаш муаммолари.....	16
N.Abidova, N.Raximova Intellektida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarida geometrik tushunchalarni shakllantirishning korreksion-pedagogik texnologiyasi	18
Ochilova F.B. Avlodlararo munosabatlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari.....	21
Abdullayeva M.S. Oliy ta'lim tizimida o'quv loyihalaridan foydalanish	23
Abdullayev N.Q. Zamonaviy axborot telekommunikatsion sistemalaridan oliy ta'lim tizimida foydalanish.....	26
Abdullayev N.Q. Zamonaviy axborot telekommunikatsion sistemalaridan oliy ta'lim tizimida foydalanishning ahamiyati	28
Шамсиддинов С.С. Конспирология - фитнес назарияларининг ижтимоий-психологик таҳлили.....	32
Gadoyboeva G.Sh., Yusupova S.E. Development of oral communication skills in english classes	37
Yigitaliyeva Sh.I. Konsept – lingvomadaniy birlik sifatida	40
H.Q.Sarsenbaeva Innovacion texnologiyalarni ta'limda keng joriy etish masalalari.....	44
Bekmanova S. Pragmatic reference	45
Ergasheva M.R. Hammualliflikda yaratilgan seleksiya yutug'ining huquqiy muhofazasi.....	48
Миразова Шохиста Даврон Кибержиноятларнинг моҳияти ва белгилари.....	51
Имамалиев Д.М. Исследование аудита безопасности дорожного движения	54
Abdullayeva D.N. O'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonch hissini qaror toptirishning psixologik xususiyatlari.	63
Zokirov Mirzaraxim Abdualiyevich Bo'lg'usi o'qituvchilarda o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishga yo'naltirilgan perseptiv qobiliyatlarni rivojlantirish samaradorligi.....	66
Nazarova Sh.Sh. Umumta'lim maktablarining 8-sinf o'quvchilariga informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishning innovatsion yondashuvlari	70
Курбанов Р.Б. Участие адвоката в гражданском судопроизводстве касающихся прав и интересов детей.....	73
Atabayeva M.R. Geografiya ta'limida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda klaster metodining qulayliklari ("O'zbekiston tabiiy geografiyasi" kursi misolida)	76
Turobova M. Talabalarning gapirish malakasini baholashda nazorat tamoyillari	79
Mirzaolimov B. Kiber jinoyatchilik global miqyosda tez ribojlanayotgan jinoyat shakli sifatida.....	82
Badelbayeva Y.O. Til o'qitish kontekstida talabalarning madaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari.....	89
Majidova N.D. An'anaviy va kredit-modul tizimi xorijiy til ta'limining konseptual asoslari	92
Mukhammatkulov Sh.E. Description and specific aspects of crimes related to information technologies	95
Мирзаева Х.Н. Халқ таълими ходимларининг коммуникатив компетенцияларини такомиллаштириш моҳияти	98
Комилов А.А Рақамли иқтисодиёт ривожланишида транспорт тизимининг аҳамияти	101
Raimov X.S. "Xotin-qizlar sporti" ta'lim yo'nalishidagi talaba-qizlarni kelgusidagi pedagogik faoliyatga tayyorlashning ijtimoiy-pedagogik zarurati.....	106

Sharipov B.F. XX asrdan keyingi xitoy va vyetnam davlatlari o'rtasidagi zamonaviy aloqalar	109
Жураев Р.Д. Мигрень у взрослых	112
Olimov K. Angkor wat: a jewel of ancient architecture and cultural heritage.....	115
Хусайнов Ж.Б. Минтақа туризми салоҳияти омиллари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари	117
Umarov F.D. Kiber jinoyatlar va ularni tergov qilishning samarali usullari.....	121
Umarov F.D. Kiber jinoyatlarni aniqlash usullari va vositalari.....	124
Исмоилова А.А. Бўлажак ўқитувчиларда акмеологик маданиятни ривожлантириш ижтимоий-педагогик зарурат сифатида.....	128
Аминова М.С., Ахмедов Ш.Қ. Чакана савдо тармоғини ривожлантиришнинг хорижий давлатлар тажрибалари	131
Boshmanova D.M. A glance at the history of the uzbek language	136
Boshmanova D.M. Linguistic basis of teaching the uzbek language.....	139
Nizomova B.Y. Abdulla Avloniy asarlari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini vatanparvarlik ruxida tarbiyalash.....	143
Raxmonov I.U., Xolixmatov B.B. Влияние несимметрии топки на процесс плавки стали: анализ причин и последствий	145
Каримова С.Ш. Особенности течения шизофрении с метаболическим синдромом	149
Каримова С.Ш. Лечение патологического влечения к психоактивным веществам методом психотерапии	150
Тилавов М.Т. Тактика дифференцированной терапии когнитивных нарушений при деменции.....	151
Тилавов М.Т. Негативные расстройства и качество жизни при параноидной шизофрении	153
Насриддинова Н.Х. Сурхондарёда бадий ҳаваскорлик ансамбллари тарихидан	154
Усубжонов З.В. Қурилиш материаллари сифатини баҳолаш.....	159
Ўринкулов О.Н. Юридик адабиётлар корпоратив ахборот-кутубхона тармоғида интеллектуал қидириш моделлари, алгоритми ва дастурий таъминоти	162
Xalikova M.X. Lisoniy sathda sonning funksional xususiyatlari	168
Akbarova M.Sh. G`ayriodatiy birikmalarning badiiy-estetik vazifasi.....	171
Xamidov M. Janubiy Surxondaryo o'zbek shevalari paremalarida lingvomadaniy kodning ifodalanishi.....	174
Баходиров А.А. Ёшларнинг дунёқараши ва ҳулқ-атвориға таъсир этувчи ижтимоий-психологик омиллар	179
G'ofurov A.U. Turizm va sport turizmi tushunchalarining mazmun-mohiyati.....	182
Kadirova Sh.A. Bo'lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning didaktik aspektlari	185